

11

КИЇВ-1975

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Велика перемога: стадіони
- Нові публіки: перемога поділки м'яса на співіснування
- Вплив пенітенсних принципів на політико-корупційну діяльність НДРС
- Вводні марксистські нотатки до Йосифа Публічного Калла
- Ревізіонізм-звернення: вступ до політичного Влада Мухомова (1945—1950)
- Подорож НДРС: подорож до переможеної території

СОДЕРЖАНИЕ

Навстречу XXV съезду КПСС. Величие ленинского наследия. Статьи. *Л. А. Лещенко.* Новые рубежи ленинской политики мирного сосуществования. *В. Е. Омельчук.* Воплощение ленинских принципов о критике и самокритике в деятельности КПСС. *** *А. Т. Юрченко.* Зачаток марксистской партии российского рабочего класса (К 80-летию петербургского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса»). *И. К. Васюта.* Революционно-освободительная борьба крестьянства Западной Украины в 1918—1939 гг. *Методология и методика исторических исследований.* *В. В. Косолапов.* Политика КПСС как предмет комплексного исследования общественных наук. Сообщения. *30-летие Победы Советского Союза в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.* *Г. И. Денисенко.* Из истории народной борьбы против фашистских оккупантов на Житомирщине. *А. Г. Перехрест.* Участие комсомольцев и молодежи Советской Украины в охране тыла (1941—1942 гг.). *К Международному году женщины.* *Л. П. Вовк.* Развитие образования среди женщин в Украинской ССР (1917—1941 гг.). *** *И. Н. Заброда.* Некоторые вопросы усовершенствования партийного контроля деятельности администрации после XXIV съезда КПСС. *И. Н. Жукаускаене.* Сотрудничество вузов Литвы и Украины в деле подготовки специалистов (1959—1970 гг.). *Н. А. Шип.* Из истории развития медицинского образования в России и на Украине во второй половине XVIII ст. *А. С. Завьялов.* Углубление сотрудничества прогрессивных сил ГДР в борьбе за социалистическую перестройку села (1956—1960 гг.). Заметки. В помощь преподавателю истории. Наш календарь. Критика и библиография. Хроника и информация.

CONTENTS

On the 25th Congress of the CPSU. Greatness of Lenin's Legacy. Articles. *L. A. Leshchenko.* New Advances of Lenin's Policy of Peaceful Coexistence. *V. E. Omel'chuk.* Embodiment of Lenin's Principles of Criticism and Self-Criticism in the Activity of the CPSU. *** *A. T. Yurchenko.* A Source of the Marxist Party of the Russian Working Class (On the 80th Anniversary of the Petersburg "League of Struggle for the Emancipation of the Working Class"). *I. K. Vasyuta.* Revolutionary Liberation Struggle of Peasantry of the Western Ukraine in 1918—1939. *Methodology and Methods of Historical Studies.* *V. V. Kosolapov.* The CPSU Policy as a Subject of Complex Study for Social Sciences. Communications. *30 Years Anniversary of the Victory of the Soviet Union in the Great Patriotic War of 1941—1945.* *G. I. Denisenko.* From the History of People's Struggle against Fascist Occupationists in Zhitomir Region. *A. G. Perekhrest.* Participation of Komsomol Members and Youth of the Soviet Ukraine in Rear Protection (1941—1942). *On the International Women's Year.* *L. P. Vovk.* Development of Education among Women in the Ukrainian SSR (1917—1941). *** *I. N. Zabroda.* Certain Problems of Perfection of Party Control of the Administration Activity after the 24th Congress of the CPSU. *N. N. Zhukauskene.* Cooperation of the Lithuanian and Ukrainian Higher Educational Establishments in the Cause of Specialists' Training (1959—1970). *N. A. Ship.* From the History of the Development of Medical Education in Russia and in Ukraine during the Second Half of the 18th Century. *A. S. Zavijalov.* Extension of the DDR Progressive Forces Cooperation in Struggle for Socialist Reconstruction of Countryside (1956—1960). Notes. Aid to the Teacher of History. Our Calendar. Criticism and Bibliography. News Items and Information.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 11 (176)
ЛИСТОПАД
1975

РІК ВИДАННЯ
ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ
Журнал заснований
у липні 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

З М І С Т

Назустріч XXV з'їздові КПРС

- Велич ленінської спадщини (Науково-лінгвістична конференція, присвячена завершенню видання Повного зібрання творів В. І. Леніна в 55-ти томах українською мовою) 3

СТАТТІ

- Л. О. Лещенко — Нові рубежі ленінської політики мирного співіснування . 10
В. Ю. Омельчук — Втілення ленінських принципів про критику і самокритику в діяльності КПРС 21

* * *

- О. Т. Юрченко — Зародок марксистської партії російського робітничого класу (До 80-річчя петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу») 32
І. К. Васюта (*Івано-Франківськ*) — Революційно-визвольна боротьба селянства Західної України в 1918—1939 рр. 44

Методологія і методика історичних досліджень

- В. В. Косолапов — Політика КПРС як предмет комплексного дослідження суспільствознавчих наук 55

ПОВІДОМЛЕННЯ

30-річчя Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.

- Г. І. Денисенко (*Житомир*) — З історії народної боротьби проти фашистських окупантів на Житомирщині 67
О. Г. Перехрест (*Одеса*) — Участь комсомольців і молоді Радянської України в охороні тилу (1941—1942 рр.) 74

До Міжнародного року жінки

- Л. П. Вовк (*м. Херол Полтавської обл.*) — Розвиток освіти серед жінок в Українській РСР (1917—1941 рр.) 81

* * *

- І. М. Заброда (*м. Виноградів*) — Деякі питання вдосконалення партійного контролю діяльності адміністрації після XXIV з'їзду КПРС 85
Н. М. Жукаускаене (*Вільнюс*) — Співробітництво вузів Литви і України у справі підготовки спеціалістів (1959—1970 рр.) 91
П. А. Шни — З історії розвитку медичної освіти в Росії і на Україні в другій половині XVIII ст. 97

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА», КИЇВ

© «Український історичний журнал», 1975 р.

- А. С. Зав'ялов (*Дніпропетровськ*) — Поглиблення співробітництва прогресивних сил НДР у боротьбі за соціалістичну перебудову села (1956—1960 рр.) 104

ЗАМІТКИ

З історії підготовки кадрів для народного господарства

- М. П. Арсент'єв (*Донецьк*) — Виховання виробничої молоді Донбасу на трудових традиціях робітничого класу 111
 Н. М. Казанович (*Краматорськ*) — Школи фабрично-заводського учнівства України в роки другої п'ятирічки 116

* * *

- Л. М. Кусок — Партійні організації на чолі трудової активності працівників важкої промисловості України (1966—1970 рр.) 119
 Т. І. Боднар (*Тернопіль*) — Роль профспілкових організацій колгоспів і радгоспів України у розвитку соціалістичного змагання в роки восьмої п'ятирічки 124

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Р. І. Ветров (*Дніпродзержинськ*), Т. Я. Коваленко (*Дніпродзержинськ*) — Використання матеріалів інститутського музею в учбовій та виховній роботі із студентами 130

НАШ КАЛЕНДАР

- І. Ф. Черепанов — 15-річчя Московської Народи представників комуністичних і робітничих партій 133
 Ю. П. Лавров — До 70-річчя першої (Таммерфорської) конференції РСДРП 135
 О. М. Близнюк (*Севастополь*) — 70 років з часу збройного повстання матросів, солдатів і робітників Севастополя 138
 В. М. Даниленко — Поборник російсько-українського культурного єднання (До 100-річчя з дня народження А. В. Луначарського) 140

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- О. В. Хланта (*Ужгород*) — Третій конгрес Комінтерна 143
 П. М. Калениченко — И. Л. Петрович. В. И. Ленин о задачах революционной борьбы пролетариата Польши 144
 Л. А. Коваленко (*Кам'янець-Подільський*), П. Ф. Лаптін (*Кам'янець-Подільський*) — В. А. Дунаевский. Советская историография новой истории стран Запада. 1917—1941 гг. 146
 Г. М. Кривошея, І. В. Шульга — Критика буржуазно-націоналістичних та ревізіоністських перекирчуень історії КНРС 147
 В. В. Добрецова (*Львів*) — Л. Нагорна. Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КНРС 149
 В. С. Бруз — І. С. Хміль. Антикомунізм у соціально-економічному і політичному житті США 151

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Н. В. Комаренко — Міжреспубліканська наукова конференція в Кишиневі 153
 В. М. Солонинко — XVI міжнародна конференція «Круглого стола архівів» 154
 Ю. М. (*Чернівці*), І. Т. (*Чернівці*) — VII Всесоюзна конференція істориків-славистів 157
 А. В. Тарасенко — Зустріч з учителями — читачами «Українського історичного журналу» 160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун.

Відповідальний секретар В. І. Кузнецов.

Адреса редакції: 252001, Київ, 1, вул. Кірова, 4
 Телефон: 29-62-34.

Назустріч XXV з'їздові КПРС

ВЕЛИЧ ЛЕНІНСЬКОЇ СПАДЩИНИ

(Науково-лінгвістична конференція, присвячена завершенню видання Повного зібрання творів В. І. Леніна в 55-ти томах українською мовою)

Завершено видання п'ятого, Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою. Цій знаменній події в ідейному, науковому, політичному і культурному житті республіки була присвячена науково-лінгвістична конференція «Питання теорії та практики перекладу творів В. І. Леніна українською мовою», організована 9—10 вересня 1975 р. Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Секцією суспільних наук АН УРСР. У її роботі взяли участь завідуючі відділами ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко і Ф. М. Рудич, учені — історики, філософи, філологи, а також перекладачі, працівники преси і видавництва, наукові співробітники Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та філіалів цього Інституту в союзних республіках, які видають твори В. І. Леніна національними мовами народів СРСР.

Вступним словом конференцію відкрив директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України, член-кореспондент АН УРСР В. І. Юрчук. Він же виступив з доповіддю «Видання Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою — важлива подія в суспільно-політичному житті республіки».

Конференція, сказав доповідач, проходить у хвилюючі дні, коли радянські люди під керівництвом Комуністичної партії завершують виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, готують гідну зустріч XXV з'їздові КПРС. Найважливішою запорукою успішного здійснення нашої партією всіх її програмних завдань є насамперед те, що вона протягом усієї своєї діяльності неухильно керується марксизмом-ленінізмом.

Геніальний продовжувач справи К. Маркса і Ф. Енгельса, творець Комуністичної партії Радянського Союзу, засновник Радянської соціалістичної держави, вчитель і вождь трудящих усього світу Володимир Ілліч Ленін залишив комуністам, усьому прогресивному людству неоціненну ідейно-теоретичну спадщину — невичерпну скарбницю марксистської теоретичної думки і передового революційного досвіду.

Безсмертні праці В. І. Леніна охоплюють і узагальнюють різноманітні форми революційного розвитку людства. В них сконцентровано невичерпний арсенал методів партійного керівництва класовою боротьбою пролетаріату, всіма процесами розвитку матеріального і духовного життя нашої країни. В цих працях критично переосмислено все те прогресивне, що нагромадило людство за багато віків свого існування, акумульовано мудрість і досвід партії, набутий нею під керівництвом В. І. Леніна.

Творіння ленінського генія безсмертні. Вони становлять новий, вищий ступінь у розвитку марксизму. Як сказано в Тезах ЦК КПРС «До

100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», «Ленінізм — це марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи краху колоніалізму і перемоги національно-визвольних рухів, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму та будівництва комуністичного суспільства»¹. Ленінізм — найпередовіша і найвпливовіша наукова ідеологія, яка відбиває об'єктивний процес розвитку суспільства; це методологія революційного мислення і революційної дії, наймогутніша сила сучасності. Він постійно збагачується нашою та іншими комуністичними й робітничими партіями на основі досвіду будівництва соціалізму і комунізму, живої практики революційно-визвольного руху.

В. І. Юрчук наголошує на тому винятково важливому значенні, яке мають документи нашої партії, особливо останніх років, для збагачення марксизму-ленінізму та глибшого засвоєння ленінської теоретичної спадщини, ленінської методології. У третій Програмі КПРС, Звітних доповідях Центрального Комітету ХХІІІ і ХХІV з'їздам партії, у документах, присвячених всесвітньовідомим датам, виступах і статтях Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, говорить доповідач, розроблено ряд надзвичайно важливих теоретичних і політичних проблем сучасності, з позицій історичної перспективи розкрито багатство ленінської теоретичної спадщини, глибоко проаналізовано геніальні відкриття, численні нові положення і висновки в галузі теорії марксизму і революційного руху, творчо-теоретичної практики, які зробив і сформулював В. І. Ленін у своїх творах.

Вчення В. І. Леніна своєю класовою природою і суттю є глибоко інтернаціональним, оскільки воно увібрало в себе передовий революційний досвід усіх країн і народів. Інтернаціональною є також практика ленінізму, оскільки вона впливає із загальних закономірностей революційної боротьби. Саме тому ленінізм став керівництвом до дії не тільки для КПРС, а й для інших комуністичних і робітничих партій, він втілюється в соціальну практику всесвітньо-історичних масштабів, перетворився на наймогутнішу силу сучасності.

Праці В. І. Леніна надихають народи, які борються за своє соціальне і національне визволення, проти імперіалізму, за мир, демократію і соціалізм. Ось чому з такою пристрасною і переконливою пролунав заклик міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій 1969 р.: «Вивчайте праці Леніна! В них ви знайдете невичерпне джерело натхнення для боротьби проти реакції і гноблення, за соціалізм і мир»².

Повне зібрання творів В. І. Леніна ще раз підтверджує велич і невичерпність ленінської теоретичної спадщини. Кардинально збагативши всі складові частини марксизму — філософію, політичну економію і науковий комунізм, — В. І. Ленін своїми працями, всією своєю теоретичною, політичною, революційною діяльністю дав відповіді на найважливіші й найактуальніші питання, поставлені ходом історичного розвитку сучасної епохи. Фундаментальна розробка вчення про пролетарську партію нового типу, викриття реформістських, ревізіоністських та інших опортуністичних течій; створення наукової теорії імперіалізму, всебічний аналіз нового етапу світової історії; філософське узагальнення нагромаджених після Маркса і Енгельса нових проблем науки, захист і розвиток основоположних принципів світогляду і мето-

¹ До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 31.

² Міжнародна Народа комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали, К., 1969, стор. 300.

ду марксизму, діалектики суспільного розвитку, глибока і всебічна критика ідеалістичних і метафізичних концепцій; розробка теорії соціалістичної революції та питань про союз робітничого класу і селянства як вищий принцип диктатури пролетаріату, про Ради як новий тип держави, про розвиток нових, соціалістичних націй у рамках єдиної союзної багатонаціональної держави, про принципи ведення народного господарства на основі єдиного загальнодержавного плану, про форми й методи залучення мас до управління державними справами і виробництвом, про переростання соціалізму в комунізм і перспективи розвитку світової революції, про боротьбу за мир і мирне співіснування держав з різними суспільно-політичними системами — такий далеко не повний перелік основних напрямів у галузі марксистської теорії, за якими В. І. Ленін здійснив геніальні відкриття, виступив як найвидатніший учений і революціонер у науці.

Основна ідея наукового комунізму, наголошував В. І. Ленін, є висновок про те, що керівна роль марксистської партії робітничого класу — це головний, визначальний фактор революційного оновлення світу, успішного здійснення докорінних суспільних перетворень.

Наша партія успадкувала від свого вождя і вчителя вірність принципам революційної теорії, творче ставлення до її дальшого розвитку, уміння органічно поєднувати теорію і практику.

Доповідач характеризує ту велику роль, яку відіграє наукова теорія марксизму-ленінізму в комуністичному будівництві, коли безпосередньо на практиці вирішуються три взаємозв'язаних історичних завдань — створення матеріально-технічної бази комунізму, розвиток комуністичних суспільних відносин, виховання нової людини.

Сьогодні як ніколи загострилося протиборство між двома світовими соціально-політичними системами, між комуністичною та буржуазною ідеологіями, протиборство, яке відображає непримиренність класових позицій пролетаріату і буржуазії, соціалізму і капіталізму. Все це посилює у кожного комуніста, у всіх радянських людей потребу постійно звертатися до творів Леніна, вивчати і перечитувати їх. «І чим більші завдання ставить перед собою радянський народ, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — тим відповідальнішою стає робота партії, тим більша потреба радитися з Леніним. У розв'язанні найважливіших проблем сучасного розвитку Радянської країни нам подають неоціненну допомогу думки Леніна, його багатющий практичний досвід борця і будівничого»³.

Далі доповідач говорить про ту величезну, неослабну увагу, яку приділяє наша партія справі збирання, збереження, видання і пропаганди ідейно-теоретичної та документальної спадщини В. І. Леніна, вбачаючи у цьому свій священний інтернаціональний обов'язок. Про це, зокрема, свідчить і видання Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою.

Ця величезна і надзвичайно відповідальна робота була здійснена за рішенням ЦК Компартії України і під його повсякденним керівництвом Інститутом історії партії при ЦК Компартії України. Велику участь у ній брали також вчені Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, працівники Держкомвидаву УРСР та Політвидаву України.

В ході підготовки та видання Повного зібрання ленінських творів українською мовою Інститут постійно одержував значну науково-

³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971. стор. 545.

методичну допомогу з боку Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, який є загальновизнаним міжнародним центром наукових досліджень, публікації та пропаганди ідейної спадщини Маркса — Енгельса — Леніна.

Вихід у світ Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою значно розширює можливості партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій УРСР в усій їх багатогранній діяльності по здійсненню планів комуністичного будівництва, сприяє ідейному загартуванню комуністів, посиленню роботи партійних організацій по комуністичному вихованню трудящих, залученню нових і нових трудівників міста й села до активної історичної творчості; він матиме великий вплив на дальший розквіт духовного життя республіки, української радянської культури.

На фоні цієї важливої суспільно-політичної події в житті Української РСР ще більш безпідставними і безглуздими виглядають твердження буржуазних наклепників, у тому числі з табору українських буржуазних націоналістів, які намагаються будь-що принизити успіхи в соціально-економічному й духовному розвитку радянських республік, досягнуті ними на ленінському шляху до комунізму. Історія здійснюється по Леніну, по Леніну відбувається революційне оновлення світу.

Про досвід підготовки і видання Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою йшлося в доповіді завідуючого сектором перекладу творів класиків марксизму-ленінізму Інституту історії партії при ЦК Компартії України, доктора філологічних наук, професора М. І. Пригодія.

Доповідач коротко охарактеризував історію видання творів В. І. Леніна в Радянському Союзі, зокрема на Україні, де вони були відомі задовго до Жовтневої революції. Їх почали розповсюджувати тут соратники В. І. Леніна. Найпершою публікацією ленінських творів на Україні була видана на гектографі 1894 р. в с. Комарівка Борзнянського повіту Чернігівської губернії праця «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?». Відтоді поряд із зростанням революційного руху дедалі активніше ширилося ленінське слово й на Україні. Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції та під час її здійснення численна більшовицька преса в робітничих центрах України друкувала ленінські статті, промови, виклади з них.

Небувало зросло видання творів В. І. Леніна на Україні після перемоги Жовтня. У народу, який визволився від капіталістичного гноблення, виникла величезна потреба в мудрих ленінських порадах відносно того, як потрібно будувати нове життя. Навіть у важкий 1919 р. мовою оригіналу та в українському перекладі було видано 35 праць В. І. Леніна. Кожного наступного року збільшувалася кількість виданих у республіці ленінських творів. Однак, зазначає доповідач, у цій справі в той час виникало чимало досить значних труднощів: не було досвіду перекладу політичної літератури українською мовою, ще не було вироблено суспільно-політичної термінології, на перекладах позначалася недосконалість українського правопису. До того ж, у перші роки Радянської влади твори В. І. Леніна випускалися різними видавництвами, у кожному з яких їх по-своєму перекладали й редагували, що не давало змоги забезпечити високу якість цих видань. Враховуючи це, ЦК КП(б)У свого часу взяв справу перекладу і видання творів В. І. Леніна в республіці під свій контроль.

При ЦК КП(б)У було утворено спеціальну комісію для перекла-

ду і видання творів В. І. Леніна українською мовою, а саме видання — зосереджено в одному видавництві. Протягом 1928—1968 рр. в республіці вийшли твори В. І. Леніна у перекладі з другого, третього і четвертого російських видань.

М. І. Пригодій детально розповів про ту велику роботу, яку довелося здійснити працівникам інституту, готуючи до видання українською мовою Повне зібрання ленінських творів у 55-ти томах. Підготовка до неї розпочалася в 1968 р., а наприкінці липня 1975 р. випуском останнього, 55-го тому, говорить доповідач, ми своєчасно завершили цю велику і відповідальну справу, виконали завдання ЦК Компартії України і дали широкому українському читачеві найбільш повне зібрання творів В. І. Леніна напередодні XXV з'їзду КПРС. Кожний том випущено масовим (50 тис. прим.) тиражем, а все видання обсягом 1645,6 друк. арк. має загальний тираж 2750 тис. прим.

У доповіді М. І. Пригодія зроблено спробу підсумувати роботу над цим виданням, осмислити набутий перекладацький та організаційно-видавничий досвід, який сприятиме вдосконаленню справи перекладу творів класиків марксизму-ленінізму українською мовою, допоможе в роботі фахівцям із братніх республік.

Першочерговою турботою всіх, хто готував Повне зібрання творів В. І. Леніна українською мовою, було прагнення якнайточніше передати ленінську думку, домогтися того, щоб стиль ленінської мови і пнсьма, його полум'яне слово залунало на українському мовному ґрунті з такою ж величезною силою і переконливістю, чітко і красиво, як і на мові оригіналу.

В. І. Ленін був людиною найвищої культури й освіти. Він володів усім лексичним багатством рідної йому мови, був добре обізнаний з художньою літературою (як вітчизняною, так і світовою), широко використовував у своїх творах народні прислів'я і крилаті вирази, які нерідко своєрідно трансформував. В. І. Ленін знав багато європейських мов, а довгі роки нелегального життя революціонера зумовили вироблення в нього своєрідних засобів конспіративного письма. Для усних виступів В. І. Леніна характерною була величезна інтонаційна гама. Все це й зумовлювало труднощі, інколи досить значні, у передачі ленінського тексту українською мовою. Однак усі вони були успішно подолані. Нове українське видання творів В. І. Леніна підготовлене на високому рівні сучасної української мови, з урахуванням досягнень як мовознавства в цілому, так і теорії та практики перекладу зокрема.

Вагомий вклад у підготовку перекладу Повного зібрання ленінських творів внесли працівники Інституту мовознавства ім. Потебні АН УРСР.

Величезну допомогу в розшифруванні ініціалів, абрєвіатур, різних скорочень, уточненні дат тощо подав Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, завдяки чому в українському виданні були враховані найостанніші досягнення наукових співробітників ІМЛу в галузі текстологічного аналізу ленінських праць.

Центральний Комітет Компартії України, Політбюро і Секретаріат ЦК, Відділи науки і учбових закладів, пропаганди і агітації приділяли надзвичайно велику увагу новому українському виданню праць творця Комуністичної партії, засновника першої в світі Радянської держави. Їхня постійна турбота про поліпшення роботи Інституту історії партії при ЦК Компартії України і Політвидаву України, оперативне вирішення ними всіх пов'язаних з виданням питань були запорукою успішного виконання цього відповідального завдання.

Характеристиці нового в Ленініані було присвячено доповідь ученого секретаря сектора творів В. І. Леніна Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, кандидата історичних наук Т. В. Панченко. Сьогодні, зазначила вона, праці В. І. Леніна видаються і перевидуються 125 мовами і займають перше місце в світі за кількістю видань і мов, на які вони перекладені. За роки Радянської влади твори В. І. Леніна видавалися понад 12 тис. разів, а їх загальний тираж наближається до півмільярда примірників.

Документальна спадщина вождя зосереджена в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (фонд 2). Тут зберігається понад 33 тис. ленінських документів, у тому числі понад 800 книг з його помітками, підкресленнями та іншими ознаками роботи. Майже 20 тис. документів ленінського фонду видруковано. Найбільш повно спадщина вождя представлена у п'ятому виданні його творів, куди ввійшло близько 9 тис. документів, з яких більше половини не включалося у попередні видання, а понад 1100 документів опубліковано вперше. Більше 200 ленінських документів опубліковано в науковому апараті, з них понад 60 друкувалися лише іноземними мовами за кордоном. У процесі роботи над Повним зібранням були встановлені і уточнені дати майже 600 документів.

Однак, говорить Т. В. Панченко, Повне зібрання не увібрало в себе всієї ідейної спадщини В. І. Леніна. Вже після виходу цього видання побачили світ три додаткові томи з підготовчими матеріалами ленінських праць, які допомагають проникнути в творчу лабораторію Леніна-вченого.

Чимало підготовчих матеріалів, поміток В. І. Леніна на книгах, різних записок тощо було вперше вміщено в Ленінських збірниках, з яких перші два вийшли в світ у 1924 р., а останній, XXXVIII — у 1975 р. У них видруковано понад 8 тис. ленінських документів, що додають нові риси до характеристики теоретичної, політичної та організаторської діяльності вождя.

Т. В. Панченко детально розповіла про деякі нові ленінські документи, про ту копітку і складну роботу, що її ведуть науковці Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, готуючи твори В. І. Леніна до друку. Вона зазначила, що нові сторінки Ленініани свідчать про невичерпність скарбниці ленінізму. Поряд з уже відомими творами В. І. Леніна вони озброюють КПРС, радянський народ, який будує комунізм, ленінськими думками, ленінськими ідеями. Братні комуністичні і робітничі партії, все прогресивне людство черпають з арсеналу Ленініани впевненість і натхнення у боротьбі за соціальний прогрес, мир і соціалізм.

Цікаві відомості про ленінський фонд Центрального партархіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС навів завідуючий цього фонду Ю. О. Охалкін, який, зокрема, сказав, що систематично й організовано документи В. І. Леніна в нашій країні почали розшукувати і зберігати з 20-х років. Нині у сховищах Центрального партійного архіву їх налічується понад 3 тис., абсолютна більшість яких — автографи, оригінали. Зібрано також понад 400 фотографій Володимира Ілліча, 870 метрів кіноплівки, на якій він зафіксований за життя, 15 грамофонних платівок з виступами В. І. Леніна.

Першою передала документи В. І. Леніна до архіву Інституту Н. К. Крупська. Незабаром її приклад наслідували О. М. Коллонтай, А. С. Єнукідзе, О. М. Горький, К. Цеткін, сестри Володимира Ілліча — Анна і Марія Іллінічнi Ульянови та інші — всього понад 150 чол.

Надходили і надходять в архів ленінські документи також з-за

кордону. Велику допомогу в пошуках цих документів подають братні комуністичні партії, всі люди доброї волі. Так, у 1954 р. ЦК Польської об'єднаної робітничої партії передав частину Краківсько-Поронінського архіву (250 ленінських рукописів), розшуканого в архіві Краківського товариства допомоги політв'язням.

За останні 20 років з 18 зарубіжних країн отримано понад 500 ленінських документів. Документальна спадщина В. І. Леніна зібрана з максимально можливо повнотою. Однак, говорить Ю. О. Охупкін, життя і діяльність вождя були такими широкими і багатограничними, що сказати точно, скільки ним було написано статей, листів та інших документів, важко.

Ряд виступів на сесії було присвячено окремим важливим лінгвістичним аспектам теорії і практики перекладу творів В. І. Леніна українською мовою. Так, про наукові принципи перекладу ленінських праць йшлося у виступі старшого наукового співробітника Інституту історії партії при ЦК Компартії України, кандидата філологічних наук Л. А. Коробчинської. Старший науковий співробітник цього ж інституту Н. Д. Гула повідомила про особливості слововживання у творах В. І. Леніна та їх переклад українською мовою, а молодший науковий співробітник Л. П. Жарова — про практику редакційної підготовки перекладів творів В. І. Леніна до видання.

Науковці Інституту мовознавства АН УРСР розповіли про роль перекладів творів В. І. Леніна у збагаченні української літературної мови (старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук М. М. Пилинський), про словотвір наукової та публіцистичної термінології у творах В. І. Леніна та їх українських перекладах (старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук Л. О. Родіна), про значення перекладу п'ятого видання творів В. І. Леніна для збагачення синтаксису української літературної мови (відповідальний секретар журналу «Мовознавство» В. М. Калюжна).

Учасники конференції заслухали виступи представників філіалів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у союзних республіках. Про роль перекладів творів класиків марксизму-ленінізму у збагаченні лексики білоруської літературної мови розповів старший науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії Білорусії В. А. Сорока.

Завідуючий сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії Молдавії А. Я. Куча присвятив свій виступ перекладам творів В. І. Леніна молдавською мовою.

Досвідом перекладу творів класиків марксизму-ленінізму латиською мовою поділилася завідувача сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії Латвії М. Є. Міллер.

Про стан перекладу творів В. І. Леніна грузинською мовою розповів учасникам конференції завідуючий сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії Грузії Р. Л. Баркалая.

Із заключним словом виступив віце-президент АН УРСР академік І. К. Білодід.

Конференція відзначила, що досвід видання Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою стане в пригоді при перекладі їх на інші мови народів СРСР, що це видання сприятиме поліпшенню пропаганди і вивченню ленінської ідейної спадщини в Українській РСР, дальшій науковій розробці питань історії СРСР і КПРС, посиленню всієї ідеологічної роботи партійних організацій республіки, яка проходить нині під знаком гідної зустрічі XXV з'їзду КПРС.

Статті

Л. О. ЛЕЩЕНКО

НОВІ РУБЕЖІ ЛЕНІНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ МИРНОГО СПІВІСНУВАННЯ

Радянські люди пишаються тим, що саме КПРС і Радянська держава робили і роблять найвагоміший внесок у благородну боротьбу всього прогресивного людства за загальний мир і міжнародну безпеку. Завдяки невтомній, наполегливій і цілеспрямованій зовнішньополітичній діяльності СРСР, всієї соціалістичної співдружності нині відбувається корінна перебудова системи міжнародних відносин на принципах мирного співіснування держав з різним соціально-економічним ладом. Прискорюється і поглиблюється процес оздоровлення політичного клімату нашої планети.

При розгляді сьогоденних глобальних процесів і тенденцій передусім варто наголосити на тих факторах, що спричиняють благотворні зміни у міжнародному житті. І справді, чому капіталістичний світ, який нещодавно відкидав навіть сам термін «мирне співіснування», нарікаючи його «вигадкою більшовиків», нині починає визнавати принцип мирного співіснування, погоджуватись на ті чи інші заходи по пом'якшенню міжнародної напруженості. Чи не є це свідченням того, що імперіалізм став менш реакційним, набув рис миролюбності? Зовсім ні. Природа імперіалізму не змінилась. В цілому він не відмовився від реакційного внутрішнього і агресивного зовнішньополітичного курсу. Головним фактором є корінна зміна у співвідношенні сил на світовій арені між соціалізмом і капіталізмом на користь соціалізму. Імперіалізм пристосовується до цих нових умов, бо він безсилий зупинити хід історії, повернути втрачену ним історичну ініціативу. Тепер світова соціалістична система, міжнародний робітничий клас, всі революційні сили визнають магістральний шлях розвитку людства¹.

Якісна, корінна зміна у співвідношенні сил на користь соціалізму не відбулася якось раптово, в один день. Це — тривалий процес, який повністю розгорнувся в другій половині 50-х років і є однією з найхарактерніших рис нинішнього, третього етапу загальної кризи капіталізму. І сьогодні чаша терезів продовжує все впевненіше схилитись в

¹ Див. Международное Совещание коммунистических и рабочих партий. Документы и материалы, М., 1969, стор. 289.

бік соціалізму. Динаміку цього процесу визначає цілий комплекс важливих чинників.

Успішне будівництво комунізму в СРСР, величні здобутки радянської економіки, науки і культури перекопливо демонструють безумовні переваги соціалізму, як форми організації суспільства, над капіталізмом, глибоко впливають на прискорення світового революційного процесу. Невпинно зростає і зміцнюється економічно і політично світова соціалістична система — головне дітище міжнародного робітничого класу, темпи її розвитку набагато перевищують подібні показники в країнах капіталу. Так, продукція промисловості країн соціалізму зростає за період з 1950 по 1973 рік в 9,14 рази, а в розвинутих капіталістичних країнах за цей же час — в 3,34 рази. Нині питома вага соціалістичних країн у світовій промисловій продукції становить 39%². Швидкі темпи розвитку є запорукою перемоги нового суспільного ладу — соціалізму — в мирному змаганні з капіталізмом. Набирають все більшого розмаху і гостроти класові битви трудящих капіталістичних країн проти гніту монополій, за мир, демократію і соціальний прогрес. Відчутних ударів по міжнародному імперіалізму завдає національно-визвольний рух. Народи вчорашніх залежних країн не тільки енергійно відстоюють і зміцнюють свою політичну, а й борються за економічну незалежність, багато з них переходять до пошуків шляхів некапіталістичного розвитку. В країнах капіталу відбувається консолідація всіх антимоніполістичних сил, які домагаються проведення і поглиблення соціальних перетворень в інтересах широких трудящих мас. Сукупність наведених факторів, їх тісна взаємодія постійно послаблюють імперіалізм, роблять нездоланими сили миру, демократії і соціалізму, ефективно сприяють позитивним змінам у міжнародних відносинах.

І нарешті надзвичайно важливе позитивне значення має те, що СРСР і вся соціалістична співдружність в цілому настільки зміцнили свою обороноздатність, що імперіалізм не може сподіватись на досягнення своїх класових цілей в протистоянні з соціалізмом воєнним шляхом. Банкрутство і безперспективність агресивних імперіалістичних доктрин «стримування» або «відкидання комунізму» зроби неминучою для Заходу модифікацію основних напрямів своєї зовнішньої політики, викликали вимушену відмову від найодіозніших догм «холодної війни». В правлячих колах провідних капіталістичних держав триває зіткнення суперечливих тенденцій між прибічниками і противниками курсу на розрядку. Однак ясно, що більшість державних і політичних діячів західних країн виявляє тверезий підхід до реальностей сучасного світу, враховує, що єдиною альтернативою мирного співіснування може бути тільки катастрофічна ракетно-ядерна війна.

Боротьба Радянського Союзу за мир і мирне співіснування не диктується якимись тимчасовими кон'юнктурними мотивами. Це — стабільна послідовна політика, що впливає з самих основ соціалістичного суспільства, ленінської теорії соціалістичної революції.

Зовнішня політика Радянського Союзу, як передової країни розвинутого соціалізму, має чітко окреслений класовий характер. Вона спрямована на створення максимально сприятливих умов для будівництва комуністичного суспільства в СРСР, дальшого зміцнення позицій соціалістичної співдружності, всебічного розширення і поглиблення світового революційного процесу. В. І. Ленін, який заклав основи зовнішньої політики Країни Рад і розробив її основні принципи, надавав величезного значення діям молодого соціалістичної республіки на

² Н. Кузьмичов. Некоторые аспекты общего кризиса капитализма.— «Международная жизнь», 1975, № 5, стор. 67.

міжнародній арені. «З самого початку Жовтневої революції, — значав він, — питання про зовнішню політику і міжнародні відносини стало перед нами, як найголовніше питання»³.

Виходячи з глибокого наукового аналізу дійсності, тверезого врахування всіх факторів, що роблять вплив на розвиток світових подій, КПРС продовжує розвивати марксистсько-ленінську теорію зовнішньополітичної діяльності Радянської держави. Миролюбний курс зовнішньої політики СРСР є результатом прояву колективної мудрості КПРС — керівної сили радянського суспільства, відображенням сподівань і прагнень всіх трудящих соціалістичної Батьківщини. «Лінія нашої партії і держави в міжнародних справах добре відома, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу Москви 13 червня 1975 р. — Вона впливає з самої природи соціалізму і цілком підпорядкована інтересам мирної творчої праці радянських людей і наших братів у соціалістичних країнах. Будучи послідовно класовою, вона служить справі миру, свободи і безпеки всіх народів, справі їх національної незалежності і соціального прогресу, відповідає інтересам найширших мас в усьому світі»⁴.

Виходячи з вчення В. І. Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній, окремо взятій країні, а значить неминучості тривалого історичного періоду паралельного існування країн соціалістичних і капіталістичних, марксистсько-ленінська наука дала обґрунтовану відповідь на корінне питання сучасності — яким шляхом можуть бути розв'язані непримиренні суперечності між двома протилежними системами — шляхом війни чи мирного змагання. Висновок тільки один — мир потрібен соціалізму, щоб повністю показати, розкрити свої величезні можливості у задоволенні матеріальних і духовних потреб людей праці, забезпечити всебічний розквіт як окремої особи так і суспільства в цілому. В мирові зацікавлені всі народи світу, що не бажають допустити страхіть нової війни. Завдання усіх миролюбних сил полягає в тому, щоб піддати морально-політичній ізоляції і нейтралізувати найвоєвничіші кола монополістичної буржуазії, які все ще не залишають наміру розв'язати на свою користь історичний спір між соціалізмом і капіталізмом шляхом застосування воєнної сили. Теоретичні висновки, зроблені КПРС та братніми комуністичними і робітничими партіями, свідчать про те, що нова світова війна не є неминучою, що нині з'явилися і дедалі зміцнюються могутні сили, здатні зірвати агресивні плани імперіалізму. Вперше в історії виникли реальні передумови для усунення з життя людства воєн як засобу розв'язання міжнародних суперечок і конфліктів. Той факт, що після закінчення другої світової війни радянський народ протягом 30 років зайнятий творчою працею в умовах миру, є величезною заслугою нашої партії, її ленінського Центрального Комітету.

З часу прийняття XXIV з'їздом КПРС славнозвісної Програми миру минуло тільки чотири з половиною роки. Для історії це лише одна мить, проте яких разючих успіхів уже вдалося досягти на шляху її реалізації. Аналіз результатів і тенденцій розвитку світових подій блискуче підтверджує правильність теоретичних положень і практичних дій Комуністичної партії на міжнародній арені, реалістичність, конструктивність і життєвостердність Програми миру.

Міжнародні відносини — галузь, в якій проблеми аж ніяк не можуть розв'язуватись тільки однією стороною. Радянському Союзові..

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 146.

⁴ «Радянська Україна», 14 червня 1975 р.

всім країнам соціалістичної співдружності доводиться докладати максимум зусиль, щоб домогтися визнання принципу мирного співіснування, наповнити його конкретним змістом, спонукати протилежну сторону на ті чи інші позитивні кроки в напрямі поглиблення розрядки міжнародної напруженості, розширення взаємовигідного співробітництва країн з різним соціально-економічним ладом. Компроміси тут неминучі, але досягаються вони не за рахунок відступу соціалістичної держави від її основних принципів миролюбної політики. Реалізація Програми миру — складний процес, але він невпинний і нездоланий, бо відповідає корінним інтересам всього прогресивного людства.

Вражає велич і значимість завдань Програми миру, які вже виконані в боротьбі за зміцнення загального миру і міжнародної безпеки. Насамперед слід підкреслити історичну перемогу народів Індокитаю в багаторічній борні з американським імперіалізмом та його ставлениками. Це дозволило ліквідувати надзвичайно небезпечне вогнище війни у Південно-Східній Азії, що потенціально загрожувало воєнної конфронтацією між соціалізмом і капіталізмом у світовому масштабі. Народи Південного В'єтнаму, Лаосу і Камбоджі, давши відсіч агресорам, взяли долю своїх країн у власні руки. Демократична Республіка В'єтнам відстояла свою свободу і незалежність, право будувати життя на соціалістичних засадах. В славі перемозі народів Індокитаю величезну роль відіграла інтернаціональна солідарність, підтримка і всебічна могутня допомога з боку соціалістичних країн і, насамперед, Радянського Союзу. Це один з найяскравіших доказів того, що мирне співіснування є такою формою класової боротьби, яка не тільки не перешкоджає, а в сучасних умовах найкраще сприяє боротьбі народів проти імперіалістичної агресії, за своє соціальне і національне визволення.

Програма миру передбачала здійснення докорінного повороту до розрядки й миру на європейському континенті на основі остаточного визнання територіальних змін, які сталися в Європі в результаті другої світової війни, скликання загальноєвропейської наради, гарантування колективної безпеки в Європі⁵. Ще в 1966 р. соціалістичні країни висунули пропозицію скликати загальноєвропейську нараду. І лише після дев'яти років наполегливих зусиль, численних консультацій, переговорів на вищому рівні вона відбулася і пройшла три етапи, з яких другий був найтривалішим (близько 2 років). Серйозні позитивні зміни у міжнародному житті, енергійні виступи широких громадських кіл, невтомні конструктивні пропозиції соціалістичних країн сприяли тому, що західні уряди виявили почуття реалізму, переконавшись, що передбачувана система європейської безпеки відповідає національним інтересам народів їх держав. У результаті соціалістичні і капіталістичні країни, хоч і продовжують стояти на протилежних класових позиціях, змогли дійти спільної згоди про шляхи забезпечення стабільного миру і взаємовигідного співробітництва на європейському континенті.

В історії новітнього часу Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі, заключні засідання якої проходили на найвищому рівні в Хельсінкі 30 липня — 1 серпня 1975 р., безумовно посяде особливо визначне місце як подія надзвичайної міжнародної ваги. Політбюро ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР і Рада Міністрів СРСР, повністю схвалюючи діяльність на нараді делегації СРСР, очолюваної Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежневим, відзначили, що «ця безпрецедентна в історії зустріч керівних діячів 33 європейських держав, США і Канади стала подією величезного міжнародного

⁵ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 33.

значення. Вона поклала початок новому етапові розрядки напруженості, стала важливим кроком на шляху закріплення принципів мирного співіснування і налагодження рівноправного співробітництва між державами з різним суспільним ладом»⁶.

Глави держав і урядів країн — учасниць наради підписали в Хельсінкі Заключний акт, який є фактично хартією мирного співіснування, багатосторонньою міжнародною угодою про принципи відносин між державами з різним соціально-економічним ладом. Його зміст і значення виходять далеко за межі звичайного міжнародного акта, важливого тільки для європейського континенту. Заключний акт є справді визначним історичним документом, що охоплює найактуальніші проблеми миру, безпеки і співробітництва. В Хельсінкі не було переможців і переможених, тут торжествував розум і реалізм, ідеї миру і співробітництва, в яких зацікавлені всі європейські країни і народи. «...Положення, вироблені нарадою по головних проблемах зміцнення миру в Європі, — підкреслював у своєму виступі в Хельсінкі глава делегації СРСР, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — служать інтересам народів, служать інтересам людей незалежно від їх роду занять, національності, віку: робітників, трудівників села, осіб інтелектуальної праці, кожної людини зокрема і всіх разом. Вони пройняті повагою до людини, піклуванням про те, щоб вона жила в умовах миру і впевнено дивилась у завтрашній день»⁷.

Серцевиною Заключного акта є Декларація принципів, якими держави-учасниці мають керуватися у взаємних відносинах. Міжнародні коментатори подекуди називають Декларацію «кодексом поведінки» або «протоколом про наміри». В ній знайшли повне відображення основні прогресивні норми міжнародного права, найважливіші принципи добросусідських відносин. Серед них — суверенна рівність, поважання прав, включаючи право кожної держави на територіальну цілісність, на свободу і політичну незалежність, право вільно обирати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи; незастосування сили або загрози силою; мирне врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи; поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань, для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між державами, що сприятиме взаєморозумінню і довірі, дружнім і добросусідським відносинам між собою, міжнародному мирові, безпеці і справедливості; сумлінне виконання зобов'язань з міжнародного права⁸. Саме за такі принципи мирного співіснування, висунуті В. І. Леніним, завжди цілеспрямовано, послідовно і наполегливо боролись і борються КПРС, Радянська держава, вся соціалістична співдружність. Більшість з них знайшли відображення в Статуті ООН та багатьох договорах, укладених Радянським Союзом з рядом капіталістичних країн. Їх проголошення в умовах розрядки набрало нового звучання стосовно специфіки європейського континенту, звідки починались обидві світові війни.

Надзвичайно важливою частиною Заключного акта є питання не порушності кордонів. Після цілого ряду двосторонніх угод, найголовнішими з яких були договори, укладені Радянським Союзом, Польщею та Чехословаччиною з ФРН, чотиристороння угода щодо Західного Берліна та ін., уперше на колективній основі зафіксовано кордони в

⁶ «Правда», 8 серпня 1975 р.

⁷ «Радянська Україна», 1 серпня 1975 р.

⁸ Див. «Правда», 2 серпня 1975 р.

Європі, як вони склалися після другої світової війни, проголошено їх непорушність нині і в майбутньому. Відмову учасників наради від будь-яких територіальних претензій, беззастережне визнання сучасних кордонів і урочисте зобов'язання утримуватись від посягань на них можна вважати однією з найважливіших підвалин стабільного миру і безпеки в Європі, визнанням післявоєнних політичних реальностей, серйозним досягненням самої наради.

Проголошення на багатосторонній основі принципу суверенності кожного народу і тільки його виключного права обирати форму правління фіксує існування на європейському континенті держав, належних до різних соціально-економічних систем, визнає факт перемоги соціалістичного ладу в країнах Центральної і Південно-Східної Європи.

Велика увага в Заключному акті приділена проблемам розвитку економічного і науково-технічного співробітництва держав, схвалено рекомендації щодо дальшого розширення зв'язків між ними в галузі торгівлі, промислового виробництва, науки і техніки, навколишнього середовища, транспорту тощо. Прийнято також рекомендації щодо розвитку співробітництва європейських країн у галузі культури, освіти, інформації, контактів між людьми з метою зміцнення взаєморозуміння між народами, успішнішого і раціональнішого використання їх матеріальних і духовних цінностей. При цьому обміни мають здійснюватись на принципах невторчання у внутрішні справи, поважанні законів і традицій кожної країни, сприянні мирові та безпеці.

Щодо наступних кроків, то учасники наради заявили про свою рішучість продовжувати розпочатий нею багатосторонній процес, проводити обмін думками як про виконання положень Заключного акта, так і про поліпшення їх взаємовідносин, зміцнення безпеки і розвитку співробітництва. Першу таку зустріч заплановано провести в 1977 р. у Белграді⁹.

Нарада з безпеки і співробітництва в Європі є подією, що кладе початок радикальному оздоровленню відносин між європейськими державами з різним соціальним ладом, відкриває реальну перспективу виключення війни з життя народів, мирного врегулювання всіх спірних питань, налагодження взаємовигідного співробітництва на справедливих, демократичних засадах.

«Дуже важливо проголосити правильні і справедливі принципи відносин між державами, — зазначив у виступі в Хельсінкі Л. І. Брежнев. — Не менш важливо — укоренити ці принципи в сучасних міжнародних відносинах, впровадити в практику і зробити їх законом міжнародного життя, порушити який не дано нікому... Щоб надії народів, зв'язані з цією зустріччю, з рішеннями наради, справдилися повністю, не похитнулися при першій негоді, потрібні дальші спільні зусилля, повсякденна робота всіх держав-учасниць по поглибленню розрядки»¹⁰.

Справжнє оздоровлення міжнародних відносин неможливе, поки триває гонка озброєнь. Дальше безмежне накопичення ракетно-ядерної та інших видів зброї посилює небезпеку воєнного вибуху, гальмує процес розрядки. Крім того, виробництво озброєнь поглинає колосальні матеріальні цінності. Так, бюджет агресивного Північноатлантичного блоку протягом останніх 20 років зріс удвічі, а країни НАТО в 1974 р. витратили на воєнні цілі 132 млрд. доларів¹¹. На 1975—1976

⁹ «Правда», 2 серпня 1975 р.

¹⁰ «Радянська Україна», 1 серпня 1975 р.

¹¹ А. Каренин. Советский Союз в борьбе за разоружение.— «Международная жизнь», 1975, № 8, стор. 16.

фінансовий рік лише США планують свій військовий бюджет в сумі понад 100 млрд. доларів. У той же час, за підрахунками американських економістів, можна побороти голод, неписьменність, хвороби і перенаселеність при загальних світових затратах в сумі 22 млрд. доларів.

КПРС і Радянський уряд вважають, що найважливішою вимогою нашого часу є скорочення, а потім і припинення гонки озброєнь, загальне і повне роззброєння, подолання поділу Європи на військові блоки. Програма миру, що має довгостроковий характер, висуває низку конструктивних пропозицій для розв'язання цієї найпекучішої і найскладнішої проблеми. 1971 р. укладено договір про заборону розташування на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї. Комітет по роззброєнню з ініціативи Союзу РСР та інших соціалістичних країн з 1972 р. займається розглядом проекту конвенції про повну заборону хімічної зброї. Радянська пропозиція про проведення Всесвітньої конференції по роззброєнню з участю всіх країн одержала більшість голосів держав — членів ООН, хоча поки що не була скликана внаслідок обструкції з боку маорів та позиції США. 1974 р. СРСР вніс на розгляд XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН питання про заборону такого впливу на навколишнє середовище і клімат у військових та інших цілях, які несумісні з інтересами забезпечення міжнародної безпеки, добробуту і здоров'я людей. За проект голосувало 126 делегацій і лише 5 утримались. Генеральна Асамблея ООН передала це питання на розгляд Комітету по роззброєнню в Женеві. В 1975 р. СРСР і США внесли до цього Комітету спільний проект конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого використання засобів впливу на природне середовище. Згідно з договором між СРСР і США встановлено стелю потужності підземних ядерних випробувань в 150 кілотонн. Мається і перший приклад справжньої ліквідації одного з видів зброї — бактеріологічної — (в березні 1975 р. стала чинною Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та їх знищення). Великий резонанс викликала радянська пропозиція в ООН про скорочення на 10 процентів військових бюджетів держав — постійних членів Ради Безпеки і використання частини зекономлених коштів на подання допомоги країнам, що розвиваються. Генеральна Асамблея ООН в 1973 р. схвалила радянський проект при енергійній підтримці багатьох країн Азії та Африки. Отже, близько 2 млрд. доларів могли б бути використані на економічні потреби молодих незалежних держав. Однак реалізація рішення ООН наражається на протидію окремих постійних членів Ради Безпеки.

Послідовно борючись за доповнення політичної розрядки воєнної, СРСР на ХХХ ювілейній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1975 р. вніс надзвичайно важливу пропозицію «Про укладення Договору про повну і загальну заборону випробувань ядерної зброї». Прийняття такого проекту сприяло б серйозному обмеженню гонки озброєнь, зменшенню загрози спалаху ракетно-ядерної війни.

Невтомні зусилля і конструктивні пропозиції Радянського Союзу в ООН сприяли прийняттю Генеральною Асамблеєю таких документів, як Декларація про зміцнення міжнародної безпеки, резолюція про заборону застосування сили в міжнародних відносинах при одночасній забороні навечно застосування ядерної зброї. Тепер ведеться напружена боротьба за втілення у життя цих рішень.

Серед низки договорів, укладених між СРСР і США, найважливішою, безумовно, є Угода 1973 р. про відвернення ракетно-ядерної війни. Нині також діє радянсько-американський Договір про обмеження

систем протиракетної оборони. Ведеться підготовка до заміни Тимчасової угоди про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь, укладеної в 1972 р. на 5 років, новою угодою, строк якої охоплював би період до кінця 1985 р. Зустріч Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва і президента США Дж. Форда в листопаді 1974 р. у Владивостоку, а також переговори між ними під час двох зустрічей в Хельсінкі сприяли виробленню принципів, на яких має ґрунтуватися нова угода про обмеження стратегічних наступальних озброєнь. Головним є принцип рівності і однакової безпеки. Проект цієї угоди, що має бути розроблений до кінця 1975 р., включатиме не тільки кількісні, а й якісні обмеження на стратегічні озброєння.

Прогресивна світова громадськість, вчені, державні та політичні діячі багатьох країн світу з великим інтересом і належним розумінням поставились до висловленої Л. І. Брежнєвим 13 червня 1975 р. пропозиції заборонити створення нових видів зброї масового знищення, руйнівніших, ніж ядерна.

Роззброєння є не тільки першорядним важелем усунення загрози спалаху війни, а й потенціальним джерелом коштів, що можуть бути використані на благо людства. Зрозуміло, що проблема роззброєння знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими питаннями міжнародної політики і шанси на її позитивне розв'язання зростатимуть в міру зміцнення атмосфери довір'я і співробітництва. В свою чергу, воєнна розрядка сприяла б поглибленню процесу розрядки політичної. Марксист-ленінці вважають, що поки існує імперіалізм, не може повністю зникнути загроза виникнення агресивної війни, бо вона породжується самою природою імперіалізму. Проте величезним досягненням є те, що вже тепер, при нинішньому співвідношенні сил на користь миру, демократії і соціалізму, агресивні наміри імперіалізму паралізуються спільними виступами всіх миролюбних народів, а реакційні кола імперіалістичної вояччини все частіше потрапляють у становище морально-політичної ізоляції.

В Програмі миру звернуто особливу увагу на необхідність розвитку взаємовигідного економічного, науково-технічного і культурного співробітництва СРСР з державами, які з свого боку прагнуть до цього. Крім того, перед людством виникають окремі складні глобальні проблеми, які не можуть бути розв'язані зусиллями тільки однієї країни або навіть групи їх. СРСР висловив готовність брати активну участь у розв'язанні таких важливих загальних проблем, як збереження природного середовища, освоєння енергетичних та інших природних ресурсів, розвиток транспорту і зв'язку, запобігання найбільш небезпечним і поширеним захворюванням та ліквідація їх, дослідження космосу і Світового океану. За період після XXIV з'їзду КПРС Радянським Союзом спільно з іншими заінтересованими державами зроблено досить багато. В липні 1975 р. всі люди доброї волі палко аплодували успішному виконанню спільного радянсько-американського космічного експерименту, коли вперше над нашою планетою відбулась стикування космічних кораблів «Союз» і «Аполон». Ця подія глибоко вплинула на світову громадськість в морально-психологічному плані, стала символом розрядки міжнародної напруженості і співробітництва держав на благо науково-технічного прогресу і миру.

Радянський Союз спільно з іншими країнами соціалістичної співдружності енергійно і послідовно виступає за всебічний розвиток торгово-економічного співробітництва з капіталістичними країнами на основі рівноправності, взаємної вигоди, усунення дискримінації. Загальне поліпшення міжнародних відносин і розрядка благотворно

впливають на цю галузь, дозволяють піднести її на вищий щабель — перейти від звичайних торговельних обмінів до здійснення двосторонніх і багатосторонніх наукових і промислових проєктів та будівництва виробничих комплексів шляхом міжнародного виробничого кооперування. Перші важливі кроки такої плідної співпраці СРСР з розвинутими капіталістичними країнами на довготривалій, великомасштабній і комплексній основі показують її високу ефективність, перспективність і взаємну вигідність. Цим також матеріально закріплюються мирні відносини між державами.

Противники розрядки, злісно перекинувши зміст і цілі зовнішньої політики СРСР, намагаються приписати його «мирному наступові» якісь тимчасові, чисто прагматичні мотиви, зокрема, прагнення одержати промислове устаткування і технологію з Заходу¹². Вони навмисне затушкують той факт, що Радянський Союз сам є індустріальною високорозвинутою державою з передовою наукою і технікою і у великих кількостях експортує машини та устаткування, у тому числі в західні країни. Інша справа, коли йдеться про поєднання зусиль саме на основі взаємної вигоди. СРСР може використати досвід і кредити інших країн для прискорення темпів розвитку тих чи інших галузей. Капіталістичні країни, затиснуті в лещатах затяжної економічної кризи, не менше, а можливо більше заінтересовані в розширенні торгово-економічного співробітництва з соціалістичними країнами, економіка яких не знає ні депресій, ні криз і розвивається стабільно високими темпами.

Період між XXIV і наступним XXV з'їздами КПРС насичений напруженою боротьбою сил миру і соціального прогресу проти залишків колоніалізму та різних форм неокolonіалізму. «Повинні бути повністю втілені в життя рішення ООН про ліквідацію колоніальних режимів, які ще лишилися, — проголошувалось у Програмі миру. — Прояви расизму та апартеїду підлягають загальному засудженню і бойкоту»¹³. Після краху фашистського режиму в Португалії була повалена остання колоніальна імперія — португальська. Народи, що входили до неї, здобули або здобувають повну політичну незалежність. Окремі дрібні колоніальні анклавни в Африці та Азії вже не змінюють того факту, що колоніалізм в його класичному вигляді зазнав повної поразки. Нині вістря національно-визвольного руху спрямовується на зміцнення політичної і головне — досягнення незалежності економічної, ліквідації експлуатації країн «третього світу» міжнародним імперіалізмом модернізованими методами.

Світовий революційний процес бурхливо розвивається. Про це свідчить загальне піднесення міжнародного робітничого і національно-визвольного рухів, кінець ненависної диктатури в Португалії, повалення реакційного режиму «чорних полковників» у Греції. Імперіалізм зазнав також поразки під час спроб політичною і економічною блокадою підірвати соціалістичний лад на Кубі. Влітку 1975 р. Організація американських країн прийняла рішення про відновлення економічних стосунків з Кубою.

В сучасних умовах мирне співіснування держав з різним соціально-економічним ладом є єдино правильним шляхом захисту класових інтересів світової соціалістичної системи, міжнародного пролетаріату, справи соціального прогресу людства. Марксистсько-ленінські відкидають нав'язувані маоїстами дрібнобуржуазно-авантюристичні рецепти роз-

¹² "Foreign Affairs", April 1975, № 3, стор. 468.

¹³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 34.

в'язання історичного спору між соціалізмом і капіталізмом кавалерійською атакою. Вони переконані в правильності курсу соціалістичної співдружності на відвернення війни, бо сповнені віри в те, що безумовні переваги соціалізму як суспільної системи дозволять йому домогтися перемоги в мирному змаганні з капіталізмом. При мирному співіснуванні значно звужуються можливості войовничих імперіалістичних кил порушувати прогресивні норми міжнародного права, вдаватись до збройної інтервенції, здійснювати експорт контрреволюції. Розрядка обмежує також намагання міжнародного імперіалізму долати свої хронічні внутрішні хвороби за рахунок розпалювання зовнішніх воєнних авантур, воєнної істерії та нестримної гонки озброєнь.

Водночас мирне співіснування не означає усунення антагоністичних класових суперечностей між соціалізмом і капіталізмом у міжнародних масштабах, примирення між експлуатованими та експлуаторами в країнах капіталу, капітуляції революційних сил в борні з монополістичною олігархією. Збереження загального миру відкриває нові перспективи в класовій боротьбі пролетаріату, всіх трудящих проти панування монополій, капіталістичної експлуатації, за соціальне і національне визволення, корінні демократичні перетворення.

Мирне співіснування не поширюється і не може поширюватись на сферу ідеології, оскільки в світі продовжують існувати гострі класові суперечності, а пролетарський і буржуазний світогляди — непримиренні. Реакційні ідеологи, стурбовані успіхами розрядки, значно активізували свою фальсифікаторську діяльність, нападки на радянську зовнішню політику. Натякаючи на протилежність класових цілей соціалізму і капіталізму, вони роблять висновок про «неможливість» мирного співіснування держав з різним соціальним ладом. Інші ставлять знак рівності між поняттями «мирне співіснування» і «класовий мир» і вимагають від СРСР поступок у політичній галузі, відмови від підтримки світового визвольного руху, тобто недопущення революційних змін у світі. Так, у виданій 1973 р. у США книзі «Радянська стратегія на семидесяті роки» американські дослідники твердять, що мирне співіснування для СРСР це нібито «тактичний маневр», розрахований на виграш часу і консолідацію економічного та воєнного потенціалу¹⁴. Значна кількість буржуазних апологетів пропонують використати політику мирного співіснування для протаскування ідей конвергенції — «зближення» соціалізму та капіталізму, «зростаючої взаємозалежності» та «будівництва мостів» між ними. По цих «мостах» передбачається експортувати різні підривні ідеї, здатні, на думку їх авторів, викликати «ерозію» соціалізму зсередини.

У політики мирного співіснування в капіталістичних країнах існують впливові кола противників. Це ті, хто тягне людство назад в окопи «холодної війни», серед них — воєнно-промисловий комплекс в країнах НАТО, міжнародний сіонізм та ін. Під гаслами антикомунізму і антирадянщини вони намагаються торпедувати те позитивне, що вже зроблено в інтересах народів світу, енергійно протидіють дальшому потеплінню політичного клімату на нашій планеті. Міжнародну атмосферу отруюють нерозв'язаність близькосхідної кризи, воєнні провокації ізраїльських агресорів проти арабських народів, активізація вояччини НАТО і проведення нею восени 1975 р. серії воєнних маневрів у Європі та в Східному Середземномор'ї, підступні дії контрреволюції зсередини і ззовні у Португалії, загроза фашистського перевороту в Італії та ін.

¹⁴ Foy D. Kohler, Mose S. Harvey, Leon Gouré, Richard Soll. Soviet Strategy for the seventies. From Cold War to Peaceful Coexistence. University of Miami, 1973, стор. 8.

На руку імперіалізму і реакції діє нинішнє керівництво Китаю. Переслідуючи свої великодержавні, шовіністичні та антирадянські цілі, пекінські крикливці піддають запеклим атакам політику миру і розрядки міжнародної напруженості, зображують миролюбний курс зовнішньої політики СРСР як «зраду» справи світової революції внаслідок «радянсько-американської змови». В період підготовки і проведення наради з безпеки і співробітництва в Європі маоїсти доклали усіх зусиль, щоб зірвати її, шантажуючи західноєвропейські держави міфічною «радянською загрозою».

Успішне завершення наради в Хельсінкі викликало нову хвилю злісних антирадянських наклепів на Заході. Реакційні органи буржуазної преси трублять про «новий Мюнхен у сотій ступені», а Заключний акт навіть називають «безформним нагромадженням слів», всіляко принижуючи і паплюжачи його зміст і значення. Вкупі з затаятою реакцією виступають різношерстні емігрантські організації, охоплені лютою ненавистю до СРСР, всієї соціалістичної співдружності. «Ми проти всяких «конференцій безпеки». Ми проти т. зв. відпруження, яке пропонують різні вожді офіційного світу»,—галасують українські буржуазно-націоналістичні ватажки ОУН¹⁵. Підступи ворогів миру і мирного співіснування насторожують миролюбні країни і народи, свідчать про необхідність дальшого розгортання мирного наступу.

Миролюбний курс зовнішньої політики СРСР і всієї соціалістичної співдружності відповідає інтересам прогресивного людства, трудящих всього світу. В цьому полягає його глибока дійовість, масова підтримка, висока результативність і надійна перспектива на нові успіхи. Радянський народ, йдучи назустріч XXV з'їздові КПРС, сповнений віри в торжество розуму і миру на землі.

¹⁵ Клим Дмитрук. Безбагченки, Львів, 1974, стор. 10.

ВТІЛЕННЯ ЛЕНІНСЬКИХ ПРИНЦИПІВ ПРО КРИТИКУ
І САМОКРИТИКУ В ДІЯЛЬНОСТІ КПРС

Необхідність критики і самокритики для успішної діяльності партії, дієвість і революціонізуюча роль критичного методу доведені всією історією КПРС, всім досвідом боротьби за соціалізм і комунізм.

Критика і самокритика є рушійною силою розвитку партії і суспільства. Без неї немислиме будівництво соціалізму і комунізму. «Робота справжнього будівництва, — вчив В. І. Ленін, — це є застосування критики і її зміст»¹.

Роль критики і самокритики в революційній боротьбі партії робіничого класу вперше обґрунтували основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс. Вони вчили, що Комуністична партія, як виключно складний суспільно-політичний організм, розвивається на основі законів діалектики, яка ні перед чим не схиляється і самою суттю своєю критична і революційна².

Вихідним положенням для комуністів було і залишається положення К. Маркса про те, що пролетарська революція сама себе критикує, і критикуючи, ще більше зміцнюється³. В цьому геніальному висновку висловлена думка про те, що обрати своєю зброєю критику і самокритику здатна тільки така суспільна сила, яка вневнена в своїй міцності і в своєму майбутньому.

Глибоко обґрунтувавши неминучість загибелі капіталістичної системи, комуністичні партії здійснюють її революційну критику. Буржуазія з часу виникнення капіталізму проголосила вустами своїх ідеологів незмінність встановлених нею порядків. Вона по своїй природі нездатна критично поставитися до себе і побачити історично тимчасовий, мінущий характер капіталістичних відносин. Буржуазія не зацікавлена в тому, щоб розкрити суперечності капіталістичного ладу, вона боїться справедливої критики, старанно маскує і приховує пороки капіталізму. Ось чому міжнародний імперіалізм смертельно ненавидить марксизм-ленінізм, його глибоку партійність, бойовий, критичний, революційний дух.

На відміну від буржуазних партій капіталістичних країн, які приховують від народу свої дійсні цілі і реальний стан справ, КПРС говорить народові тільки правду. Вона керується при цьому лише корінними інтересами радянських людей, інтересами будівництва комунізму. Виявляючи недоліки й помилки, партія разом з народом виправляє їх.

Ще в період створення нашої партії Володимир Ілліч показав величезне значення критики і самокритики як бойової, могутньої зброї марксистської партії в боротьбі за чистоту революційної теорії, єдність її рядів, високу принциповість членів партії. В. І. Ленін підкреслював, що самокритика безумовно необхідна для всякої живої і життєвої партії.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 36.

² Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 23.

³ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8, стор. 116.

Ставлення партії до помилок, здатність її членів правильно розуміти і оцінювати допущені помилки є одним з важливих критеріїв серйозності партії, її дійсної революційності^{3а}.

Критика і самокритика як одна з важливих вимог революційно-критичного методу марксизму-ленінізму лежить в основі діяльності Комуністичної партії нашої країни. На всіх етапах своєї історії партія приділяла серйозну увагу критиці і самокритиці, відточуючи цю найгострішу зброю партійного керівництва.

Критика і самокритика — виключно важливий засіб, за допомогою якого партія своєчасно виявляє невідповідність застарілих форм організації і прийомів роботи новим завданням і усуває цю невідповідність, змінюючи форми і методи своєї діяльності залежно від конкретних історичних умов. Зміни і доповнення, внесені ХХІІІ і ХХІV з'їздами партії до Статуту КПРС, наприклад, викликані настійною необхідністю дальшого удосконалення організаційних форм і методів партійної роботи відповідно до завдань сучасного етапу комуністичного будівництва.

Критика і самокритика набуває нині широкого розмаху, вона є важливим методом діяльності Комуністичної партії й Радянської держави, засобом розвитку свідомої творчості мас. Дієвість критики і самокритики невід'ємна від всебічного вивчення і осмислення колективного досвіду трудящих, постійна опора на який є однією з вирішальних умов розгортання їх ініціативи і творчої енергії, дальшого підвищення рівня партійного керівництва господарським і культурним будівництвом, успішного вітлення в життя рішень ХХІV з'їзду КПРС.

Критика і самокритика — один з проявів закону єдності і боротьби протилежностей, на основі якого відбувається розвиток суспільного життя. Але в капіталістичному суспільстві і при соціалізмі характер суперечностей, їх боротьба і роль критики в ній принципово різні.

В буржуазному суспільстві розвиток внутрішніх суперечностей приводить до гострої боротьби антагоністичних класів, розв'язкою якої є соціалістична революція, знищення капіталістичного суспільства.

Суперечності, що виникають у соціалістичному суспільстві, розв'язуються без соціальних конфліктів і потрясінь, шляхом свідомого оволодіння об'єктивними закономірностями розвитку, своєчасного виявлення суперечностей та їх подолання. В умовах соціалізму критика і самокритика спрямовані на зміцнення і розвиток суспільства. Оскільки в соціалістичному суспільстві відсутні антагоністичні класи, то в ньому відсутні і антагоністичні суперечності. Розвиток соціалістичного суспільства відбувається не на основі класової боротьби з її непримиренними суперечностями, а на основі подолання властивих йому неантагоністичних суперечностей, успішної боротьби нового, прогресивного з відсталим у всіх сферах суспільного життя. Антагонізм і суперечності, писав В. І. Ленін, не є тотожними поняттями. Перше зникає, а друге залишається і при соціалізмі⁴.

Суперечності соціалістичного суспільства, обумовлені різними факторами, пізнаються і долаються шляхом критики і самокритики. Не класова боротьба, а критика і самокритика стають однією з найважливіших рушійних сил соціалістичного суспільства, об'єктивною закономірністю його розвитку.

За допомогою критики і самокритики Комуністична партія виявляє суперечності у розвитку суспільства і проведенням правильної по-

^{3а} Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 38; т. 45, стор. 111; т. 35, стор. 83.

⁴ Див.: Ленинский сборник XI, стор. 357.

літики переборює їх, забезпечує перемогу нового над старим. З того часу як наша партія стала правлячою, роль обговорень, критики і самокритики в її діяльності зросла.

Партія не тільки несе на собі всю повноту відповідальності за вироблення генеральної політичної лінії, правильне керівництво країною, але і сама повинна виступати в ролі суворого критика своєї діяльності.

Комуністи завжди пам'ятають застереження В. І. Леніна про небезпеку опинитися в становищі людини, яка виявилася нездатною бачити свої недоліки, правильно оцінювати зроблене і накреслювати шляхи дальшого просування вперед. Ця небезпека, як відзначав В. І. Ленін, «...повинна бути сугубо врахована всіма більшовиками нарізно і більшовиками, як цілою політичною партією»⁵.

В Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» підкреслюється, що свідомість історичної відповідальності, обов'язку перед народом оберігає партію від самозаспокоєності, що для комуністів є святим заповіт В. І. Леніна — ні в якому разі не поставити нашу партію в становище партії, яка зазналася⁶.

Для розуміння критики і самокритики як закономірності розвитку Комуністичної партії і всього радянського суспільства важливо осмислити її зміст і характер. Як відомо, політичний зміст критики і самокритики визначається метою, яку вона переслідує, її об'єктивними наслідками.

Партія завжди вчила і вчить чітко розрізняти критику класового ворога від критики товариша по спільній боротьбі, який припустився помилки. В критиці імперіалізму і його політики, буржуазної ідеології і моралі наша партія завжди була і залишається безкомпромісною. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок і зміцнюючи єдність міжнародного комуністичного руху, партія спрямовує вістря своєї критики проти маоїзму, ревізійнізму, націоналізму і шовінізму. КПРС своєчасно звернула увагу на виключну актуальність цього завдання, рішуче виступила проти ревізійністської теорії і практики, на захист марксистсько-ленінського вчення про партію і принципи партійного будівництва.

Отже, коли йдеться про явища, несумісні з соціалізмом, його ідеологією, критика виступає як засіб безкомпромісної боротьби, а в іншому випадку, коли йдеться про ставлення до своїх товаришів, друзів по загальній боротьбі, тобто про недоліки, які не виходять за рамки соціалістичної ідеології, критика виступає як форма допомоги, метод удосконалення роботи.

Партія підтримує розвиток такої критики, яка допомагає їй зміцнювати ідейно-політичну і організаційну єдність своїх рядів, згуртовує зусилля народу і партії в єдину волю, дає змогу успішно розв'язувати господарсько-політичні завдання, визначені Програмою КПРС, рішеннями партійних з'їздів.

Найважливішою рисою критики і самокритики є її партійний, принципний характер. КПРС послідовно розвиває і підтримує принципову критику і самокритику. Вона завжди розглядала і розглядає використання критики в нерозривному зв'язку з розвитком партійної демократії, зміцненням партійної дисципліни, здійсненням Програми і Статуту партії.

В. І. Ленін неодноразово звертав увагу на те, що критика не повинна переходити грані партійності, що вона має вестись відповідно до норм і принципів партійного життя і що необхідно підтримувати,

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 309.

⁶ Див.: Там же.

направляти критику, не протиставляючи її принципам партії. «А для визначення грані між партійним і антипартійним, — відзначав Володимир Ілліч, — служить партійна програма, служать тактичні резолюції партії і її статут...»⁷.

Партія не може миритися з становищем, коли під прапором «свободи критики» висловлюються погляди, які мають на меті послаблення партійного керівництва, підрив основ партійності. Саме тому з самого початку свого існування вона повела нещадну боротьбу зі спробами опортуністів використати лозунг «свободи критики» для боротьби проти партії, її революційної лінії, стратегії і тактики. Таку «свободу критики» проповідували у свій час Бернштейн і «економісти», Каутський і меншовики, Троцький та інші ренегати. Необхідно підкреслити, що критика сучасних ревізіоністів теж переслідує руйнівну, дезорганізаторську мету, мету розкладу Комуністичної партії зсередини, заміни її організацією, яка захищала б і відстоювала буржуазні та дрібнобуржуазні інтереси.

В історії відомі приклади, коли ворожі соціалізму сили, антипартійні елементи намагалися використати критику в своїх цілях, перетворити її в засіб підриву ідейної і організаційної єдності партії.

В. І. Ленін викрив опортуністичний зміст такої критики. Він вчив партію, робітничий клас ставити питання не тільки про свободу критики, а й про її зміст. «Кожному вільно писати і говорити все, що йому завгодно, без найменших обмежень. Але кожному вільному союзі (в тому числі партії) вільно також прогнати таких членів, які користуються фірмою партії для проповіді антипартійних поглядів... Партія є добровільний союз, який неминуче розпався б, спочатку ідейно, а потім і матеріально, коли б він не очищав себе від членів, що проповідують антипартійні погляди»⁸. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що важливо з'єднати згуртованість і єдність зі свободою обговорення, що критика в межах основ партійної програми повинна бути цілком вільною⁹. За визначенням Володимира Ілліча, принцип демократичного централізму означає для комуніста «...саме свободу критики, повну і повсюди, раз не порушується цим єдність певної дії, — і недопустимість ніякої критики, яка підриває або утруднює єдність вирішеної партією дії»¹⁰.

Велика перевага нашої критики і самокритики полягає в тому, що вони глибоко оптимістичні. «Комуністи повинні знати, що майбутнє в усякому разі належить їм...»¹¹, — стверджував В. І. Ленін, глибоко вірячи в здатність партії подолати будь-які труднощі, перебороти недоліки і розв'язати завдання, якими б складними вони не були. Він був впевнений у тому, що мінуси, упущення нашого будівництва «...неодмінно і неминуче будуть подолані зростанням робітничого руху»¹².

В. І. Ленін вважав критику принциповою і партійною лише тоді, коли комуніст при розгляді будь-якого питання виходив не з особистих міркувань, а керувався інтересами партії і держави. При цьому він закликав комуністів шукати класові корені розбіжностей і суперечностей, високо цінував людей принципових, з самостійним поглядом на речі і творчим підходом до справи.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 95—96.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 95.

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 123.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 124.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 82.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 184.

Однією з характерних рис партійної критики і самокритики є її дійовий, творчий характер, обумовлений єдністю теорії і практики, слова і діла, суттю марксистсько-ленінського методу. Дієвість критики забезпечується, насамперед, її конкретністю, діловитістю. Констатації недоліків недосить, необхідно викрити причину, вказати конкретні шляхи для усунення недоліків та їх попередження.

Партія звертає увагу на те, що критика набуває сили за умов, коли не лише виявляються негативні явища, а розробляється конкретна програма дій, які витікають з глибокого аналізу позитивного досвіду, сприяють його поширенню.

В. І. Ленін рішуче виступав проти критики заради критики. Він завжди вимагав ставити критику на діловий ґрунт. Зокрема, коли стало питання про боротьбу з бюрократизмом, він підкреслював, що його потрібно розв'язувати в напрямі визначення методів цієї боротьби, а ще краще — в напрямі дійсної боротьби в тих установах, де критикуючі товариші працюють, і повідомлень про результати і уроки цієї боротьби¹³.

Дієвість критики залежить також від того, наскільки вона є точною, обґрунтованою, відбиває дійсний стан речей, наскільки вона оперативна в реалізації критичних зауважень і пропозицій комуністів.

Критика і самокритика лише в тому випадку досягають мети, коли зауваження і пропозиції комуністів, висловлені на партійних зборах, конференціях, пленумах, враховуються в практиці партійного керівництва. Надаючи першочергового значення дієвості критики, партія налагоджує роботу своїх організацій таким чином, щоб «...всяка практична пропозиція, — як відзначав Володимир Ілліч, — в якомога чіткішій формі направлялась негайно, без усякої тяганини, на обговорення і вирішення керівних, місцевих і центрального, органів партії»¹⁴.

Дієвість критики і самокритики забезпечується нарешті й тим, що **вона має систематичний характер**, пронизує все життя і діяльність партії, охоплює всі партійні органи зверху донизу, всі первинні партійні організації.

У практиці партійної роботи стало правилом, що критичні зауваження і пропозиції, висловлені комуністами, узагальнюються партійними комітетами з обов'язковим вжиттям конкретних заходів. Прикладом у цьому для всіх партійних організацій є Центральний Комітет нашої партії. Так, зокрема, після XXIII з'їзду ЦК КПРС прийняв спеціальну постанову про критичні зауваження і пропозиції, висловлені делегатами з'їзду на адресу центральних організацій, міністерств та відомств, і доручив відповідним органам розглянути їх, а також встановив дійовий контроль за їх виконанням. Така ж робота була проведена Центральним Комітетом партії і для виконання критичних зауважень, висловлених на XXIV з'їзді партії.

Виключно важливою рисою критики і самокритики є її гласність. В. І. Леніну належать відомі слова про те, що гласність це є меч, який сам ціліяє заповідювані ним рани¹⁵. Відкрите, широке обговорення упущень і помилок має дуже важливе значення для правильного виховання кадрів. В. І. Ленін настійно радив не приховувати від трудящих помилки політичних діячів, а виносити їх на суд народу. Він відзначав, що «тільки з ряду таких відкритих обговорень і зможе виробитись у нас дійсно дружня колегія керівників, тільки при такій умові робітники будуть поставлені в таке становище, щоб вони *не могли*

¹³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 46.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 81.

¹⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 51.

перестати розуміти нас, тільки тоді наш «штаб» спиратиметься дійсно на *добру і свідому* волю армії, яка йде за штабом і водночас скеровує свій штаб!»¹⁶.

Партія ніколи не приховує своїх недоліків. Партійна критика проявляється гласно, відкрито. Обговорюючи на з'їздах, Пленумах Центрального Комітету головні питання внутрішньої і зовнішньої політики, розробляючи генеральну перспективу розвитку суспільства, партія всебічно аналізує як досягнуті успіхи, так і допущені недоліки, зосереджує увагу на нерозв'язаних завданнях. Відомо, яке величезне значення в житті радянського народу мають рішення XXIII і XXIV з'їздів партії, жовтневого (1964 р.), березневого, вересневого (1965 р.) та наступних Пленумів ЦК КПРС. Ці важливі документи вчать комуністів, як треба підходити до оцінки й аналізу результатів власної діяльності. Разом з тим, вони є предметним прикладом гласності критики.

Критика як за своїм змістом, так і за формою має відзначатися високою принциповістю, політичним підходом до оцінки діяльності кадрів і водночас бути доброзичливою й товариською. За змістом вона — об'єктивна і правдива, а за формою — тактовна, доказова.

Що стосується форми критики, слід враховувати, що крикливість, перебільшення недоліків не відповідають нормам партійного життя, завдають шкоди партії. Наклепницькі випадки, фальсифікація, до яких систематично вдаються опортуністи, суперечать самій природі марксистської партії. Партія засуджує таку форму критики.

Партійні організації підтримують пряму, чесну, відкриту критику й самокритику і борються з якими б то не було спробами демагогічного характеру. Цінність партійної критики, підкреслив Л. І. Брежнев у промові на XIX Московській міській партійній конференції, визначається «...не гостротою висловів, а правдивістю, доказовістю, значенням порушеного питання, тією користю, яку вона дає. Партія кровно заінтересована в тому, щоб усі комуністи правильно, по-ленінському користувалися зброєю критики»¹⁷.

Норми внутріпартійного життя передбачають, що послідовна принципова критика повинна повністю виключати необгрунтовані нападки на товаришів по партії. Такий характер критики обумовлений природою Комуністичної партії, її революційними традиціями, загальнопартійними інтересами.

Комуністи, підкреслював В. І. Ленін, визнають обов'язок товариськості, обов'язок підтримки всіх товаришів, обов'язок терпимості до думок товаришів, але для них обов'язок товариськості впливає з обов'язку перед російською і перед міжнародною соціал-демократією, а не навпаки¹⁸.

Ленінські положення про використання критики і самокритики як постійно діючого засобу партійного керівництва лягли в основу всієї теоретичної і практичної діяльності КПРС. Усвідомлюючи свою історичну роль, партія вже в перші роки після перемоги Великого Жовтня під керівництвом Леніна виробила такі норми внутріпартійного життя, які забезпечували широке розгортання критики і самокритики. Ці норми дістали свій дальший розвиток у рішеннях з'їздів партії, постановках Пленумів Центрального Комітету та інших документах.

Зокрема, в резолюції X з'їзду партії вказувалося, що партійними методами роботи є методи широких обговорень найважливіших пи-

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 92—93.

¹⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2. К., 1972, стор. 192.

¹⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 243.

тань, з повною свободою внутріпартійної критики, методи колективного вироблення загальнопартійних рішень, поки з цих питань не прийнято загальнообов'язкових партійних рішень¹⁹. У «Зверненні ЦК ВКП(б) до всіх членів партії, до всіх робітників про розгортання самокритики» (2 червня 1928 р.) підкреслювалося, що найважливішим є завдання підняти могутню хвилю творчої самокритики знизу з метою поліпшення спільної діяльності партійних, радянських, профспілкових та інших організацій²⁰.

Розглядаючи розвиток критики і самокритики в нерозривній єдності з розвитком партійної демократії і зміцненням партійної дисципліни, XVII з'їзд партії вніс до Статуту положення про те, що тільки на основі внутріпартійної демократії може бути розгорнута більшовицька критика і самокритика і зміцнена партійна дисципліна, яка повинна бути свідомою, а не механічною²¹. На XVIII з'їзді партії до Статуту було включено положення про право членів партії критикувати на партійних зборах будь-якого партійного працівника²².

На XIX з'їзді КПРС до Статуту вперше було внесено положення про те, що розвиток критики і самокритики є обов'язком кожного комуніста²³. Критика і самокритика — одне з найважливіших свідчень активності комуніста. Вимога Статуту партії бути активним бійцем за справу партії невіддільна від вимоги розвивати критику і самокритику. По ставленню до критики перевіряється політична зрілість і принципиовість кожного комуніста, зобов'язаного за Статутом партії сміливо викривати хиби, боротися проти парадності, зазнайства, самозаспокоєності, місництва, давати рішучу відсіч усяким спробам затиску критики, виступати проти будь-яких дій, що завдають шкоди партії і державі, і повідомляти про них у партійні органи, аж до ЦК КПРС²⁴. У Статуті КПРС зазначається, що особи, винні в затиску критики і переслідуванні за критику, мають притягатися до суворої партійної відповідальності, аж до виключення з партії²⁵. Це положення Статуту дає змогу партійним організаціям активно боротися з затиском критики. Воно свідчить про те, як зросло значення критики і самокритики в сучасних умовах, з якою нетерпимістю ставиться партія до бюрократичних проявів, що зв'язують творчу активність мас, послаблюють зв'язки партійних організацій з безпартійними. Вироблення правильної політики партії, як і прийняття окремих рішень з важливих питань її практичної діяльності, неможливі без колективного осмислення, без врахування і співставлення думок і досвіду комуністів.

Немає потреби доводити, що партії потрібні не безсловесні вивонавці, а активні і свідомі політичні бійці, здатні наполегливо втілювати її ідеї в життя. Пасивна позиція негідна справжнього комуніста.

Підводячи підсумки п'ятдесятирічного шляху розвитку радянського суспільства, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев відзначав, що сила партії полягає в тому, що на кожному етапі історії вона самокритично ставиться до своєї діяльності і на основі такого підходу виправляє допущені помилки²⁶.

Життєвість критики і самокритики, їх могутній дійовий вплив на революційну практику пояснюються значною мірою тим, що критика

¹⁹ Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів..., ч. I, К., 1954, стор. 487.

²⁰ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов..., т. 4, М., 1970, стор. 95.

²¹ Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів..., ч. III, К., 1954, стор. 229—230.

²² Там же, стор. 354.

²³ Там же, стор. 545.

²⁴ Статут Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1971, стор. 11.

²⁵ Див.: Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 243.

²⁶ Див.: Л. І. Брежнев. Про актуальні проблеми партійного будівництва, К., 1973, стор. 158.

в нашій партії і державі має масовий характер. Комуністи завжди відкрито, перед усіма трудящими і за їх активною участю критикують недоліки, вбачаючи в цьому надійний засіб поліпшення справи, дальшого зміцнення радянського ладу. І практика підтвердила, що завжди, коли партія сміливо і рішуче викривала помилки і недоліки в своїй роботі, вона знаходила сили і засоби, щоб подолати їх і йти вперед.

Позитивні результати критичного підходу партії до недоліків минулої практики керівництва добре відомі. Як підкреслено в Звітній доповіді Центрального Комітету XXIV з'їзду партії, «досвід минулих років переконливо підтвердив, що подолання наслідків культу особи, а також суб'єктивістських помилок благотворно вплинуло на загальнополітичну і насамперед ідеологічну обстановку в країні»²⁷.

З підвищенням ролі Комуністичної партії як керівної і організуючої сили робітничого класу, всього радянського народу зростає значення критики і самокритики в її діяльності. Як було підкреслено вище, критика і самокритика — закономірний процес розвитку КПРС, зумовлений об'єктивними факторами. Але ця закономірність здійснюється не автоматично. Більше того, її вплив на хід комуністичного будівництва прямо і безпосередньо залежить від дієвості роботи партії, всіх її організацій, кожного комуніста. Для сучасного етапу життя і діяльності КПРС особливо характерна творча активність партійних мас у боротьбі за втілення в життя розробленої партією генеральної лінії в комуністичному будівництві.

Критика і самокритика була і залишається невід'ємною рисою партійного життя. Вона є засобом удосконалення партійної роботи, важливою складовою частиною ідейного і організаційного зміцнення КПРС, підвищення відповідальності кожного комуніста за справи в своїй організації і партії в цілому.

Критика і самокритика сприяє чіткому здійсненню Програми і Статуту КПРС, прямо і безпосередньо впливає на зміцнення партійної і державної дисципліни, виконання директив партії і уряду. Всемірно підтримуючи принципову критику недоліків, партія активізує всі форми її прояву.

Характерно, що у післяз'їздівський період партійні організації як органи колективного керівництва діють більш послідовно. Помітно підвищилася роль комуністів у своїх організаціях, членів партійних комітетів у розв'язанні життєво важливих питань. Вони виступають на зборах і пленумах з ґрунтовними доповідями, в яких критично аналізують діяльність своїх організацій. Останні, в свою чергу, спираючись на досвід комуністів, дістають можливість поліпшити роботу.

Боездатність тієї чи іншої партійної організації визначається й тим, як вона підтримує критику знизу, як реагує на затиск критики. Рішуча боротьба партійних організацій з ігноруванням думки комуністів і безпартійних сприяє їх зміцненню і піднесенню ролі у здійсненні політики партії. Розгортання критики і самокритики на зборах, пленумах, бюро партійних комітетів, свідчить про бойовий, наступальний характер діяльності партійних організацій у справі керівництва народним господарством.

Критика і самокритика дають змогу значно повніше і об'єктивніше оцінювати сильні й слабкі сторони в роботі окремих працівників, допомагає їм оволодіти лєнінським стилем у роботі. Пряма, відверта розмова про переваги, помилки і упущення того чи іншого працівника має велике значення для його правильного виховання.

²⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 117.

Важливо, як підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про стан критики і самокритики в Тамбовській обласній партійній організації», щоб приклад правильного ставлення до критики виходив від керівників, тому що саме від них, насамперед, залежить принциповість у постановці питань, створення умов для критики знизу, ефективність заходів, які вживаються по виступах²⁸.

У сучасних умовах в практику міцно увійшло правило виносити на обговорення партійних мас важливі питання внутрішньої і зовнішньої політики партії, рішення з'їздів і пленумів ЦК, інших документів загальнопартійного значення. Партія постійно піклується, щоб критика і самокритика — цей перевірений метод поліпшення роботи — діяв повсюдно і ефективно. Яскравим свідченням цьому є Постанова ЦК КПРС «Про стан критики і самокритики в Тамбовській обласній партійній організації»²⁹. Цей документ звертає увагу всіх партійних комітетів, первинних організацій на одну з найважливіших сторін їх діяльності, спонукає уважно проаналізувати, як використовується цей дійсно демократичний метод боротьби з недоліками, розробити і вжити заходів для підвищення його ефективності. ЦК КПРС відзначив, що в сучасних умовах у зв'язку із зростанням масштабів і складністю розв'язуваних завдань комуністичного будівництва, поворотом до якісних показників в усіх сферах діяльності критика і самокритика набувають дедалі більшого значення як засіб підвищення рівня організаторської та ідейно-виховної роботи. Йдеться про те, що критика і самокритика мають бути спрямовані на мобілізацію діяльності партійних, державних, господарських органів, комуністів, усіх трудящих на виконання і перевиконання державних планів і соціалістичних зобов'язань, прискорення науково-технічного прогресу, удосконалення методів господарювання, успішне здійснення рішень партії. Мова йде про послідовне і неухильне використання критики і самокритики в справі зміцнення партії, суворого дотримання принципів і норм партійного життя, принципів партійного керівництва, посилення контролю і перевірки виконання.

Центральний Комітет КПРС підкреслив важливість самокритичного аналізу стану справ, звернув увагу партійних комітетів на те, що на пленумах, партійних зборах увага, як правило, акцентується на позитивних сторонах діяльності, критика знеосіблена, не розкриває упущень у методах роботи партійних, радянських, господарських органів, конкретних виконавців, характер виступів у ряді випадків не виходить за межі самозвіттів і рапортів про досягнення.

Центральний Комітет партії звернув особливу увагу партійних комітетів на важливість розвитку критики знизу. Значення критики знизу, як відомо, визначається вирішальною роллю народних мас як дійсних творців нового життя. Мільйони трудящих, будуючи комунізм, нагромаджують величезний практичний досвід, врахування і використання якого є одним з найважливіших завдань партійного і державного керівництва.

Виключна увага, яку приділяє партія розвитку критики знизу, свідчить про те, що вона високо цінить творчу ініціативу трудящих, набутий ними досвід комуністичного будівництва. Комуністична партія, враховуючи критику знизу, підвищує рівень партійного і державного керівництва. Звідси випливає необхідність дальшого всебічного розвитку критики знизу в умовах поступового переходу від соціалізму до комунізму.

²⁸ «Радянська Україна», 28 лютого 1975 р.

²⁹ Там же.

Комуністична партія виходить з того, що тільки колективний досвід партії, який спирається на марксистсько-ленінську теорію, широку ініціативу керівних кадрів, комуністів, усіх трудящих, забезпечує правильність керівництва, непорушну єдність і згуртованість рядів партії, успішне будівництво комунізму в нашій країні.

З метою підвищення дієвості критики Центральний Комітет запропонував встановити суворий контроль за своєчасним усуненням виявлених недоліків і причин, які породжують негативні явища. Грунтовний і самокритичний аналіз як наших досягнень, так і наявних проблем, недоліків, наголошується в Постанові ЦК КПРС,— необхідна передумова дальшого просування вперед³⁰.

У зв'язку з цим викликає інтерес глибокий аналіз Центральним Комітетом партії серйозних недоліків, упущень і прорахунків у діяльності партійних комітетів Тамбовської області, що безперечно має важливе значення для дальшого удосконалення роботи всіх партійних організацій, в тому числі й партійних організацій нашої республіки.

Як відомо, Центральний Комітет Компартії України, керуючись рішеннями ХХІV з'їзду партії, значно посилив увагу до питань внутріпартійного життя, зміцнення партійної дисципліни, суворого дотримання ленінських норм і принципів партійного життя, розвитку критики і самокритики.

Центральний Комітет Компартії України, партійні комітети на місцях провели велику роботу щодо викорінювання всякого роду зловживань, порушень партійної і державної дисципліни, норм партійного життя. Ці заходи дістали одностайне схвалення комуністів, усіх трудящих республіки. Політбюро ЦК Компартії України, як підкреслив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький у виступі на зборах активу ідеологічних працівників республіканської партійної організації 4 жовтня 1974 р., і надалі буде послідовно проводити лінію на суворе дотримання ленінських норм партійного життя, принципів партійного керівництва³¹.

Завдання поліпшення роботи з кадрами у світлі рішень ХХІV з'їзду КПРС всебічно й принципово розглядалося на квітневому (1973 р.) Пленумі ЦК Компартії України³². Глибокий аналіз стану справ в ідеологічній роботі було дано на травневому (1974 р.) Пленумі ЦК Компартії України³³.

Враховуючи, що настав завершальний період боротьби за виконання планів дев'ятої п'ятирічки, Політбюро ЦК Компартії України розглянуло на вересневому (1974 р.) Пленумі ЦК питання про роботу Політбюро по організації виконання рішень ХХІV з'їзду КПРС і ХХІV з'їзду Компартії України. Було проаналізовано й підведено підсумки виконаної роботи і колективно визначено заходи, які б забезпечували успішне виконання рішень ХХІV з'їзду партії³⁴.

Своєрідним оглядом партійних сил, перевіркою того, що кожна партійна організація, кожний комуніст роблять для виконання рішень ХХІV з'їзду партії став обмін партійних документів. Цей захід сприяв ще повнішому здійсненню принципу демократичного централізму, розвитку внутріпартійної демократії, організаційно-політичному зміцненню перших партійних організацій. Він допоміг партійним

³⁰ Там же с.

³¹ «Радянська Україна», 9 жовтня 1974 р.

³² «Комуніст України», 1973, № 5, стор. 11—42.

³³ «Комуніст України», 1974, № 6, стор. 3—44.

³⁴ «Радянська Україна», 21 вересня 1974 р.

комітетам широко врахувати пропозиції і зауваження комуністів, більш критично підійти до оцінки своєї діяльності.

ЦК Компартії України поставив перед партійними комітетами завдання критично осмислити цей досвід, взяти його на озброєння всіма партійними організаціями республіки.

Позитивно оцінюючи роботу, проведenu партійними організаціями під час обміну партійних документів, травневий (1975 р.) Пленум ЦК Компартії України разом з тим підкреслив, що не всі партійні комітети повністю використали цей важливий організаційно-політичний захід для дальшого розвитку критики і самокритики, зміцнення дисципліни, вдосконалення всієї партійної роботи. Обговорення в Політбюро ЦК Компартії України звіту Сумського обкому партії, вивчення роботи інших партійних організацій показали, що для розвитку критики і самокритики зроблено ще не все³⁵. Зокрема, аналіз цього питання на пленумі Сумського обласного комітету партії показав, що місцеві партійні органи проявили самозаспокоєність, знизили вимогливість до кадрів. На пленумах обкому партії серйозні прорахунки замовчувалися. Критика роботи бюро, секретарів, завідуючих відділами фактично була відсутня. Такий стиль був властивий і для ряду районних, міських комітетів партії. За останні роки на 318 пленумах міськкомів, райкомів партії цієї області виступило понад 2,5 тис. комуністів. Але лише деякі з них висловили більш-менш істотні зауваження щодо роботи секретарів або бюро партійних комітетів.

Особливу увагу пленум приділив питанням виховання високої взаємної вимогливості, непримиренності до недоліків, фактів безгосподарності. Пленум зобов'язав Сумський обком, міськкоми, райкоми партії, всі первинні партійні організації усунути зазначені недоліки і, керуючись постановою ЦК КПРС «Про стан критики і самокритики в Тамбовській обласній партійній організації», рішеннями XXIV з'їзду партії, добитися безумовного виконання завдань завершального року і всієї п'ятирічки³⁶.

Партія постійно піклується, щоб критика і самокритика була законом життя всіх партійних, радянських, господарських органів, громадських організацій, трудових колективів. XXIV з'їзд підкреслив, що в кожній партійній організації слід забезпечити активну участь усіх комуністів у обговоренні, виробленні і здійсненні партійних рішень, розвивати принципову критику і самокритику.

Критично аналізуючи набутий досвід керівництва господарством, організаційно-політичною, ідеологічною роботою, комуністи звіряють досягнуті результати з контрольними цифрами п'ятирічного плану. Особливого значення тут набувають питання дальшого розвитку соціалістичного змагання за дострокове виконання планів 1975 р. і всієї п'ятирічки в цілому.

В сучасних умовах партійні організації виходять з того, що період підготовки до XXV з'їзду партії — це бойовий огляд роботи кожного колективу, кожної партійної організації, період всебічної критичної оцінки зробленого і на цій основі визначення нових завдань комуністичного будівництва. У цій важливій роботі вони неухильно керуються вказівкою XXIV з'їзду КПРС про те, що широкий розвиток критики і самокритики — це ознака політичного здоров'я партійної організації, правильного розуміння нею свого обов'язку перед партією і народом.

* * *

³⁵ «Радянська Україна», 22 травня 1975 р.

³⁶ «Правда», 27 травня 1975 р.; «Правда України», 6 березня 1975 р.

ЗАРОДОК МАРКСИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ РОСІЙСЬКОГО РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

(До 80-річчя петербурзького
«Союзу боротьби за визволення робітничого класу»)

Цього року минає 80 років з часу створення в Петербурзі ленінського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»*. За образним і влучним висловом однієї з активних його учасниць — З. П. Невзорової-Кржижановської, то був «ранок нашої партії»¹.

Справі створення революційної марксистської робітничої партії в Росії була підпорядкована вся ідейно-теоретична і організаторська діяльність В. І. Леніна. Вже в заключних рядках праці «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», написаної в 1894 р., він висунув завдання «**ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ**»². Для цього необхідно було з'єднати науковий соціалізм з робітничим рухом. На той час уже визріли умови для здійснення цього.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. розпочався новий, пролетарський етап революційно-визвольного руху Росії. На великих промислових підприємствах Петербурга, куди наприкінці серпня 1893 р. приїхав молодий В. І. Ульянов, працювали переважно потомствени робітники, більшість з яких становили металісти — «передовий загін пролетаріату»³. Серед цих робітників пропаганду марксизму проводили соціал-демократи, які об'єднувалися в невеликих марксистських гуртках. В один з них, що складався переважно з студентів технологічного інституту — С. І. Радченка, Г. М. Кржижановського, Г. Б. Красіна, А. О. Ванеєва, В. В. Старкова, П. К. Запорожця, М. О. Сільвіна та інших, у жовтні 1893 р. вступив В. І. Ленін. «Перед нами, — згадував пізніше Г. М. Кржижановський, — в особі юного Володимира Ульянова в знаменний 1893 рік був не просто першорядний знавець нашої рідної літератури і знавець творів Маркса і Енгельса, але вже і самостійний мислитель»⁴.

У результаті діяльності перших робітничих і соціал-демократичних гуртків та груп на початку 90-х років XIX ст. з середовища петербурзьких пролетарів вийшли передові робітники-революціонери В. А. Шелгунов, В. В. Фомін, К. М. Норинський, М. А. Фішер, В. О. Князев, І. І. Кейзер, І. І. Яковлев та інші. Однак петербурзькі соціал-демократи тоді ще були слабо зв'язані з робітниками фабрик та заводів і вели пропаганду марксизму серед вузького кола пролетарів. До того ж, книжково-просвітительські форми вивчення і пропаганди марксистських ідей, використовувані гуртківцями, не відповідали новим умовам наростання масового робітничого руху, завданню створення марксистської

* Ґрунтовний аналіз праць з даного питання вміщено у книзі «Историкография петербургского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса» (Пермь, 1974).

¹ «Гворчество», 1920, № 7—10, стор. 10.

² Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 283.

³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 295.

⁴ Г. М. Кржижановский. Великий Ленін. М., 1968, стор. 10.

робітничої партії. Згадуючи трохи пізніше про той період роботи петербурзьких соціал-демократів, В. І. Ленін зазначав: «...Всім нам, членам цього гуртка, доводилося тяжко, до болю страждати від свідомості того, що ми виявляємось кустарями в такий історичний момент, коли можна було б, перефразовуючи відомий вислів, сказати: дайте нам організацію революціонерів — і ми перевернемо Росію!»⁵.

В. І. Ленін глибоко вивчив становище в соціал-демократичному гуртку, уважно приглядався до кожного його члена, дбаючи про ідейну згуртованість організації, про створення групи однодумців. Він доклав багато зусиль для перебудови роботи гуртка в напрямку розширення і зміцнення зв'язків з робітниками, більш ефективної допомоги їм у вивченні марксизму. В. І. Ленін виробив нові форми і методи вивчення творів основоположників наукового соціалізму, тісно пов'язуючи пропаганду марксизму з повсякденними потребами робітничого руху. Як свідчила Н. К. Крупська, Володимир Ілліч роз'яснював робітникам окремі положення «Капіталу» К. Маркса, а другу частину занять присвячував розповідям робітників про умови їхньої праці і показував, яким шляхом можна змінити існуючий лад. «Пов'язування теорії і практики — ось що було особливістю роботи Володимира Ілліча в гуртках»⁶. Він часто відвідував робітничі гуртки, познайомився з багатьма передовими робітниками, зокрема з В. А. Шелгуновим. «Характерною рисою Володимира Ілліча, — згадував він пізніше, — було прагнення, що називається, вивуджувати окремих здатних і подаючих надії робітників»^{6а}.

У керованих В. І. Леніним гуртках виховано цілу плеяду передових робітників-революціонерів — В. А. Шелгунова, І. В. Бабушкіна, В. О. Князева, І. І. Яковлева, М. Є. Меркулова, М. І. Бодрова і багатьох інших. Пізніше вони неодноразово з великою повагою і вдячністю згадували незабутні зустрічі з своїм учителем. Дні занять з В. І. Леніним, писав М. І. Бодров, «були найкращі наші дні. У нас просто очі відкривалися. Ми відчували, що світліше нам стає після розмов з ним»⁷. І. В. Бабушкін з хвилюванням розповідав, що В. І. Ленін викладає політичну економію без будь-яких записів, прагнучи викликати у своїх слухачів бажання зав'язати дискусію, довести один одному справедливості своєї точки зору. «Таким чином наші лекції мали характер надто живий, цікавий, з претензією до навичок стати ораторами; цей спосіб занять служив кращим засобом усвідомлення даного питання слухачами. Ми всі були дуже задоволені цими лекціями і постійно захоплювалися розумом нашого лектора»⁸.

За пропозицією і прикладом В. І. Леніна члени очолюваного ним соціал-демократичного гуртка Кржижановський, Старков, Ванеєв, Сільвін, Запорожець та інші перейшли від абстрактно-книжкового методу ведення занять у робітничих гуртках до пропаганди в них марксизму в тісному зв'язку з життям, з нагальними потребами розвитку масового робітничого руху. На цій основі розширювалися і зміцнювалися зв'язки соціал-демократів з робітниками, посилювався їхній вплив у робітничому середовищі. Якщо на час приїзду В. І. Леніна до Петербурга в місті працювало не більше п'яти робітничих гуртків, керованих соціал-демократами, то приблизно через рік їх кількість зросла в 3

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 119.

⁶ Н. К. Крупская. Воспоминания о Ленине, М., 1957, стор. 15.

^{6а} Старая гвардия. Сборник воспоминаний и материалов о подпольной работе русских марксистов 90-х гг., М.—Л., 1926, стор. 53.

⁷ Цит. за кн.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, К., 1965, стор. 205.

⁸ Воспоминания Ивана Васильевича Бабушкина, М., 1951, стор. 56.

рази⁹. Велику роль у пропаганді марксистських ідей, політичному вихованні та об'єднанні робітників відіграли вечірньо-недільні школи, в яких викладали члени ленінської групи — Н. К. Крупська, З. П. і С. П. Невзорови, А. О. Якубова та інші. Багато робітників, які відвідували ці школи, стали активними учасниками революційного руху.

Такими були перші сторінки історії ленінського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». І вже на цьому етапі діяльності групи «стариків» В. І. Ленін здійснив перші кроки до встановлення і розширення зв'язків групи з марксистами інших міст і центрів робітничого руху. Зокрема, в січні 1894 р. він відвідав Москву, Нижній Новгород, встановив контакти з іваново-вознесенськими соціал-демократами.

Свою практичну діяльність В. І. Ленін поєднував з теоретичною роботою, розгортанням ідейної боротьби проти ліберально-народницької ідеології, проти ревізіонізму «легальних марксистів». Це знаменувало собою початок нового, ленінського етапу в розвитку теорії наукового соціалізму і мало вирішальне значення для згуртування соціал-демократичних гуртків і груп, створення єдиної централізованої організації.

Завдаючи нищівного удару по народництву, геніальна книга В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», в якій переконливо викривалися погляди народників, давала молодим марксистам і передовим робітникам Росії чіткі, науково обгрунтовані відповіді на злободенні питання про долю капіталізму в країні, про застосування марксистського вчення щодо російської дійсності, навколо яких, за визначенням Володимира Ілліча, «зосереджувалися найпалкіші дебати»¹⁰. З неї вони діставали уявлення про історичну роль російського пролетаріату — єдиного виразника інтересів усього трудящого і експлуатованого населення Росії, передової революційної сили у визвольній боротьбі проти самодержавства і капіталізму. У цій праці було викладено наукові і політичні основи соціал-демократичного робітничого руху, його програмні і тактичні принципи. Вона стала справжнім маніфестом російської соціал-демократії.

Книга В. І. Леніна широко вивчалася і розповсюджувалася членами нелегальних гуртків і перших соціал-демократичних організацій Петербурга, Москви, Нижнього Новгорода, Ростова-на-Дону, Вільно, Риги, Києва, Полтави, Чернігова та інших міст. Так, учасник марксистських гуртків студент Київського університету Л. С. Федорченко, даючи на початку 1895 р. пояснення жандармам з приводу знайденої у нього переписаної частини цієї ленінської праці, заявив: «Рукопис на окремих піваркушах, написаний на 34 сторінках під заголовком «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», належить мені і списаний мною власноручно в минулому, 1894 році, влітку або восени, точно не пам'ятаю, з примірника, написаного на друкарській машинці, який я одержав від одного з моїх знайомих»¹¹. Н. К. Крупська згадувала, що в 1896 р., коли вона приїжджала до Полтави, місцевий соціал-демократ П. П. Румянцев говорив, що в цьому ленінському творі відображено «найкраще, найсильніше і повне формулювання точки зору революційної соціал-демократії»¹².

В. І. Ленін першим серед російських марксистів, за образним висловом В. В. Воровського, почув «фальшиві ноти в трелях пана Стру-

⁹ А. Ф. Костин. Ленин — создатель партии нового типа (1894—1904 гг.), М., 1970, стор. 34—35.

¹⁰ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 256.

¹¹ П. П. Бистренко. З історії поширення марксизму і створення перших соціал-демократичних організацій на Україні, К., 1958, стор. 69.

¹² Н. К. Крупская. Воспоминания о Ленине, стор. 12.

ве»¹³. Своєю працею «Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве (Відбиття марксизму в буржуазній літературі)» він допоміг революційній соціал-демократичній молоді зрозуміти ліберально-буржуазну, ревізійоністську суть теоретичних писань «легальних марксистів», їхні намагання вихлостити революційний зміст марксистської теорії, пристосувати її до потреб буржуазії.

Ідейно-теоретична боротьба революційних соціал-демократів, очолюваних В. І. Леніним, проти ліберальних народників і «легальних марксистів» мала велике значення для зміцнення соціал-демократії і посилення її впливу на маси, для виховання передових робітників. Володимир Ілліч зазначав, що багато передових робітників «...особисто брали участь у тих суперечках між народовольцями і соціал-демократами, які характеризували перехід російського революційного руху від селянського і змовницького соціалізму до соціалізму робітничого»¹⁴.

З кінця 1894 — початку 1895 рр. настав новий, вищий етап у діяльності ленінської групи петербурзьких соціал-демократів. На основі успіхів у пропаганді марксизму, у підготовці кадрів передових робітників — соціал-демократів група за пропозицією і планом В. І. Леніна почала проводити економічну і політичну агітацію в робітничих масах. Перехід до нової тактики мав на меті здійснення основних завдань соціал-демократії: з'єднання соціалізму з робітничим рухом, внесення соціалістичної ідеології у свідомість робітничого класу, перетворення його стихійних виступів у свідому класову боротьбу.

Застосування нової тактики викликало суперечки серед соціал-демократів. Прибічники старих методів роботи висловлювали побоювання, що масова агітація призведе до розгрому поліцією марксистських гуртків. А деякі прихильники нової тактики пропонували обмежитися пропагандою лише економічних питань у дусі так званої «віленської програми»*, відкладаючи політичну боротьбу на далеке майбутнє.

Питання про перехід до нової тактики обговорювалося на нарадах ленінської групи за участю передових робітників. У лютому 1895 р. воно було розглянуто на нараді за участю представників марксистських гуртків Москви, Києва і Вільно. Від Петербурга в ній взяла участь В. І. Ленін і Г. М. Кржижановський. Більшість учасників цих нарад підтримала висунуту В. І. Леніним нову тактику економічної і політичної агітації в широких робітничих масах.

Агітаційна робота проводилася на основі глибокого вивчення конкретного матеріалу про умови життя і праці робітників на кожній фабриці і заводі, про їх настрої і вимоги. «Ілліч, — писала Н. К. Крупська, — мобілізував увесь свій гурток на збирання матеріалів, а коли стали виходити на основі цих матеріалів написані листки, Ілліч вчив розповсюджувати ці листки, збирати відгуки про них широких верств робітників»¹⁵.

Перший рукописний листок, написаний В. І. Леніним за участю І. В. Бабушкіна, був підготовлений у зв'язку з стихійним виступом робітників Семянниковського заводу в грудні 1894 р. Відтоді масова агітація поступово набирала дедалі більшого розмаху. У листівках

¹³ Цит. за кн.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, стор. 197.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 237.

* Так називали тоді брошуру «Про агітацію», написану віленським соціал-демократом А. Й. Кремером (пізніше — один з лідерів Бунду) і відредаговану Ю. П. Цедербаумом (Мартовим), в якій були сформовані в зародковій формі опортуністичні тенденції «економізму».

¹⁵ Н. К. Крупская. О Ленине, М., 1965, стор. 120.

популярно на основі конкретних фактів розповідалося про тяжкі умови життя і праці робітників, свавілля підприємців, політичне безправ'я пролетарів тощо.

Перехід до масової економічної і політичної агітації не означав припинення пропаганди марксистського вчення в робітничих гуртках. Підготовка кадрів передових робітників — соціал-демократів, цих, за образним висловом А. В. Луначарського, «будильників всієї іншої робітничої маси»¹⁶, завжди була найважливішим завданням соціал-демократів. Підкреслюючи, що робітничий рух 90-х років мав велике політичне значення, В. І. Ленін писав: «Сталося це тому, що характеру рухові надали, як і скрізь, як і завжди, передові робітники, за якими робітнича маса йшла тому, що вони довели їй свою готовність і своє вміння служити робітничій справі, що вони зуміли здобути її повне довір'я. А ці передові робітники були соціал-демократами...»¹⁷.

У ході революційної боротьби зростала і згуртовувалася ідейно, міцніла організаційно ленінська група петербурзьких соціал-демократів. На початку 1895 р. вона виступала вже як центральна група (комітет), діяла як загальноміський соціал-демократичний центр, хоч фактично ще не була оформлена в «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Її очолював керівний центр у складі В. І. Леніна, Г. М. Кржижановського і В. В. Старкова. На цей час організація мала широку мережу соціал-демократичних робітничих гуртків, які діяли у всіх районах столиці. Зв'язки з ними центральна група підтримувала через районних організаторів — робітників Шелгунова, Яковлева, Зінов'єва. В організації панувала сувора дисципліна, що допомагало уникати провалів і арештів. «З нашої групи, — згадувала Н. К. Крупська, — тільки Ленін знав старі народовольські прийоми конспірації, вироблені народовольцями, і він навчив їх усю групу»¹⁸.

Важливою подією в історії петербурзького «Союзу боротьби» стала поїздка В. І. Леніна за кордон (квітень — вересень 1895 р.) з метою встановлення безпосередніх, більш дійових зв'язків з групою «Визволення праці», активізації її видавничої діяльності.

Встановивши зв'язок з групою «Визволення праці», В. І. Ленін поклав початок новому етапу в її діяльності, що характеризувався більш тісними контактами з соціал-демократичним рухом Росії. Діячі групи з великим захопленням писали про свої враження від зустрічей з В. І. Леніним. «Яке щастя, що в нашому революційному русі є такі молоді люди...», — писав Г. В. Плеханов^{18а}. «...З появою на нашому горизонті Ульянова, — зазначав пізніше П. Б. Аксельрод, — у нас зав'язалися, нарешті, більш-менш правильні зносини з Росією»^{18б}. Члени групи «Визволення праці» погодилися з пропозицією В. І. Леніна про видання неперіодичного збірника «Работник», присвяченого розвитку робітничого руху в Росії. Володимир Ілліч та його соратники по «Союзу боротьби» взяли найактивнішу участь у підготовці цього видання, здійснили значну роботу по забезпеченню його статтями і кореспонденціями. Так, у № 1—2 «Работника», що вийшов на початку 1896 р., було опубліковано статтю В. І. Леніна «Фрідріх Енгельс» і написану ним же листівку «До робітників і робітниць фабрики Торнтон» та ряд кореспонденцій (Ванеєва, Сільвіна, Шестерніна). Повертаючись з-за кордону, В. І. Ленін відвідав Вільно, Москву, Орехово-

¹⁶ «УІЖ», 1959, № 4, стор. 127.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 236—237.

¹⁸ «Творчество», 1920, № 7—10, стор. 5

^{18а} «Исторический архив», 1958, № 6, стор. 209.

^{18б} Г. С. Жуков. Петербургские марксисты и группа «Освобождение труда», Л., 1975, стор. 265.

Зуєво, встановивши зв'язки з місцевими соціал-демократами і заручившись їх згодою взяти участь у збірнику «Работник».

В. І. Ленін використовував будь-яку можливість, щоб встановити контакти з соціал-демократами, які працювали в різних містах і робітничих центрах Росії, допомагав їм налагодити роботу гуртків, груп, організацій. Наприклад, вже на початку 1895 р. він добре знав про діяльність першої соціал-демократичної організації в Катеринославі і високо оцінював її. І коли І. Х. Лалаянц — соратник В. І. Леніна по самарському гуртку — розповів Володимиру Іллічу про свій намір переїхати до Катеринослава, останній докладно ознайомив його з роботою місцевої соціал-демократичної організації та її діячів — О. М. Винокурова, Г. М. Мандельштама і Г. Д. Лейтейзена (Ліндова)¹⁹. Із розмов з В. І. Леніним І. Х. Лалаянц багато узнав про діяльність петербурзької організації і, очевидно, не випадково створена ним у Катеринославі організація була названа «центральною групою».

Восени 1895 р. соціал-демократичний рух у Петербурзі продовжував наростати. «З поверненням Ульянова діяльність гуртка пожвавішала», — зазначалося в документі царської охоранки²⁰. Розширювалися зв'язки організації з робітниками, зростала кількість гуртків, якими керували вже не тільки соціал-демократи з інтелігенції, а й з числа передових робітників, вихованих ленінською групою. Наростала масова агітація, збільшувалася кількість листівок, що їх випускала і розповсюджувала ленінська група. Тільки за останні три місяці 1895 р. було випущено 8 листівок, звернених до робітників²¹. «Ця «викривальна література», — писав В. І. Ленін, — справляла величезну сенсацію не тільки на тій фабриці, порядки якої бичував даний листок, але й на всіх фабриках, де що-небудь чули про викриті факти. А тому що нужди й бідкування робітників різних закладів і різних професій мають багато спільного, то «права про робітниче життя» захоплювала всіх»²².

Особливо великий резонанс мала ленінська листівка «До робітників і робітниць фабрики Торнтона», випущена в зв'язку з великим страйком на цьому підприємстві на початку листопада 1895 р. Тоді ж В. І. Ленін написав брошуру «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах». Вона була надрукована в грудні 1895 р. «У цій брошурі, — згадувала Н. К. Крупська, — Володимир Ілліч дав блискучий зразок того, як треба підходити до робітника-середняка того часу і, виходячи з його потреб, крок за кроком підводити його до питання про необхідність політичної боротьби... Робітники зачитувалися нею»²³.

Ленінська брошура відіграла велику роль у політичній агітації серед робітників не тільки Петербурга, а й усєї країни. Так, у лютому 1896 р. Ю. Д. Мельников читав її на зборах гуртка робітників електростанції київського трамваю. У квітні того ж року під час обшуку жандарми виявили брошуру в активного члена цього гуртка Я. К. Овчаренка²⁴. Газета «Вперед», що її видавала київська соціал-демократична

¹⁹ І. Лалаянц. У истоков большевизма. Зарождение РСДРП, изд. 2, М., 1934, стор. 32—33.

²⁰ «Красный архив», 1934, т. 1, стор. 89.

²¹ Э. А. Корольчук. Агитационная деятельность ленинского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса». — Вопросы истории КПСС», 1964, № 10, стор. 66.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 51.

²³ Н. К. Крупская. Воспоминания о Ленине, стор. 15.

²⁴ Путь революции. Сборник первый, К., 1923, стор. 36—37; Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов, т. IV, ч. I, М., 1961, стор. 492—493; Д. Мишко, П. Шморгул. Ювеналій Дмитрович Мельников, К., 1970, стор. 114—115.

група «Рабочее дело», широко пропагувала на своїх сторінках ідеї і положення ленінської брошури. Вона радила робітникам, які цікавляться законом про штрафи, читати брошуру В. І. Леніна: «Що це за закон, що в ньому доброго і що поганого, всякий, хто бажає, може прочитати в книжці «Пояснення закону про штрафи». В лавках її не продають. Вона заборонена. Її дістати можна тільки у товаришів»²⁵.

За умов розширення і дедалі більшої активізації діяльності петербурзьких соціал-демократів виникла необхідність удосконалення форм революційної організації на основі централізації, суворої дисципліни і конспірації з тим, щоб забезпечити керівництво робітничим рухом, який невпинно зростає. У листопаді 1895 р. відбулася нарада членів центральної групи, на якій обговорено пропозиції В. І. Леніна про посилення ролі керівного центру організації, про більш точне визначення і розподіл функцій її членів. Структура петербурзької соціал-демократії поповнилася новою важливою ланкою — районними групами, відповідальними організаторами яких працювали члени центральної групи: Кржижановський, Крупська і Малченко — в районі Невської застави; Старков, Запорожець і Пономарьов — в Московсько-Нарвському районі; Ванеев, Сільвін, Невзоров і Якубова — в Заречному районі. Пізніше до організації «стариків» було прийнято групу Ю. Й. Мартова, члени якої також були прикріплені до районних груп.

Передові робітники-організатори Шелгунов, Бабушкін, Яковлев, Калінін, Князев, Грибакін підтримували контакти між районними групами і робітничими гуртками — основою петербурзької соціал-демократичної організації. Очолювала її, за свідченням Н. К. Крупської, «трійка» у складі В. І. Леніна, Г. М. Кржижановського і В. В. Старкова, яка була розпорядчим та ідейним центром організації, здійснювала всю організаційну і літературно-редакційну роботу²⁶. В кінці листопада до керівного центру були кооптовані Мартов і Ванеев. Так замість двох ланок, які існували в організації петербурзьких соціал-демократів до листопада 1895 р.: центральна група — гуртки, було створено три ланки: керівний центр (три — п'ять чоловік), три районні групи, 20—30 робітничих гуртків. Удосконалення організаційної структури ленінської групи «стариків» означало завершення процесу формування «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», організатором та ідейним керівником якого був В. І. Ленін. Його керівництво, як писав М. О. Сільвін, «грунтувалося не тільки на його величезному авторитеті як теоретика, на його величезних знаннях, надзвичайній працездатності, на його розумовій вищості, він має для нас і величезний моральний авторитет...»²⁷.

Продовжуючи агітаційну роботу серед робітників, систематично випускаючи звернені до них листівки, «Союз боротьби» водночас шукав нові, ефективніші засоби політичної агітації, роз'яснення робітникам усєї Росії найближчих і кінцевих завдань соціал-демократичного робітничого руху. Для цього «Союз боротьби» за ініціативою В. І. Леніна розпочав підготовку до видання свого друкованого нелегального органу — газети «Рабочее дело».

Видання такої газети було складовою частиною ленінського плану створення революційної марксистської робітничої партії в Росії. Г. М. Кржижановський, згадуючи про підготовку «Союзом боротьби» газети «Рабочее дело», писав: «На конкретному матеріалі тієї інформа-

²⁵ «Вперед», № 2, 28 лютого 1897 р.

²⁶ Н. К. Крупская. Ленин и партия. М., 1963, стор. 52.

²⁷ М. А. Сильвин. К биографии В. И. Ленина.— «Пролетарская революция», 1924, № 7, стор. 75.

ції, яка надходила до нас з фабрик і заводів Петербурга, ми прагнули піднести самосвідомість петербурзького пролетаріату до того пункту, на якому необхідність революційної робітничої партії стає самоочевидною...»²⁸. В. І. Ленін велику увагу приділяв збиранню кореспонденцій про розгортання робітничого руху в промислових центрах Росії, вбачаючи в цьому один із засобів встановлення і зміцнення зв'язків «Союзу боротьби» з соціал-демократичними організаціями всієї країни і об'єднання їх.

На початку грудня 1895 р. перший номер «Рабочего дела» був цілком підготовлений до друку. Передова стаття, написана В. І. Леніним, за його словами, «змальовувала історичні завдання робітничого класу в Росії і на чолі цих завдань ставила завоювання політичної свободи»²⁹. Для першого номера газети були підготовлені також статті Володимира Ілліча «Фрідріх Енгельс» і «Про що думають наші міністри», ряд кореспонденцій не тільки з Петербурга, а й з інших місць, зокрема про робітничий рух в Ярославлі, страйкову боротьбу в Мінську і Вільно. Все це свідчило, що «Рабочее дело» являло собою «...газету не вузько місцевого, тим більше не «економічного» характеру, яка прагнула з'єднати страйкову боротьбу з революційним рухом проти самодержавства і залучити до підтримки соціал-демократії всіх пригноблених політикою реакційного мракобісся»³⁰.

Проте газета не вийшла, оскільки в ніч на 9 грудня жандарми заарештували 57 членів «Союзу боротьби», зокрема членів керівного центру організації — В. І. Леніна, Г. М. Кржижановського, В. В. Старкова і А. О. Ванєєва. У останнього було вилучено підготовлений до друку перший номер «Рабочего дела». Серед заарештованих були також П. К. Запорожець, В. А. Шелгунов, Н. Є. Меркулов та інші.

Арешти В. І. Леніна і його соратників, як і нові арешти на початку січня 1896 р., коли з організації були вирвані І. В. Бабушкін та інші її члени і керівники, завдали тяжкого удару «Союзові боротьби». Проте решта членів організації, яким удалося уникнути переслідувань поліції, активізувала діяльність «Союзу боротьби». У листівці, виданій 15 грудня 1895 р., зокрема, говорилося: «Союз Боротьби за Визволення Робітничого Класу... продовжуватиме свою справу... Арештами й засланнями не придушуть робітничого руху: страйки і боротьба не припиняться доти, поки не буде досягнуто повного визволення робітничого класу з-під гніту капіталізму»³¹.

Організаторська, пропагандистська і, особливо, агітаційна діяльність «Союзу боротьби» не тільки не припинилася, а й розвивалася далі. Лише за перші п'ять місяців 1896 р. ним було випущено 19 листівок. Під впливом і керівництвом «Союзу боротьби» в першій половині 1896 р. відбулося кілька страйків петербурзького пролетаріату.

Перебуваючи у в'язниці, В. І. Ленін фактично продовжував керувати роботою організації. Він підтримував регулярний зв'язок з її членами, давав поради і вказівки, писав листівки, статті і брошури. Це допомагало соціал-демократам, які залишилися на волі, зберегти вірність ленінським традиціям і зміцнити революційний напрям у діяльності «Союзу боротьби». Н. К. Крупська згадувала: «Поки «декабрис-

²⁸ Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, ч. 1, М., 1956, стор. 153.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 30.

³⁰ Там же.

³¹ Листовки петербургського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», 1895—1897 гг., М., 1934, стор. 15—16.

ти» сиділи в тюрмі і тримали зв'язок з волею, робота йшла ще по старому руслу»³².

Подією величезного значення став страйк петербурзьких текстильників, що спалахнув наприкінці травня 1896 р. і охопив понад 30 тис. робітників. Він був підготовлений діячами «Союзу боротьби», які провели значну агітаційну і організаційну роботу. Ще 19 квітня було випущено першотравневу листівку, а згодом її перевидано. Загальний тираж її становив понад 2 тис. примірників. Вона була розповсюджена на 40 фабриках та заводах.

Страйк текстильників тривав три тижні. З перших днів члени «Союзу боротьби» виступали організаторами і натхненниками страйкової боротьби. Вони повсякденно були серед страйкарів, допомагали їм згуртуватись, формулювали їхні вимоги. 30 травня «Союз боротьби» випустив листівку «Чого вимагають робітники петербурзьких бавовнопрядильень?» Листівка, випущена 1 червня, закликала робітників «діяти дружно і спокійно»³³. Всього за час страйку було видано 13 прокламацій. Листівки випускалися майже щодня, а іноді й по 2—3 на день. «Ми працювали ніби в лихоманці. Листки випускалися за листками і жадібно, як ніколи, розхоплювалися робітниками»,— згадувала активна учасниця цих подій З. П. Невзорова-Кржижановська³⁴. Страйк текстильників підтримали металісти.

В. І. Ленін у листівці «Царському урядові», написаній в тюрмі і виданій від імені «Союзу боротьби», викрив лицемірство уряду, який в офіційному роз'ясненні звинувачував «зловмисних осіб» у намаганні надати страйкам «злочинного політичного характеру». Та самий уряд, зазначалося в листівці, робив все, щоб надати страйку політичного характеру, заарештовував і вислав робітників, немов злочинців, переслідуючи пролетарів за те, що вони збирали кошти для допомоги страйкуючим. «Уряд сам найкраще від усіх роз'яснив робітникам, що війна їх з фабрикантами повинна бути війною неминуче з урядом. Соціалістам лишалося тільки підтвердити це і опублікувати в листках»³⁵. Узагальнюючи величезне значення страйкової боротьби петербурзького пролетаріату і діяльності «Союзу боротьби», Володимир Ілліч писав: «Страйк 1895—1896 років не минулися марно. Вони принесли величезну користь російським робітникам, вони показали, як їм слід вести боротьбу за свої інтереси. Вони навчили їх розуміти *політичне становище і політичні потреби робітничого класу*»³⁶.

Страйк петербурзьких текстильників викликав піднесення робітничого руху в Росії. По всій країні прокотилася хвиля страйкової боротьби, активізувалася робота соціал-демократичних організацій. Їх члени розповідали робітникам про «знамениту промислову війну», як називав В. І. Ленін страйк петербурзьких текстильників, високо оцінювали діяльність ленінського «Союзу боротьби». Так, ківські соціал-демократи випустили спеціальні листівки, а також надрукували кілька матеріалів у газетах «Вперед» і «Рабочей газете», закликаючи пролетарів міста наслідувати приклад своїх петербурзьких товаришів³⁷. У вміщеній в газеті «Вперед» великій статті під назвою «Що робиться в Петербурзі» докладно розповідалося про досвід страйкової боротьби

³² Н. К. Крупская. Воспоминания о Ленине, стор. 23.

³³ Листовки петербургского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса», стор. 55.

³⁴ «Творчество», 1920, № 7—10, стор. 12.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 111.

³⁶ Там же, стор. 113.

³⁷ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины, 1896—1904, К., 1963, стор. 30.

робітників столиці, які добилися «багато чого і не тільки для себе, але й для всієї Росії». Далі в статті повідомлялося, що петербурзькі пролетарі разом з інтелігентами «утворили союз, який дуже допомагає робітникам розуміти своє становище, навчає їх, як боротися з фабрикантами», і з цією метою він розповсюджує книжки, видає листівки. «Під час страйку 30 000 робітників у червні 1896 року він випустив близько 20 000 листків. Робітники з радістю читають листки». В статті говорилося про те, що діяльність «Союзу боротьби» викликала незадоволення з боку царської влади, «уряд став переслідувати «Союз», викрив багато його членів і наповнив ними петербурзькі тюрми». Але всі ці переслідування «не налякали наших петербурзьких товаришів... Вони продовжують свою справу», і «останній страйк (йдеться про січневий 1897 р. страйк 15 тис. петербурзьких робітників. — О. Ю.) ясно показує це»³⁸.

Пропаганді досвіду революційної боротьби пролетаріату столиці і діяльності лєнінського «Союзу боротьби» був присвячений перший номер «Рабочей газеты», який вийшов у серпні 1897 р. У його передовій статті зазначалося, «що російський робітничий рух довів... всьому світові, що він не тільки існує, але й має вже тепер значну силу», що саме «в кінці 1895 року почався той жахливий для уряду і фабрикантів ряд страйків, який тягнеться безперервним ланцюгом через увесь 1896 р. і переходить в 1897-й, ряд, освітлюваний безприкладною діяльністю «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Петербурзькі робітники із своїм славним «Союзом» становлять могутній передовий загін російської робітничої армії. Їх героїчна боротьба, супроводжувана масами жертв, — приклад для робітників усїєї Росії»³⁹.

Про величезну роль страйку петербурзьких текстильників у розвитку робітничого руху Росії писали найбільші соціал-демократичні газети західноєвропейських країн. «Петербургські події свідчать про успішне поширення соціалізму серед мас..., — зазначав 27 червня 1896 р. центральний орган Німецької соціал-демократичної партії газета «Vorwärts». — Головна заслуга в цьому належить петербурзькому «Союзові боротьби за визволення робітничого класу», який невтомно працює над справою поширення основ соціалізму в Росії»⁴⁰.

Успіх організаторської і агітаційної роботи в період страйку текстильників надихнув членів «Союзу боротьби» на дальшу активізацію своєї діяльності. З 15 червня до 6 серпня було видано 10 листівок із закликом посилювати боротьбу металістів за восьмигодинний робочий день. Масові арешти, проведені поліцією в ніч на 12 серпня, значно ослабили «Союз боротьби». За ґрати було кинуте майже всіх керівників, зокрема Н. К. Крупську, М. О. Сільвіна та інших. «Більшість товаришів, які входили з самого початку до групи «Союзу боротьби», було заарештовано, — згадувала Н. К. Крупська, — на волі залишився тільки Степан Іванович Радченко. Зв'язок з волею у «декабристів» послабшав»⁴¹.

Незважаючи на це, члени «Союзу боротьби», які перебували на лєнінських позиціях, продовжували проводити політичну агітацію серед робітників. Характерною щодо цього була листівка «До всіх петербурзьких робітників», випущена «Союзом боротьби» 15 вересня 1896 р. В ній, зокрема, говорилося: «Наш Союз, який завдав стільки клопоту і прикростей фабрикантам і уряду, «Союз боротьби за визволення

³⁸ «Вперед», № 2, 28 лютого 1897 р.

³⁹ «Рабочая газета», № 1, серпень 1897 р.

⁴⁰ Цит. за кн.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, стор. 218.

⁴¹ «Творчество», 1920, № 7—10, стор. 7.

робітничого класу» вступає в другий рік свого існування. Славний це був для нас рік. Сувора боротьба навчила нас багато чому. Ми стали свідомішими, стали краще розуміти спільні для нас усіх інтереси і завдання. Ми знаємо тепер, як потрібне нам право безперешкодно влаштовувати страйки, союзи, каси і збори для обговорення наших спільних справ. Хай і надалі не згасне в нас цей промінь свідомості. Зібравшись з силами, незважаючи ні на які переслідування, будемо безустанною боротьбою крок за кроком завойовувати собі все нові поступки. Сміливо і бадьоро підемо прямим і широким шляхом рука в руку з робітниками всього світу до нашої великої кінцевої мети — повного визволення робітничого класу від гніту капіталу»⁴². Наприкінці листопада 1896 р. «Союз боротьби» видрукував і розповсюдив ленінську листівку «Царському урядові».

Після масових арештів організація поповнилася студентською молоддю, яка не мала достатньої марксистської підготовки і політичного досвіду. Так, під час літнього страйку текстильників до «Союзу боротьби» ввійшли група студентів-медиків на чолі з К. М. Тахтарьовим і група «молодих» — студентів-технологів, очолювана І. В. Чернишовим. Лідери цих груп відстоювали опортуністичну лінію, звужуючи завдання пролетаріату, обмежуючи діяльність соціал-демократії економічною агітацією.

Велику допомогу в боротьбі проти опортунізму подав В. І. Ленін. Після виходу 14 лютого 1897 р. з в'язниці він взяв участь у нараді «стариків» і «молодих», присвяченій обговоренню тактичних і організаційних завдань «Союзу боротьби». У своєму виступі Володимир Ілліч піддав гострій критиці опортуністичні ідеї «молодих» і закликав до зміцнення «Союзу боротьби» як організації революціонерів. Цей виступ В. І. Леніна відіграв вирішальну роль у збереженні революційних традицій і революційного напрямку в діяльності петербурзького «Союзу боротьби». Пізніше в праці «Що робити?» В. І. Ленін зазначав, що «...принаймні до половини 1898 року цей напрям дійсно був пануючим»⁴³.

Ленінський «Союз боротьби» був не тільки центром революційної марксистської думки, а й центром збирання та об'єднання соціал-демократичних сил усєї Росії. Його діяльність справила великий вплив на розвиток робітничого соціал-демократичного руху в інших містах і промислових центрах країни.

Вплив ленінського «Союзу боротьби» був багатограним і проявлявся у різних формах і напрямках, насамперед у встановленні і підтриманні регулярних зв'язків з місцевими соціал-демократичними групами і організаціями. Так, влітку 1895 р. Київ і Катеринослав відвідав один з видатних діячів ленінського «Союзу боротьби» П. К. Запорожець. Він зустрічався з місцевими соціал-демократами, передав їм нелегальну літературу. Зокрема, в Катеринославі П. К. Запорожець зустрівся з петербурзьким робітником К. М. Норинським — активним учасником робітничих гуртків, який після відбуття тюремного ув'язнення був висланий до цього міста. У своїх спогадах К. М. Норинський зазначав, що передані йому П. К. Запорожцем нелегальні книжки разом з літературою, яка у нього була, склали «чималу бібліотеку»⁴⁴.

⁴² Старая гвардия. Сборник воспоминаний и материалов о подпольной работе русских марксистов 90-х гг., стор. 265—266.

⁴³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 42.

⁴⁴ История Екатеринославской социал-демократической организации. 1889—1903, Екатеринослав, 1923, стор. 36; Э. А. Корольчук. Ленинский «Союз борьбы за освобождение рабочего класса» — зачаток боевой большевистской партии. — «Вопросы истории», 1956, № 1, стор. 23.

Влітку 1896 р. Н. К. Крупська побувала у Полтаві, де провела нараду з київськими і полтавськими соціал-демократами⁴⁵. Наприкінці липня того ж року до Катеринослава приїжджав член петербурзького «Союзу боротьби», активний учасник літніх страйків 1896 р. в Петербурзі Ф. В. Ленгнік⁴⁶.

Представники київської соціал-демократичної організації Б. Л. Ейдельман, М. А. Вігдорчик, В. Г. Крижановська, С. В. Померанець відвідували Петербург, де зустрічалися з С. І. Радченком, М. О. Сільвіним, І. А. Саммером та іншими діячами петербурзького «Союзу боротьби». Розповідаючи про ці контакти, Б. Л. Ейдельман підкреслював: «Ми вели переговори з тими, які були прямими наступниками першого петербурзького «Союзу боротьби», коли він був ще не петербурзьким, а просто «Союзом боротьби»⁴⁷. У ході цих зустрічей здійснювався обмін досвідом, літературою, вирішувалися загальні питання соціал-демократичного робітничого руху.

Вплив ленінського «Союзу боротьби» на розвиток соціал-демократичного робітничого руху в країні виявлявся і в тому, що багато передових робітників Петербурга, вихованих В. І. Леніним і його соратниками, згодом потрапляли в інші міста і робітничі центри, де брали активну участь у соціал-демократичній роботі. Особливо показовим щодо цього був Катеринослав, де у другій половині 90-х років працювала вислана з столиці велика група петербурзьких робітників — активних учасників ленінського «Союзу боротьби», зокрема І. В. Бабушкін, Н. Є. Меркулов, І. І. Яковлев, П. А. Морозов, О. С. Флімонов, Н. Д. Богданов та інші. Свій багатий досвід організаційної і агітаційно-пропагандистської роботи, набутий у середовищі петербурзьких робітників під керівництвом ленінського «Союзу боротьби», вони широко використовували при вихованні кращих представників катеринославських робітників. Особливо велику роль у розвитку й активізації робітничого руху в Катеринославі відіграв І. В. Бабушкін — видатний учень і соратник В. І. Леніна. «Після другої розмови з т. Бабушкіним я повністю опинився під його впливом», — згадував пізніше Г. І. Петровський⁴⁸.

За зразком і прикладом ленінського «Союзу боротьби» у Москві, Іваново-Вознесенську, Києві, Катеринославі виникли об'єднані соціал-демократичні організації, які також називалися «Союзами боротьби за визволення робітничого класу».

Діяльність ленінського «Союзу боротьби» знаменувала собою початок нового, пролетарського етапу визвольного руху Росії, ленінського етапу в розвитку марксизму, була першим кроком на шляху з'єднання наукового соціалізму з робітничим рухом. «Тільки агітація 1894—1895 рр. і страйки 1895—1896 рр., — писав В. І. Ленін, — створили міцний, безперервний зв'язок соціал-демократії з масовим робітничим рухом...»⁴⁹.

«Союз боротьби» був загальноросійською пролетарською організацією, справжнім «...зародком революційної партії, яка спирається на робітничий рух, керує класовою боротьбою пролетаріату, боротьбою проти капіталу і проти абсолютного уряду...», — зазначав Володимир Ілліч у статті «Завдання російських соціал-демократів»⁵⁰.

⁴⁵ «Творчество», 1920, № 7—10, стор. 7.

⁴⁶ Рабочее движение в России в XIX веке, т. IV, ч. 1, стор. 324, 332, 337; М. А. Сильвин. Ленин в период зарождения партии, Л., 1958, стор. 150.

⁴⁷ Б. Эйдельман. Первый съезд РСДРП, М., 1926, стор. 70.

⁴⁸ История Екатеринославской социал-демократической организации. 1889—1903, стор. 52.

⁴⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 127.

⁵⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 439.

РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРТЬБА СЕЛЯНСТВА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1918—1939 рр.

Революційно-визвольна боротьба трудящого селянства Західної України в роки панування буржуазно-поміщицької Польщі являє собою важливу історичну проблему. Окремі питання революційного селянського руху краю в 1918—1939 рр. тією чи іншою мірою висвітлено в дослідженнях радянських істориків. Чимало уваги приділяє цьому питанню сучасна польська історіографія.

Останнім часом вийшли у світ збірники документів та матеріалів¹, численні статті та монографії про селянський рух у Польщі міжвоєнного періоду. З 1958 р. регулярно виходять «Річніки дзеюв руху людowego», де публікуються праці з історії селянського руху. Серед досліджень сучасних польських істориків слід особливо виділити праці К. Новака, В. Матушевської, Г. Цімека² та деяких інших авторів, які аналізують матеріали про інтернаціональну єдність польських та українських селян. В ряді досліджень розглядаються і питання аграрної політики Компартії Польщі, її діяльності по мобілізації селянських мас на боротьбу проти буржуазно-поміщицьких урядів і фашистської реакції, по зміцненню робітничо-селянського союзу та ін.

Однак багато аспектів цієї важливої теми вимагають дальшого дослідження. Автор статті, не претендуючи на повноту висвітлення теми, спираючись на сучасну прогресивну історіографію і нові архівні матеріали, має на меті показати основні етапи та особливості класової боротьби експлуатованого й пригнобленого селянства Західної України, яке становило більшість населення і виступало природним союзником пролетаріату; розкрити зв'язок цієї боротьби з революційним рухом робітників та селян Польщі.

Політичну активність селян у досліджуваний період зумовлювали розвиток капіталізму на селі при наявності залишків феодалізму, періодичні економічні кризи, жорстокий окупаційний режим, встановлений буржуазно-поміщицькою Польщею на Західній Україні, та інші фактори. Селянський рух посилювала також колонізаторська аграрна політика польських панівних класів, внаслідок якої на західноукраїнських землях більш гостро, ніж у самій Польщі, виявлялося зубожіння найбіднішого селянства поряд з привілеями поміщиків та осадників, безземелля і малоземелля величезної більшості селян поряд з напівфеодальними поміщицькими латифундіями. Зумовлені цими причинами, класові й національні суперечності в західноукраїнському селі визначали напрями класової боротьби в ньому.

Революційно-визвольний рух трудящих села Західної України в період окупації її буржуазно-поміщицькою Польщею пройшов п'ять основних етапів, які загалом відповідають періодизації революційної

¹ Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego, t. II, 1918—1931, Warszawa, 1967; t. III, 1931—1939, Warszawa, 1966; Strajk chłopski w 1937 roku. Dokumenty archiwalne, t. 1—2, Warszawa, 1960.

² К. Nowak. Strajki i wystąpienia chłopów w latach 1930—1934 w Małopolsce.— „Przegląd Historyczny”, 1958, N 3; W. Matuszewska. U źródeł strajku chłopskiego w roku 1937, Warszawa, 1962; H. Cimek. Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”. 1928—1931, Lublin, 1973.

боротьби у всій Польщі. Перший етап охоплює період від буржуазно-демократичної революції в Австро-Угорщині і розв'язання польською буржуазією імперіалістичної війни проти трудящих Східної Галичини до створення Галицької Радянської Соціалістичної Республіки (1918—1920 рр.); другий — припадає на період загального післявоєнного революційного піднесення 1921—1923 рр.; третій — тимчасової часткової стабілізації капіталізму; четвертий — світової економічної кризи 1929—1933 рр. і, нарешті, п'ятий — напередодні возз'єднання Західної України з Українською РСР (1934—1939 рр.). У третьому етапі можна виділити також два періоди: перший — 1924 р. — квітень 1926 р. і другий — травень 1926 р. — 1928 р. Для кожного з названих етапів характерні певні особливості селянських рухів, зумовлені конкретною політичною і економічною обстановкою, різні масштаби і неоднаковий ступінь гостроти класової боротьби на селі.

На першому етапі політичні і соціальні завдання селянського руху розв'язувалися шляхом боротьби селян у союзі з робітничим класом під керівництвом КПСГ проти іноземних поневолювачів та української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за владу Рад і возз'єднання з Радянською Україною. Реальні умови для цього склалися після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Під її безпосереднім впливом у західноукраїнському селі розвивалися бурхливі революційні події. Хвиля повстань і заворушень проти ЗУНР в армії, де перебувала передова і найактивніша частина селянства, створення робітничо-солдатських Рад у ряді населених пунктів Східної Галичини навесні 1919 р., селянські повстання проти окупації білополяків і боротьба за владу Рад у Жаб'ївському, Сколівському і Долинському повітах у 1920 р., масова участь трудящих села влітку того ж року у відновленні Радянської влади на Волині та встановленні її в 16 повітах і частині сіл 4 повітів Східної Галичини, визволених Червоною Армією, — це тільки найзначніші віхи революційно-визвольної боротьби трудового селянства Західної України у перші роки після перемоги Великого Жовтня.

Важливим фактором, що активізував боротьбу селян, був приклад розв'язання аграрного питання у Країні Рад в інтересах трудящих. З проголошенням Галицької РСР 1 серпня 1920 р. було прийнято декрет про відчуження маєтків великих землевласників без будь-якого викупу. У другій половині серпня бідняки почали ділити поміщицькі землі і створювати на базі окремих маєтків товариства спільного обробітку землі та комуни. Задовольняючи економічні потреби більшості селян за рахунок великих землевласників, Радянська влада завоювала симпатію і підтримку з боку широких верств трудящих села. Саме тоді біднота Західної України переконалася, що повне соціальне й національне визволення їй може принести тільки возз'єднання краю з Українською РСР.

У новій міжнародній обстановці, що склалася після перемоги Країни Рад над інтервентами, зважаючи на загострення суперечностей у таборі європейських капіталістичних держав, польська буржуазія змушена була тимчасово відмовитися від форсування анексії Східної Галичини і перейти до очікувальної тактики. Водночас право на тимчасову воєнну окупацію Східної Галичини, одержане від країн Антан-ти, панівні класи Польщі прагнули використати для того, щоб незаконними внутріполітичними заходами перетворити цей край у свою колонію і поставити світову громадськість перед доконаним фактом³.

³ Ю. Ю. Сливка. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. К., 1973, стор. 79, 248.

Загарбницька політика польської буржуазії і капіталістичних держав щодо Західної України, підступна роль українських панівних класів, з одного боку, і розквіт Української Радянської соціалістичної держави та постійне поліпшення життя селянства,— з другого, визначили політичну спрямованість селянського революційного руху на новому етапі.

Основною формою класової боротьби на селі в Західній Україні у той період були масові і групові виступи бідноти проти поміщицького землеволодіння та окупаційного режиму. Восени 1921 р. у 4 повітах Волині пройшли заворушення селян проти польської осадницької колонізації⁴, а більш як у 200 гмінах Східної Галичини тоді ж відмічено масові протести проти перепису населення⁵. 1922 р. на західних українських і білоруських землях було зафіксовано 873 виступи проти польських властей⁶. 5 листопада того ж року 63% виборців Східної Галичини бойкотували вибори до польського сейму⁷. Однією з форм класової боротьби була відмова селянства платити податки: наприклад, до середини 1922 р. на Волині зібрано тільки 30—40% податкових ставок⁸, а в деяких селах взагалі виганяли ексекуторів, що збирали податки. Масовий протест викликали призови до армії.

Стихійні антиокупаційні виступи на селі переростали у партизанську боротьбу окремих селянських загонів і груп, що об'єднували, як правило, революційні елементи ряду населених пунктів одного чи кількох повітів. До осені 1922 р. цей рух настільки активізувався, що подекуди почав набирати ознак національно-визвольного повстання. За нашими підрахунками, у жовтні — листопаді 1922 р. повстанські загони активно діяли у 19 повітах Східної Галичини⁹. На боротьбу з ними уряд кинув війська 5-ої армії.

Але ні жахливий терор, ні репресії проти революційно настроєних селян не дали сподіваних результатів. У 1923 р., за даними офіційної статистики, на Західній Україні було зареєстровано 4630 заворушень, нападів на маєтки поміщиків та осадників, сутічок населення з окупантами та різних випадків опору представникам влади. Антиокупаційний характер мало й масове дезертирство. Того ж року на території 4-ох західноукраїнських воеводств залишили польську армію 4950 чол.¹⁰ Вони поповнили загони народних месників, що діяли в більшості повітів краю. Найбільшого розмаху партизанська боротьба досягла на Волині.

КПСГ, яка переживала період організаційного становлення, прагнула до того, щоб об'єднати виступи селян з революційною боротьбою робітничого класу, однак очолити селянський рух ще не могла. На формуванні робітничо-селянського союзу негативно позначився «саботажизм» — селянська ідеологія, породжена жорстоким національним гнітом. Представники цієї ідеології, перебільшуючи роль селянства в революційно-визвольному русі, вважали, що виступи окремих партизанських груп і терористичні акти селян переростуть у збройне-

⁴ «Наша правда», 1 жовтня 1921 р.

⁵ „Miesięcznik statystyczny”, t. V, zes. 6, 1922. стор. 25—26.

⁶ W. Grabski. Uwagi o historii wsi Polskiej, Warszawa, 1929, стор. 72.

⁷ Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 200, оп. 2, спр. 55, арк. 2.

⁸ Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і воз'єднання з Радянською Україною (1921—1928 рр.), ч. 1, Луцьк, 1957, стор. 25.

⁹ Івано-Франківський обласний державний архів (далі — ІФОДА), ф. 2, оп. 1, спр. 80, арк. 1, 3, 7, 9, 11, 14, 19; ф. 68, оп. 2, спр. 37, арк. 1; спр. 33, арк. 16, 17, 19, 22.

¹⁰ Rocznik statystyki, 1924, стор. 258—259.

повстання, яке допоможе відокремити Західну Україну від Польщі і приєднати до Української РСР. У тій обстановці стихійний саботаж заходів польського уряду призводив до невиправданих жертв і при відсутності міцного союзу з робітничим рухом не міг завдати рішучого удару по капіталістичному ладу в країні під час загального революційного піднесення 1921 — 1923 рр.

Внаслідок масових розправ окупантів над революційними трудящими уже в перші роки відносної стабілізації капіталізму активність селянської боротьби падає. Якщо в 1924 р. на Західній Україні було зареєстровано 5585 виступів проти польських властей, то в 1925 р. — 3417¹¹. Число зафіксованих статистикою нападів повстанців на панів зменшилося з 267 до 150, а дезертирства з польської армії — відповідно з 2014 до 879.

Відсутність єдиного керівництва селянськими виступами, їх відірваність від масового робітничого руху привели до послаблення революційної боротьби селянства в середині 20-х років.

Долаючи внутріпартійні труднощі, КПЗУ в новій політичній обстановці на основі творчого використання марксизму-ленінізму і досвіду КПРС дедалі більше оволодівала легальними та нелегальними формами діяльності в масах, розширювала й зміцнювала свої зв'язки з трудящими села. Важливе значення для поліпшення роботи партії мали рішення V конгресу Комінтерну з українського питання в Польщі, V конференції (1924 р.) і II з'їзду (1925 р.) КПЗУ.

У питанні про землю КПЗУ викривала буржуазно-поміщицький характер нового закону про земельну реформу і маневри українських буржуазно-націоналістичних партій, які намагалися виступати в ролі «захисників» інтересів усього селянства, тоді як насправді програми цих партій відстоювали капіталістичну приватну власність на землю і захищали інтереси українського куркульства. З'їзд західноукраїнських комуністів, підтримавши лешінську програму II з'їзду КПП з аграрного питання, ухвалив організувати кампанію за прийняття сеймом закону про передачу всіх нетрудових земель без викупу селянам та провести масові виступи селян за негайне припинення польської осадницької колонізації, розв'язання в інтересах трудящих сервітутного питання, звільнення бідноти від податків тощо.

Зрозуміло, що ці завдання могли бути розв'язані тільки в результаті аграрної революції. КПЗУ боролася за ізоляцію селян від впливу буржуазії, церкви, українських і польських націоналістів. Спираючись на підтримку революційно-демократичних партій — «Сельсоюзу», «Народної волі» і Незалежної партії польського селянства, що визнавали керівну роль робітничого класу в селянському русі, та інші легальні організації трудящих, комуністи провели ряд масових виступів трудящих села. В першотравневій демонстрації 1924 р. у Заболотіві взяли участь жителі 47 сіл Покуття¹². Навесні 1925 р. відбулися страйки батраків у 20 селах Сокальщини і Рудківщини¹³. Селянські заворушення проти сплати податків та ліквідації сервітутів відбулися в ті роки більш як у 10 населених пунктах Волині. У травні 1926 р. в Рогатинському, Долинському і Тлумацькому повітах пройшли масові віча, на яких селяни вимагали передачі поміщицької землі без викупу.

Після встановлення у Польщі диктаторського («санаційного») режиму, внаслідок фашизації країни, посилення репресій проти кому-

¹¹ Rocznik statystyki, 1925, стор. 259; 1925/26, стор. 447.

¹² Під прапором Жовтня (1921—1928), Львів, 1964, стор. 160, 171—172.

¹³ ЛОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 140, арк. 279; «Воля народу», 2 серпня 1925 р.

ністів напруження революційно-визвольного руху дещо зменшилося. Але і в перші роки «санації» він відзначався гостротою. У 1926 р. на Західній Україні зареєстровано 2963 заворушення селян, групових та інших виступів трудящих проти представників влади, 1927—2094, у 1928 р.— 2330¹⁴. Більшість з них були стихійними селянськими виступами проти примусового землевпорядження, стягнення податків та ін. В умовах «санаційного» режиму вони набрали антифашистського забарвлення. Разом з міським пролетаріатом селяни брали участь у кампаніях на захист СРСР, за збереження демократичних свобод і звільнення політичних в'язнів, у першотравневих демонстраціях та інших організованих політичних виступах, якими керувала Комуністична партія.

Значну роль у розвитку визвольної селянської боротьби в другій половині 20-х — на початку 30-х років відіграло «Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання» («Сельроб»), створене у жовтні 1926 р. Його платформа була вироблена під ідейним спрямуванням КПЗУ. В своїй діяльності «Сельроб» виходив з необхідності зміцнення в революційному русі союзу трудящих міста й села при гегемонії робітничого класу. Через легальні організації «Сельробу» комуністи проводили свою політику на селі.

За програмою і характером діяльності близькою до «Сельробу» була масова селянська партія Об'єднання Селянської Лівіці — «Самодопомога», яка успадкувала традиції своєї попередниці — Незалежної селянської партії. Вона діяла під керівництвом КПП на території усїєї Польщі. Саме створення «Самодопомоги» в 1928 р. було виявом радикалізації села і лівої опозиції трудящих селян проти буржуазно-куркульського керівництва польських селянських партій «П'яста», «Визволення» і селянської партії, вимоги яких, по суті, не виходили за межі буржуазного реформування аграрного ладу та участі селян у державному управлінні. «Самодопомога» виступала проти буржуазно-поміщицької аграрної реформи, за передачу землі селянам без викупу, тобто за революційні перетворення на селі, які мав здійснити робітничо-селянський уряд. Як організація, що стояла на позиціях інтернаціоналізму, вона визнавала право Західної України і Західної Білорусії на самовизначення. Українські селяни становили 18% її загального складу¹⁵. Організуючи політичні акції та активні селянські виступи, самодопомогівці діяли в тісному контакті з «Сельробом».

Керівництво «Сельробу» і «Самодопомоги» багато зробило для об'єднання боротьби українських і польських селян з масовими виступами робітничого класу країни. III з'їзд західноукраїнських комуністів (1928 р.) поклав край розколу в КПЗУ і «Сельробі». Після з'їзду вплив комуністів на селі посилювався, вони очолили хвилю аграрних страйків. Якщо в 1927 р. мали місце лише поодинокі виступи, що відбулися в маєтках Сумовського (Горохівщина) і Созанського (Самбірщина), то в другій половині 1928 — на початку 1929 рр. боротьба охопила 7 повітів краю, в ній брали участь батраки і трудящі селяни, які протестували проти посилення капіталістичної експлуатації. В трьох селах відбулися криваві сутички селян з поліцією. Ці виступи відзначалися стійкістю і організованістю їх учасників, братанням українських і польських селян, прагненням до єдності з робітниками.

Мали місце й такі форми стихійної класової боротьби, як захоплення селянами продуктів землеробства на панських полях, групові

¹⁴ Rocznik statystyki, 1927, стор. 501; 1928, стор. 498; 1929, стор. 514.

¹⁵ Н. Сімеєв. Назв. праця, стор. 143.

та індивідуальні порубки лісу. Якщо 1924 р. у чотирьох воеводствах краю зафіксовано 20 620 випадків порушення права власності на селі, так званих крадіжок з поля і лісу, то 1928 р. їх число збільшилося до 24 755¹⁶. Поширеною формою протесту проти гнобителів залишалися підпали. У 1924—1928 рр. статистикою зареєстровано на Західній Україні 3231 підпал¹⁷, з них чимало у господарствах сільських багатців.

Світова економічна криза, кинувши в обійми злиднів і безробіття найбільш вразливі верстви села, викликала посилення експлуатації народних мас. Трудящі селяни остаточно позбулися ілюзій, поширюваних урядом щодо «перебудови аграрного ладу», і переконалися в тому, що тільки шляхом аграрної революції можна розв'язати найболючіше для них питання про землю.

У 1929 р. аграрні страйки охопили 150 сіл 20 повітів Західної України, в них взяли участь понад 50 тис. чол.¹⁸. Селяни активно підтримували промислові робітники. Виступи часто супроводжувалися демонстраціями та сутичками з поліцією. Здебільшого вони завершувалися укладенням колективних договорів з поміщиками про умови праці. Влітку 1930 р. хвиля страйків охопила понад 20 сіл 7 повітів.

Глибока криза, з одного боку, та розширення діяльності КПЗУ на селі, а також успіхи будівництва соціалізму в СРСР,— з другого, привели до зростання політичної й класової свідомості селян та їх солідарності з трудящими Країни Рад. Зокрема, значного розмаху набули виступи селян проти антирадянських провокацій імперіалістів, українських буржуазних націоналістів, католицької та уніатської церкви. Так, навесні 1930 р. у мітингах та демонстраціях на захист СРСР взяли участь десятки тисяч трудящих більш як 40 населених пунктів 10 повітів. Виступи мали досить гострий характер, а демонстрації українських і польських селян Рава-Руського і Томашівського повітів у с. Любичі 21 січня 1930 р. та 1 травня 1931 р. у с. Маневичі Ковельського повіту закінчилися кривавими сутичками з поліцією.

Помітно зріс на селі політичний вплив «Сельроб-єдності», яка об'єднувала в 1930 р. 70 районних і 407 місцевих організацій¹⁹, що діяли в усіх повітах, де проживало українське населення. Тільки на Волині восени того року під час виборів до польського сейму КПЗУ організувала з допомогою сельробівців 1120 масових мітингів²⁰. Націоналістичні партії УНДО і УСРП, що викрили себе в очах народу як пособники «санаційної» диктатури, втратили в новому сеймі майже половину мандатів.

Помітний слід у політичній діяльності «Сельроб-єдності» та «Самодопомоги» залишила їх участь у підготовці та роботі Європейського селянського конгресу, що відбувся 1930 р. у Берліні. На Західній Україні, незважаючи на терор, активно діяли 19 конгресових комітетів²¹, які згодом стали комітетами селянської боротьби. Західно-українські селяни також послали на конгрес своїх представників.

Особливо гостро трудящі села виступали проти боргових та податкових екзекуцій, а також проти грабежів під час проведення землевпорядкування. У 1929—1930 рр. заворушення проти землевпорядку-

¹⁶ Rocznik statystyki, 1924, стор. 258—259; 1929, стор. 514.

¹⁷ Там же, 1924—1929.

¹⁸ «Наша правда», 1930, № 5—6, стор. 31.

¹⁹ Б. Дудикевич. За щастя і волю. — Ленінізм торжествує, Львів, 1957, стор. 32.

²⁰ І. Заболотний. Нескорена Волинь, Львів, 1964, стор. 124.

²¹ Н. Сітек. Назв. праця, стор. 233.

вання та ліквідації сервітутів спостерігалися в селах 11 повітів. Ці та інші селянські виступи підготували ґрунт до повстанської боротьби.

Влітку 1930 р. активізувалися революційні національно-визвольні виступи трудящих у формі нападів на маєтки і підпалів. З липня по листопад у 27 повітах Східної Галичини їх було зареєстровано 218²². У повітах Волині та Холмщини селяни підпалювали не тільки маєтки поміщиків і садиби колоністів, а й господарства українських багатіїв. На піднесення селянського руху уряд відповів жорстокою розправою. Каральні експедиції громили населені пункти в 450 гмінах краю²³. Проте часто селяни досить активно оборонялися і чинили опір карателям.

За допомогою жорстоких репресій «санацийному» урядові вдалося дещо зменшити розмах селянської боротьби. Якщо 1930 р. в Галичині зареєстровано понад 3 тис. антидержавних виступів, серед яких у 160 мав місце опір властям, то 1931 р. число їх зменшилося відповідно до 2400 і 96²⁴. Кількість так званих злочинних підпалів за ці роки скоротилася з 964 до 634, проте т. зв. випадки порушень права власності на селі збільшилися з 22,7 тис. до 27,4 тис. У 1931 р. страйкували наймити та біднота тільки 20 сіл 5 повітів.

Секретар ЦК КПП Ю. Ленський зазначав, що в цій боротьбі західноукраїнських трудящих «виявляються елементи громадянської війни»²⁵. КЦЗУ спершу не мала чіткої і правильної позиції щодо стихійних проявів національно-визвольної боротьби на селі. Але невдовзі на основі рішень V з'їзду КПП, що відбувся у вересні 1930 р., ЦК поставив перед комуністами завдання очолити стихійний рух селян і поєднати його з боротьбою пролетаріату Польщі²⁶. Враховуючи неминучість поглиблення революційного процесу на селі, пленум ЦК КЦЗУ в квітні 1932 р. підкреслював: «Основним засобом організації мас повинні бути широкі масові виступи, демонстрації, походи голодних, безробітних і т. п., масовий опір карним експедиціям, поліції і «стшельцям», включно аж до збройного опору. Головне — масовість...»²⁷. Для комуністів і комсомольців ця настанова стала керівною в організації на місцях селянських виступів, у створенні самооборони селян проти експлуататорів та їх влади.

Уже в першому кварталі 1932 р. на Західній Україні зафіксовано понад 40 масових виступів селян, з них 25 — проти екзекуції податків, 4 — проти примусових шарварків, 6 — проти комасації та ліквідації сервітутів²⁸. Створивши комітети самооборони, селяни провели разом з робітниками першотравневі демонстрації та мітинги у 15 повітових містах та в багатьох селах. У Лиському повіті Львівського воеводства, зокрема, виступ проти примусових шарварків переріс у збройне повстання. З 21 червня до 9 липня 1932 р. не припинялися сутички з карними підрозділами. Понад 30 тис. жителів 19 сіл Лиського та ряду сіл Турківського, Саноцького і Добромильського повітів взяли участь у повстанні.

У той час стихійно відродився партизанський рух на Ковельщині. У липні — вересні 1932 р. групи селян загальною кількістю понад

²² ІФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 724, арк. 86; спр. 741, арк. 13, 15—25, 41.

²³ Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 724, арк. 88—89.

²⁴ Statystyka sądownictwa, więziennictwa i przestępczości, Warszawa, 1932, стор. 12—13.

²⁵ «Наша правда», 1930, № 5—6, стор. 3.

²⁶ Там же, стор. 161.

²⁷ «Наша правда», 1932, № 3, стор. 46.

²⁸ «Наша правда», 1933, № 1, стор. 24.

1000 чол. зробили більш як 20 нападів на фільварки, садиби осадників і куркулів, провели 20 боїв з карателями.

Волинські селяни першими на Західній Україні почали використовувати масовий страйк-бойкот проти високих цін на товари монополій та проти непосильних ярмаркових оплат. Протягом двох з половиною місяців влітку 1932 р. тривав страйк-бойкот 18 сусідніх з Оликою сіл. До них приєдналися селяни ще трьох повітів²⁹. Незважаючи на терор, страйкуючі домоглися зменшення ринкових оплат на 30%. За їх прикладом у жовтні того ж року провели страйк-бойкот селяни трьох сіл Станіславського повіту³⁰.

Неспроможний придушити селянську боротьбу, якою керували комуністи через сельробівські організації, 26 вересня 1932 р. уряд розпустив «Сельроб-єдність», водночас розгромивши кооперативи й культурно-освітні установи, на які мали вплив КПЗУ та «Сельроб-єдність».

Але ці заходи польської реакції не спинили дальшого розвитку революційних подій на селі. Тільки на Станіславщині в 1933 р. зафіксовано 1046 демонстрацій, мітингів та інших політичних виступів, у 50 з яких селяни чинили опір владі³¹. Особливою гостротою, як і раніше, відзначалися виступи селян проти екзекуції податків і боргів. Примусове стягнення урожаю за борги в с. Козоджа Краківського воєводства призвело до нового селянського повстання влітку 1933 р., в якому взяли участь понад 100 тис. жителів Краківщини й західних повітів Львівщини. На його придушення уряд кинув військові частини.

В період світової економічної кризи, точніше в 1932—1933 рр., селянський рух досяг свого найвищого розвитку і мав усі ознаки переростання у громадянську війну. Однак через розпорошеність і недостатню організованість селянські виступи зазнавали поразки. Переважна більшість їх виникала стихійно й обмежувалася територією одного населеного пункту.

Наступ експлуататорських класів і «санаційного» уряду на права трудящих, зростання загрози нової світової війни і гітлерівського поневолення викликали у 1934—1938 рр. нове піднесення селянського руху на Західній Україні. У цей час загострилася боротьба і проти союзника «санаційного» режиму — української буржуазії, особливо її націоналістичних партій, у таборі яких посилювалися фашистські тенденції й намагання об'єднати зусилля для наступу на революційний рух західноукраїнських трудящих.

Для пожвавлення селянської боротьби на цьому етапі велике значення мав IV з'їзд КПЗУ (жовтень — листопад 1934 р.), на якому було дано глибокий аналіз суспільно-політичних процесів у Західній Україні і визначено основні завдання роботи комуністів на селі. З метою об'єднання всіх прогресивних сил проти наступу фашизму партія комуністів виступила ініціатором боротьби за єдиний народний фронт, що за своїм класовим змістом був, по суті, робітничо-селянським. Успіх боротьби, зазначалося на з'їзді, залежатиме від єдності робітничого класу і його союзу з трудящим селянством. Керуючись рішеннями VII конгресу Комінтерну і IV з'їзду КПЗУ, комуністи згуртовували трудящих на антифашистській платформі. За спів-

²⁹ Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною (1929—1939 рр.) (далі — Боротьба трудящих Волині...), ч. II, Львів, 1965, стор. 64, 74—75.

³⁰ ІФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 906, арк. 73.

³¹ Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 949, арк. 34, 78—79, 93, 131, 185, 223; спр. 950, арк. 28, 37; спр. 952, арк. 41; спр. 961, арк. 31—32, 97—98, 105.

робітництво з КПЗУ у боротьбі проти фашизму виступали ліві людовці у польській селянській партії та ліва опозиція в УСРП — «Покутсько-селянська радикальна рада», створена 1935 р.

Під антифашистськими лозунгами в 1935 р. вийшли на першотравневі демонстрації понад 38 тис. робітників і селян Західної України. Того ж року на знак протесту проти фашизації країни й політики «нормалізації», яку насаджувала провідна українська буржуазна партія УНДО, народні маси бойкотували вибори до сейму.

Значно посилилася боротьба селян проти гніту капіталістичних монополій і держави. Страйк-бойкот, що почався 11 січня 1934 р. проти «ножиць цін», різних поборів і податків, охопив 6 повітів Волинського воєводства. Особливо запеклою була боротьба страйкуючих містечка Олики й навколишніх сіл³². Страйк тривав майже 2 місяці і був підтриманий трудящими Покуття й Бориславщини.

Наступного року страйкували селяни Калуського повіту. Страйк-бойкот, організований комуністами восени 1936 р., охопив 250 сіл Волинського воєводства і частково поширився на Поліське і Люблінське воєводства. У ньому взяло участь 300 тис. чол.³³ Часто виникали гострі, а подекуди й криваві сутички селян з карателями. Власті змушені були скасувати на Волині плату за в'їзд на ярмарок та ринкові збори.

Більш масовими стали страйкові виступи батраків та напівпролетарів проти поміщиків і куркулів. На відміну від 1934 — 1935 рр., коли розрізнені й нечисленні аграрні страйки мали місце у 28 маєтках і лісництвах, 1936 р. хвиля страйків, за нашими підрахунками, охопила більш як 60 маєтків 25 повітів. У них взяли участь 12 тис. постійних і тимчасових робітників.

Кривава розправа над страйкуючими 15 гмін Рудківського повіту стала приводом для нового масового виступу селян. 29 червня 1936 р. у «День народного свята» до Новоселиць Пшерського повіту з'їхалося 150 тис. селян із Львівського, Краківського, Люблінського і Варшавського воєводств. Всупереч волі куркульського керівництва «Стронніцтва людового» («СЛ») селяни схвалили антифашистську програму демократичних перетворень у країні, що в умовах польського і західноукраїнського села практично могла бути виконана лише на основі створення уряду народного фронту.

У 1937 р. страйки вийшли за рамки повітів. На початку року страйкували возії лісу понад 40 сіл 12 повітів Львівського воєводства³⁴. Незабаром до них приєдналися робітники лісництв 8 повітів краю, а наступного року — візники, сільськогосподарські і лісові робітники понад 30 населених пунктів краю³⁵. Наполегливою боротьбою страйкуючі, як правило, добивалися повного або часткового задоволення своїх економічних вимог.

Під тиском селянських мас і рядових людовців центральне керівництво «СЛ» оголосило на 16 — 25 серпня 1937 р. десятиденний політичний страйк під лозунгом створення «уряду довір'я». Проте біднота й середняки під впливом комуністів та лівих людовців вимагали передачі влади робітничо-селянському уряду, розподілу поміщицької землі між селянами без викупу, розгону карателів, здійснення демократичних перетворень, встановлення дипломатичних відносин з СРСР

³² Боротьба трудящих Волині..., ч. II, стор. 170, 180—181.

³³ Під прапором Жовтня (1929—1939 рр.), стор. 360; Боротьба трудящих Волині..., ч. II, стор. 309.

³⁴ ІФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 1499.

³⁵ Там же, спр. 1523, 1525, 1531, 1532, 1535.

Страйк поширився на більшу частину території Польщі³⁶, в тому числі й на 20 повітів Західної України³⁷. На місцях створювалися бойові групи, які блокували дороги до міст, несли дозорну службу. Подекуди виникали збройні сутички. Селян підтримали робітники багатьох міст, які організували ряд масових політичних страйків солідарності. Уряд жорстоко розправився з активними їх учасниками.

Серпневий страйк зазнав поразки, насамперед, через зраду лідерів «СЛ» і ППС, які побоювалися переростання його в робітничо-селянську революцію. Придушувати страйк урядові активно допомагали українські буржуазні націоналісти й уніатська церква.

Незважаючи на протидію керівників угодовських соціал-демократичних і селянських партій, в 1938 р. 54 тис. трудящих Львівщини (або на 30 % більше проти 1937 р.)³⁸ вийшли на першотравневі демонстрації під антифашистськими лозунгами. Число учасників майвок на Станіславщині збільшилося відповідно на 83 %³⁹. Тільки у Львівському воєводстві в червні і серпні того року антифашистські демонстрації селян відбулися більш як у 20 повітах. У них взяли участь 75 тис. чол.⁴⁰

За даними польської офіційної статистики, в 1935 — перших трьох кварталах 1938 рр. на Західній Україні спостерігалось 4390 індивідуальних та групових стихійних виступів проти експлуатації і національного гніту, коли робітники та селяни чинили опір владі⁴¹. Найчастіше біднота виступала проти різного роду ексекторів та інших представників влади, польських осадників, українських буржуазних націоналістів. Найбільшою гостротою відзначалися конфлікти, які виникали при порушенні селянських прав на землю.

Поширеними формами класової боротьби трудящих селян проти поміщиків, особливо проти куркульства та представників влади на селі залишалися підпали, що їх за неповних чотири роки в Західній Україні зафіксовано 4155, а також порубки лісу, потрави та інші дрібні порушення права приватної власності, об'єднані у статистиці під однією рубрикою «крадіжки з поля і лісу», в кількості 111 603 випадки⁴². Ці дані, зрозуміло, дають лише загальне уявлення про форми стихійних виступів селян. Вони не дають змоги визначити характер виступів (масові, групові чи індивідуальні) число учасників, кількість населених пунктів, охоплених заворушеннями тощо.

Озброєна ленінською програмою в аграрно-селянському питанні, КПЗУ постійно вдосконалювала тактику своєї діяльності на селі, боролася за зміцнення союзу робітничого класу і трудящого селянства, за звільнення селянських мас з-під впливу буржуазних і дрібнобуржуазних партій, викривала антинародну діяльність українських буржуазних націоналістів. Долаючи численні труднощі підпільної роботи й внутрішньопартійних незгод, партія зуміла спрямувати розвиток селянського руху по висхідній лінії.

У період найбільшого загострення суперечностей, коли селянський рух міг перерости в аграрну революцію, правлячі кола змушені були маневрувати і йти на окремі поступки (конверсія боргів у середині 30-х років, припинення подекуди землевпорядкування, збільшення заро-

³⁶ «Губуна Ludu», 18 серпня 1957 р.

³⁷ ІФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 1463, 1500, 1502.

³⁸ Там же, спр. 1526, арк. 29, 41.

³⁹ Там же, спр. 1503, арк. 195.

⁴⁰ Там же, спр. 1526, арк. 58, 152.

⁴¹ Wiadomosci statystyczne, 1935—1938.

⁴² Там же.

бітної плати, зменшення шарварків і т. д.). Але це, зрештою, не могло внести докорінних змін у соціальні відносини на селі, хоча загалом сприяло певному соціально-економічному прогресу.

Селянський рух досліджуваного періоду мав якісно нові риси. На відміну від попередніх епох, у ньому під впливом комуністів посилилися елементи організованості, окремі виступи стали більш масовими. Діючи в союзі з робітничим класом, трудящі селяни широко використовували такі форми пролетарської боротьби, як страйки, демонстрації, мітинги та інші виступи з політичними лозунгами, що раніше або були зовсім відсутні, або дуже мало поширені. В умовах жорстокого терору і національного гніту майже кожний масовий виступ, що починався на економічній основі, набирав політичної спрямованості. Боротьба соціальна тісно перепліталася з національно-визвольною.

Загальнодемократична боротьба селян за землю і ліквідацію залишків феодалізму доповнилася в досліджуваній період могутнім, соціалістичним за своїм змістом, рухом за встановлення, а на Волині і в багатьох повітах Східної Галичини — за відновлення влади Рад і возз'єднання краю з Українською РСР.

Під впливом Комуністичної партії зростав інтернаціональний характер селянського руху, посилювався його зв'язок з робітничим рухом Польщі. Він ставав багатонаціональним. Разом з українськими селянами проти спільних класових ворогів повставали поляки, білоруси та представники інших національностей. Своєю самовідданою боротьбою вони внесли великий вклад у справу знищення капіталістичних порядків на Західній Україні. Трудящі села у союзі і під керівництвом робітничого класу підготували міцну політичну основу для возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі та швидкого здійснення соціалістичних перетворень у визволеному у вересневі дні 1939 р. краї. У дружній сім'ї братніх народів Союзу РСР трудящі Західної України створили небачені можливості для економічного і культурного розвитку.

Методологія і методика історичних досліджень

В. В. КОСОЛАПОВ

ПОЛІТИКА КПРС ЯК ПРЕДМЕТ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ НАУК

Радянський народ під керівництвом Комуністичної партії успішно здійснив накреслену ХХІV з'їздом КПРС програму економічного, соціально-політичного і культурного розвитку країни. Нову хвилю трудового піднесення викликали рішення квітневого (1975 р.) Пленуму ЦК КПРС про скликання чергового, ХХV з'їзду КПРС. Трудящі нашої країни ще ширше розгортають соціалістичне змагання за гідну зустріч наступного форуму партії.

Зростання керівної ролі КПРС в економічній, політичній, ідеологічній та зовнішньо-політичній сферах діяльності є об'єктивною економічною розвинутого соціалістичного суспільства.

«Спираючись на теорію марксизму-ленінізму і нагромадженій досвід боротьби, — підкреслюється в Тезах ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, — КПРС виробляє політичну лінію, здійснює керівництво масами, економічним, соціально-політичним і духовним життям суспільства, об'єднує, координує і спрямовує діяльність усіх ланок системи управління»¹.

Політична діяльність КПРС охоплює всі сторони життя розвинутого соціалістичного суспільства і включає в себе економічну політику, в тому числі аграрну, соціальну, науково-технічну, національну, в галузі державно-правових, духовно-ідеологічних та сімейно-побутових суспільних відносин. В умовах все більш ширшого розвитку міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва, поділу праці, зокрема, на основі соціалістичної інтеграції, помітно зростає значення політичної діяльності партії у зовнішній політиці нашої країни.

Комуністична партія завжди надавала і надає першочергової ваги науковому обґрунтуванню своєї політики, поєднанню революційної теорії з практичними діями мас. Основою її політики є марксизм-ленінізм в органічній цілісності його складових частин: марксистсько-ленінської філософії, політичної економії і наукового комунізму. Керуючись діалектико-матеріалістичним методом, партія розробляє реалістичну програму економічного, політичного, соціального і культурного будівництва, формує у трудящих комуністичний світогляд, веде послідовну боротьбу проти буржуазної ідеології, антикомунізму, правого і «лівого» ревізійнізму.

Партія на основі глибокого теоретичного аналізу враховує своєрідність завдань кожного з історичних періодів. Пізнання тенденцій цих періодів, уміння передбачати всі можливі наслідки тих чи інших починань, управлінських рішень В. І. Ленін вважав обов'язковою умовою наукової політики. «Марксизм вимагає від нас найточнішого, що його об'єктивно можна перевірити, врахування співвідношення класів і

¹ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС, К., 1970, стор. 22.

конкретних особливостей кожного історичного моменту, — писав Володимир Ілліч. — Ми, більшовики, завжди старалися бути вірними цій вимозі, безумовно обов'язковій з точки зору всякого наукового обґрунтування політики»². Підкреслюючи необхідність наукового підходу до вироблення політичної лінії, В. І. Ленін рішуче відкидав методи волюнтаризму і прожектерства, вимагав від працівників знати «повністю і досконало... всі умови виробництва», його технічну сторону, «на її сучасній висоті...»³.

По шляху просування суспільства до комунізму необхідно, щоб об'єктивні закони соціалізму були науково пізнані і використані трудящими в своїх інтересах. Виходячи з цього, КПРС проявляє постійну турботу про розвиток теорії марксизму-ленінізму, суспільних наук, покликаних досліджувати тенденції і перспективи суспільного розвитку. В постановах ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» (серпень 1967 р.), «Про завдання, структуру і штати Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС» (червень 1968 р.), «Про роботу партійної організації Інституту економіки Академії наук СРСР по виконанню постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» (грудень 1971 р.), «Про роботу в Московському вищому технічному училищі ім. М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті ім. М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук»⁴ (червень 1974 р.) суспільні науки оцінюються як могутній ідейно-теоретичний потенціал партії і радянського суспільства, підкреслюється їх величезна роль в комуністичному будівництві, їх значення для наукової розробки політики КПРС, наголошується на необхідності «організації комплексних досліджень по всіх найважливіших напрямках розвитку суспільних наук»⁵. Травневий (1974 р.) Пленум ЦК Компартії України, розглянувши питання про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС, відзначив певний вклад вчених-суспільствознавців республіки у розробці актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, узагальненні досвіду комуністичного будівництва. Водночас було відзначено, що «ряд актуальних теоретичних і практичних питань комуністичного будівництва досліджується і розробляється ще недостатньо»⁶. Серед них одне з таких важливих питань складає проблема політики КПРС як предмет дослідження суспільствознавчих наук.

В загальному розумінні політика — це сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями та іншими соціальними групами, змістом якої є проблема завоювання, утримання і використання державної влади. Найбільш істотне в політиці, підкреслював В. І. Ленін, це — участь в справах держави, орієнтація держави, визначення форм, завдань і змісту її діяльності⁷. Політика складається з сукупності цілей і завдань, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси, а також засобів та методів, з допомогою яких досяга-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 128.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 207.

⁴ Див. Справочник партійного работника. Вып. 8, М., 1968, стор. 245—257; Вып. 9, 1969, стор. 251—254; Вып. 11, 1971, стор. 271.

⁵ Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві. Постанова ЦК КПРС 14 серпня 1967 р.— Справочник партійного работника, Вып. 8, М., 1968, стор. 253.

⁶ «Радянська Україна», 20 травня 1974 р.

⁷ Див. Ленинский сборник, XXI, стор. 14.

ються ці завдання і цілі. Політика також виражає відносини між націями і між державами⁸.

Політика КПРС — це сфера діяльності, пов'язана з науково-обґрунтованим керівництвом економічним, соціально-політичним і духовним життям соціалістичного суспільства, політичними відносинами між його класами, соціалістичними націями та народностями, а також між Радянською державою та іншими країнами. Комуністична партія спрямовує і координує діяльність державних, громадських організацій, школи, сім'ї, наукових і літературно-мистецьких установ, радіо, преси, телебачення, всіх трудових колективів на виховання трудящих в дусі марксистсько-ленінської ідеології. В політиці КПРС знаходить своє втілення ідеологія робітничого класу, яка є систематизованим, теоретичним проявом його поглядів на політичній устрій суспільства, на форму держави, на відносини з іншими класами, соціальними групами, на їх роль в житті соціалістичного суспільства, на відносини Радянського Союзу з іншими державами і т. д. Збіг інтересів і прагнень робітничого класу з інтересами і прагненнями всіх інших класів і верств надає політичній ідеології загальнонародного характеру.

Політична суспільна свідомість в розвинутому соціалістичному суспільстві тісно взаємодіє з повсякденною політичною свідомістю. Повсякденна політична свідомість — це сукупність уявлень особи про суспільно-політичні умови її буття, наслідки повсякденних емпіричних спостережень за політичною ситуацією в країні, в усьому світі, знання і навички, набуті нею в ході безпосередньої участі в керівництві справами свого трудового колективу, міста, області, республіки, країни в цілому через місцеві, республіканські Ради депутатів трудящих, первинні партійні, профспілкові, комсомольські та інші політичні організації. В процесі соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні створена політична культура розвинутого соціалізму — невід'ємна частина його духовної культури. До неї відноситься діалектичний сплав політичної ідеології як форми суспільної свідомості і повсякденної політичної свідомості кожного громадянина зокрема, а також система політичних організацій по розробці, пропаганді і зміцненню політичних цінностей радянського способу життя.

В розвинутому соціалістичному суспільстві особа одночасно є і об'єкт політичної організації, системи партійного керівництва її діяльністю і активно діючий суб'єкт, всебічно поінформований, політично вихований, що бере участь в різноманітних формах суспільно-політичної діяльності. Головною рисою політичної культури розвинутого соціалізму виступає єдність партії і народу. Ця єдність — суть монолітної соціально-політичної єдності всіх класів і верств соціалістичного суспільства, що має єдину політичну мету — побудову комунізму.

Отже, політика КПРС є особливим соціальним явищем, пов'язаним із здійсненням в соціалістичному суспільстві її керівної ролі. Вона виступає основою координації усіх ланок системи управління соціальними процесами. Звідси політика КПРС по керівництву економічним, соціально-політичним і духовним життям соціалістичного суспільства є об'єктом пізнання всього суспільствознавства, предметом міждисциплінарного, комплексного дослідження. Проте аналіз літератури свідчить, що нині політика КПРС як предмет дослідження «поділена» на окремі аспекти, які вивчаються суспільствознавцями відокремлено один від іншого.

⁸ Див. Философский словарь, М., 1968, стор. 281; УРЕ, т. 11, К., 1963, стор. 331; Философская энциклопедия, т. 4, М., 1967, стор. 295; Філософський словник, К., 1973, стор. 390; БСЭ, т. 20, М., 1975, стор. 217.

Так, в історико-партійних дослідженнях розглядаються питання організаційної, масово-політичної та ідейно-виховної діяльності КПРС в розвинутому соціалістичному суспільстві⁹, в літературі з проблем партійного будівництва — форми діяльності партійних комітетів по реалізації політики партії¹⁰, в публікаціях з наукового комунізму значна увага приділяється визначенню місця та ролі КПРС в політичній системі розвинутого соціалізму в СРСР та опису факторів зростання ролі Комуністичної партії¹¹. Проте в історіографії недостатньо приділено уваги системному, комплексному підходу до політики КПРС як соціального явища, не досліджені філософсько-соціологічний зміст цього поняття, механізм розробки форм, методів та засобів реалізації політики партії, структурні елементи її політичної діяльності, шляхи раціонального використання досягнень сучасної науки і техніки в інформаційному забезпеченні, підготовці та прийнятті політичних рішень по керівництву партією розвинутим соціалістичним суспільством, його економікою, духовно-ідеологічними процесами.

Тимчасом поширеними є погляди, що політика КПРС — предмет тільки однієї науки, зокрема історії КПРС. Звичайно, історія КПРС як наука вивчає всю сукупність сторін діяльності партії — теоретичну, політичну, економічну, ідеологічну і організаційну — в нерозривному зв'язку з історією радянського суспільства, в тому числі, історією його політичної організації, показує роль партії як керівної і спрямовуючої сили нашого народу в боротьбі за комунізм. За визначенням ряду провідних істориків партії, «історія КПРС як наука вивчає закономірності виникнення і розвитку партії, три всесвітньо-історичні етапи її діяльності, ідеологічні, організаційні принципи, політику партії»¹². Фактично ж в історико-партійних дослідженнях політика КПРС розглядається тільки в історичному плані, як діяльність партії по втіленню в життя програм соціалістичної індустріалізації, колективізації сільсько-го господарства, культурної революції, створення ідейної і політичної єдності радянського суспільства, розв'язання національного питання, складання радянського народу як нової історичної спільності людей. Однак історичний план розгляду політики КПРС далеко не вичерпує її сутність, не охоплює всі її аспекти. В історико-партійних дослідженнях відсутнє вивчення структурних елементів політики КПРС, взаємозв'язок її окремих форм, елементів політичних рішень, принципів побудови політичних організацій соціалістичного суспільства тощо.

Коли ж говорити про науковий комунізм, то деякі дослідники вважають, що лише науковий комунізм є теорією політики, тобто в повному обсязі вивчає політичні відносини соціалістичного суспільства і, зокрема, роль та соціальну сутність політики КПРС. Так, А. К. Бєлих твердить, що «науковий комунізм за своєю суттю є марксистсько-ленінською політичною теорією, виступає в якості політичної со-

⁹ Див.: Из опыта идеологической работы, М., 1973; Партійна освіта і життя, К., 1971; В. К. Василенко. Діяльність Комуністичної партії України по перебудові партійної освіти і вдосконаленню масово-політичної роботи 1966—1971 рр., К., 1974.

¹⁰ Див. Ленинские организационные принципы и партийное строительство на современном этапе. М., 1971; Организационно-партийная работа: проблемы и опыт, М., 1974; М. К. Мелюсия. Ленинская наука руководства народным хозяйством, М., 1967; Комунисти на чолі мас, К., 1969.

¹¹ Див. Творческая активность народных масс и развитие социалистической демократии, М., 1972; Научно-техническая революция и социализм, М., 1973; Л. С. Бляхман, О. И. Шкаратан. НТР, рабочий класс, интеллигенция, М., 1973; XXIV съезд и проблемы научного коммунизма, М., 1973; В. В. Косолапов, Б. Б. Жилин, Н. Е. Кострица и др. КПСС и современная научно-техническая революция, К., 1974.

¹² Курс лекцій з історії КПРС, ч. I, К., 1966, стор. 7.

ціології соціалістичного суспільства»¹³, є загальною політичною теорією марксизму-ленінізму, «ядро і висхідна загальна теорія всіх сучасних конкретних політичних наук»¹⁴. Існує точка зору, що науковий комунізм вивчає тільки соціально-політичні закономірності процесу революційного повалення капіталізму і виникнення, становлення та розвитку комуністичного суспільства¹⁵. Деякі суспільствознавці цілком виправдано виступають проти звуження предмету наукового комунізму тільки до соціально-політичних закономірностей соціалістичного суспільства¹⁶. З визначенням предмету наукового комунізму як теорії політики не можна погодитись.

Науковий комунізм є невід'ємною складовою частиною марксизму-ленінізму і вивчає специфічні закономірності підготовки, виникнення і розвитку комуністичної суспільно-економічної формації, дає цілісне уявлення про комунізм, про його фази і етапи.

Предмет наукового комунізму значно ширший, ніж соціально-політичні закономірності суспільного розвитку. Науковий комунізм, як відомо, аналізує шляхи побудови матеріально-технічної бази комунізму, включає теорію особи, теорію сучасної науково-технічної революції, принципи наукового управління соціальними процесами, проблеми соціалістичного способу життя, соціалістичного побуту, досліджує закономірності культурної революції, в тому числі розвитку науки, мистецтва і літератури тощо. Згадані явища безпосередньо не визначаються соціально-політичними закономірностями, хоча, безумовно, як і всі соціальні процеси, вони мають з ними опосередкований зв'язок. Але науковий комунізм, як і історія КПРС, не вивчає політику партії в усьому її обсязі. Теоретичною базою для розробки наукової політики КПРС виступає не тільки науковий комунізм, як одна з складових частин марксизму-ленінізму, а марксистсько-ленінська наука в цілому, в єдності всіх її складових частин. Управління соціальними процесами соціалістичного суспільства здійснюється КПРС на основі пізнання не тільки політичних відносин, але й об'єктивних економічних законів, що вивчаються політичною економією. При необхідності партія для розробки політики використовує окремі висновки часткових, конкретних наук. Науково-технічна політика КПРС, наприклад, ґрунтується на висновках наукового комунізму, марксистсько-ленінської філософії, політичної економії соціалізму, окремих висновках наукознавчих дисциплін — соціології науки, логіки наукового пізнання, психології наукової і інженерно-технічної творчості, економіки науки, історії природознавства і техніки. Нарешті, науковий комунізм не розглядає генезис (історію) політики КПРС, її стратегію і тактику на окремих історичних етапах соціалістичного і комуністичного будівництва, що спеціально вивчається історією партії як наукою.

Методологічною основою наукового комунізму, як і інших суспільних наук, є діалектичний та історичний матеріалізм.

Історичний матеріалізм вивчає загальні властивості і закономірності політичних систем, політичної організації і політичні відносини різних класових суспільств, дає філософське узагальнення фактів про соціально-політичне життя суспільства, розкриває зв'язок політики з класами, її вплив на економіку, науку, мистецтво, ідеологію та інші

¹³ А. К. Б е л ы х. Управление и самоуправление, Л., 1972, стор. 59, 63.

¹⁴ А. К. Б е л ы х. Политическая организация общества и социалистическое управление, Л., 1968, стор. 178.

¹⁵ Научный коммунизм, М., 1974, стор. 3, 7.

¹⁶ Див. А. Б о в и н. К постановке социологических проблем политики.— Социальные исследования. Вып. 2, М., 1968, стор. 64; А. А. Ф е д о с е е в. Политика как объект социологического исследования, Л., 1974, стор. 14—15.

суспільні явища. Як і діалектичний матеріалізм, він виступає загально-методологічною основою для всіх наук, що вивчають політичні відносини, в тому числі і для наукового комунізму. Проте історичний матеріалізм як загальносоціологічна теорія марксистсько-ленінізму не тільки не виключає, а передбачає існування менш загальних соціологічних уявлень про природу політичних відносин. Ці теорії конкретизують окремі положення історичного матеріалізму щодо політики стосовно специфічних соціально-економічних умов. Зокрема, науковий комунізм як вчення про виникнення і розвиток комуністичної формації в цьому плані є конкретизацією загальнотеоретичних положень вчення історичного матеріалізму про суспільно-історичні формації, єдність продуктивних сил і виробничих відносин в суспільному розвитку. Аналіз політичних відносин і керівної ролі партії робітничого класу в здійсненні соціальних перетворень суспільства, що здійснюється науковим комунізмом, заснований на загальносоціологічних висновках історичного матеріалізму про об'єктивні закономірності історичного розвитку суспільства.

Крім наукового комунізму, рекомендації якого є одними з найважливіших для розробки наукових основ політики КПРС, політичні відносини соціалістичного суспільства вивчаються також теорією держави і права, марксистсько-ленінською наукою управління, історією СРСР, наукознавчими дисциплінами, зокрема прикладною соціологією.

Теорія держави і права є «єдиною політико-юридичною наукою»¹⁷, яка також досліджує питання реалізації в державно-правовій сфері соціалістичного суспільства політики КПРС. Політико-соціологічний аспект державно-правової сфери вивчається при цьому на основі даних економіки, соціології, соціальної психології, теорії інформації, теорії масового обслуговування тощо.

В науці управління соціальними процесами соціалістичного суспільства значна увага приділяється дослідженню місця і ролі політики КПРС в системі управління народним господарством, методам її практичної реалізації на рівні міністерств, об'єднань, окремих трудових колективів. При цьому особлива увага звертається на виявлення тих нових специфічних способів розробки і наукового обґрунтування політики КПРС по розвитку соціалістичного суспільства, що з'явилися в умовах науково-технічної революції і пов'язані з широким впровадженням в усі галузі народного господарства обчислювальної техніки¹⁸.

В останні роки широкого розмаху набули дослідження, пов'язані з розробкою наукових основ політики КПРС в галузі науки, державного управління науково-дослідницькою діяльністю. Ідеологічні, економічні, організаційні та інші проблеми організації і управління наукою вивчаються комплексом наукознавчих дисциплін (соціологією науки, логікою наукового пізнання тощо). У працях з проблем управління наукою розробляються рекомендації по вдосконаленню організаційної структури в СРСР, основні напрями кадрової політики в галузі науки, технічного забезпечення досліджень, система цілей і засобів здійснення управлінської діяльності в радянській науці тощо¹⁹. Рекомендації наукознавчих дисциплін використовуються в процесі розробки нау-

¹⁷ Д. А. Керимов. Философские проблемы права, М., 1972, стор. 16.

¹⁸ Див.: Ленинизм и проблемы государственного управления, Л., 1969; В. В. Косолапов, В. Г. Шорин. Управление социальными процессами в развитом социалистическом обществе. Учебное пособие, ч. I—III, М., 1975.

¹⁹ Див.: Основные принципы и общие проблемы управления наукой, М., 1973; Вопросы теории и практики управления и прогнозирования науки, М., 1975; В. В. Косолапов, А. Н. Щербань. Оптимизация научно-исследовательской деятельности, К., 1971; Проблемы управления наукой в условиях научно-технической революции, М., 1972.

ково-технічної політики КПРС, а також Держпланом СРСР, Державним Комітетом Ради Міністрів СРСР по науці і техніці та іншими державними органами, що відповідальні за реалізацію загальнодержавної науково-технічної політики країни.

Окремі питання політики КПРС розглядаються також в історії СРСР, в політичній економії соціалізму, прикладній соціології. Все це свідчить про те, що політика КПРС є предметом пізнання багатьох наук і вимагає комплексного підходу.

Останнім часом в літературі пропонується розробити соціологію політики, яка б являла собою «політичну теорію середнього рівня, методи і методику політичних досліджень»²⁰, «матеріалістичну теорію політики»²¹, «загальну теорію політики»²², «соціологію політики (або політичну соціологію)»²³. Прихильники цієї точки зору вважають, що соціологія політики в такому розумінні буде одночасно і відносно самостійною галуззю соціологічного знання, спеціальною соціологічною теорією і складовою частиною інших видів соціологічного знання, в тому числі історичного матеріалізму і наукового комунізму та спеціальних суспільних наук.

Згадані дослідники цілком слушно зазначають комплексний характер політики як соціального явища. Проте ними не запропоновано якихось особливих методів дослідження, відмінних від тих, що застосовуються в науковому комунізмі або історичному матеріалізмі, не виділені специфічні категорії, які б були притаманні саме «соціології політики» як спеціальній науковій дисципліні. А без особливих методів і системи категорій, як відомо, не може бути і наукової дисципліни. Соціологічні дослідження, зокрема, і політики — справа спеціалістів не однієї якоїсь окремої суспільної науки. Щоб управляти розвитком політичних відносин, необхідні конкретні знання про реальні явища, які можуть бути отримані тільки в результаті проведення конкретних соціологічних досліджень. «Соціологія політики» — це власне давно відомий метод дослідження суспільних явищ, який застосовується в науковому комунізмі, в теорії держави і права, в історичному матеріалізмі і т. д.

Пропозиція щодо вилучення знань про політичні відносини з інших наукових дисциплін в самостійну галузь знання також не витримує критики. Навряд чи є потреба в існуванні дисципліни, яка б штучно складалася з окремих результатів аналізу політичних відносин, що отримані науковим комунізмом, історією партії і т. д. До того ж всі суспільні науки, так чи інакше торкаючись проблеми політики, виробили специфічний категоріальний апарат її аналізу, «вплетений» в контекст цих наук. Наприклад, в науковому комунізмі поняття «політичний режим», «політична організація соціалістичного суспільства», «соціалістична демократія», «диктатура пролетаріату», в історії КПРС категорії «партія нового типу», «більшовизація Рад», «організаційна діяльність КПРС» і т. д. набувають змістовності саме в зв'язку з усім контекстом цих наук. Нарешті, методи конкретних соціологічних досліджень політичних аспектів життєдіяльності трудових колективів, політичного виховання трудящих, їх політичної активності, прогнозування в політиці, мистецтва політики тощо — це органічна частина історичного матеріалізму і

²⁰ Ф. М. Бурлацкий Социологические проблемы политики.— Социальные исследования. Вып. 5, М., 1970, стор. 42.

²¹ Ф. М. Бурлацкий. Ленин, государство, политика, М., 1970, стор. 39.

²² А. Бовин. Назв. праця; А. В. Дмитриев. Политическая социология США, Л., 1971.

²³ А. А. Федосеев. Назв. праця, стор. 21.

наукового комунізму, в завдання яких входить не тільки теоретичне осмислення політичних відносин, але й розробка практичних рекомендацій по їх вдосконаленню, конкретно-соціологічний аналіз актуальних проблем, що висуває життя.

Марксизм-ленінізм в цілому є політичною наукою, має партійний, класовий зміст. Саме тому він виступає науковою основою багатогранної діяльності КПРС по політичному керівництву суспільством. Кожна суспільна наука, узагальнюючи досвід розробки і втілення в життя генеральної лінії КПРС по будівництву комунізму, формулюючи рекомендації щодо вдосконалення політичних відносин соціалістичного суспільства в умовах науково-технічної революції, тим самим бере участь в науковому обґрунтуванні політики КПРС, в розробці її перспективних стратегічних і тактичних напрямів. В цьому розумінні суспільні науки складають могутній ідейний потенціал партії, стимулюють зрощування науки і політики в діяльності КПРС і Радянської держави, наукової праці і управлінсько-політичної. Взаємодія сучасної науково-технічної революції з соціальним прогресом, все більш тісна єдність, інтеграція природничих, технічних і суспільних наук на єдиній методологічній основі марксизму-ленінізму служать об'єктивною умовою активного проникнення науки в усі ланки політичної сфери соціалістичного суспільства. Науковість політики КПРС в поєднанні з класовістю, чіткою орієнтацією на комуністичні ідеали забезпечують її життєвість і дійовість.

Теоретичний аналіз, розробка наукових основ політики КПРС та узагальнення практичного досвіду по партійному керівництву соціалістичним суспільством і його дальшим розвитком є, отже, комплексною проблемою всіх суспільних наук. Масштаби, перспективи і далекосяжні наслідки розв'язання партією і радянським народом завдань сучасного етапу комуністичного будівництва висувають нові вимоги до суспільствознавства, зокрема, — організації комплексних, міждисциплінарних досліджень політики КПРС, її соціальної природи і класового характеру.

Комплексне, міждисциплінарне дослідження — специфічний вид наукової розвідки. На відміну від звичайного дослідження, коли розроблені в межах певної науки методи і поняття одномірно застосовуються до чітко визначеного предмету пізнання, комплексне дослідження є багатомірним, тобто в процесі його проведення застосовується багато методів і понять різних наукових дисциплін, а предмет пізнання є багатоаспектним і, як правило, являє собою певні соціальні механізми. Комплексне дослідження організується на основі цільової програми, розроблюваної представниками різних наук. Завданням його першого етапу є аналіз і діагноз досліджуваного суспільного явища, на другому етапі — синтез, інтеграція отриманих в межах різних наук нових знань, на третьому — прогноз ймовірного розвитку явища, а на завершальному, четвертому етапі — розробка соціального проекту з метою управління розвитком пізаного явища. Нині все більше наукових проблем, не тільки суспільствознавства, але й природничих та технічних наук вимагають комплексного підходу. Типовими об'єктами комплексних досліджень в природознавстві є, наприклад, керована термоядерна реакція, Світовий океан, космос, в суспільствознавстві — науково-технічна революція, проблема людини, світовий революційний процес і т. д. До об'єктів комплексного дослідження в суспільствознавстві відносяться і політика КПРС.

Вузькі рамки статті не дають можливості окреслити навіть основні якості такого складного соціального явища, яким є політична діяль-

ність КПРС. Проте можна хоча б побіжно розглянути політику КПРС як суспільствознавчу категорію, тобто поняття, яке є загальним для всіх суспільствознавчих наук і має тотожний зміст як в історії КПРС, так і в науковому комунізмі, теорії держави і права, історії СРСР та інших науках.

Категорія «політика КПРС» належить до загальнонаукових суспільствознавчих понять і має пізнавальне, методологічне значення при вивченні політичних відносин в соціалістичному суспільстві, його політичної культури, діяльності партійних організацій, стратегії і тактики Комуністичної партії по керівництву суспільними процесами.

Політика КПРС як предмет комплексного дослідження суспільствознавчих наук — це не тільки певна сфера діяльності, а також система науково обгрунтованих заходів по керівництву економічною, ідеологічною, соціальною та іншими галузями суспільства як соціального організму. Ці заходи здійснюються політичними організаціями розвинутого соціалізму, наділеними владою. XXIV з'їзд КПРС націлив їх роботу на органічне поєднання досягнень сучасної науки і техніки з перевагами соціалістичної системи господарювання в інтересах комуністичного будівництва.

Політика КПРС як соціальне явище має дві сторони: духовну — ідеологію, форми повсякденної політичної свідомості особи, рівень засвоєння нею політичної культури розвинутого соціалістичного суспільства і матеріальну — систему органів розробки політичної культури цього суспільства, його політичної ідеології, засобів масової інформації, в завдання яких входить поширення політичної інформації, організацій та науково-дослідних установ, що вивчають громадську думку, політичні орієнтації, установки, смаки, настрої мас.

Духовна сторона політики КПРС знаходить вираз в політичній ідеології, програмах партії, в її оцінках політичних явищ минулого і сучасного, в політичній стратегії і тактиці. Програма КПРС на основі марксистсько-ленінського аналізу об'єктивних закономірностей і суб'єктивних факторів суспільного розвитку визначає кінцеву мету робітничого руху, а саме — побудову комунізму. На основі програми і наукового аналізу міжнародного становища (в межах даного історичного періоду), соціально-класової структури суспільства, досягнутого рівня матеріально-технічної бази комунізму, ступеню зрілості виробничих відносин партією розробляються стратегічні політичні цілі, відповідно до них — соціально-політичні завдання, визначаються стратегічні напрями політики в економіці, культурі, науці тощо, а також засоби (фінансові, матеріально-технічні, ідеологічні і т. ін.) реалізації соціально-політичних завдань. Стратегія партії — основа для розробки її тактичної діяльності, що є певною лінією в конкретних політичних ситуаціях.

Залежно від об'єктів політичного керівництва, здійснюваного КПРС, виділяються окремі форми партійної політики — економічна, в тому числі аграрна, соціальна та ін. КПРС виступає по відношенню до трудових колективів (їх в країні нараховується понад 2 млн.) в галузях промисловості, сільського господарства, науки і т. п. суб'єктом політичної влади, що втілюється в життя від імені робітничого класу і всіх трудящих.

З усіх форм політичної діяльності КПРС в умовах науково-технічної революції вирішальною є економічна політика. Суть повороту в економічній політиці на сучасному етапі комуністичного будівництва полягає в тому, що змінилася орієнтація господарства: головними стали інтенсивні методи його ведення, забезпечення економічного зростання дедалі більшою мірою за рахунок підвищення продуктивності праці і

прискорення науково-технічного прогресу, повнішого використання діючих виробничих потужностей, віддачі від кожного вкладеного в господарство карбованця, кожної тонни використуваного металу, палива, цементу, добрив. XXIV з'їзд КПРС визначив, що головним фактором інтенсифікації всіх галузей народного господарства є науково-технічний прогрес, гартування сплаву науки і виробництва, союзу науково-дослідницької праці з промислово-виробничою і сільськогосподарською. Важливою рисою економічної політики КПРС є постійне вдосконалення пропорцій і структури суспільного виробництва, підвищення якості управління і планування.

Духовна сторона політики КПРС органічно пов'язана з матеріальною: в розвинутому соціалістичному суспільстві існує розгалужена система політичних і неполітичних організацій, що практично втілюють в життя програму, стратегічні і тактичні політичні цілі партії. Всі матеріально-технічні і трудові ресурси Радянської держави підкорені політичній меті побудови комунізму в нашій країні, інтернаціоналістським завданням допомоги міжнародному комуністичному і робітничому руху.

Основні лінії економічної політики КПРС, зокрема, знаходять конкретне втілення в практичній організаційній, масово-політичній та ідеологічній діяльності партії по всебічному розвитку народногосподарського комплексу, органічній взаємоув'язці пропорцій його окремих галузей.

Значна увага приділяється партією такому важливому інтенсивному факторові розвитку економіки, як вдосконалення управління народним господарством.

Форми політики КПРС мають певну структуру. Вона складається із елементів та взаємозв'язків між ними. Такими елементами є політичні цілі і соціально-політичні завдання, засоби їх досягнення, політичні рішення, методи їх розробки. Найбільш загальними цілями політики КПРС є зміцнення і розширення політичної влади робітничого класу, всіх трудящих, захист соціалістичного ладу, централізоване політичне керівництво суспільними процесами, засноване на неподільності політичного впливу партії на маси, найраціональніше використання досягнень науково-технічної революції з метою створення матеріально-технічної бази комунізму, переростання соціалістичних виробничих відносин в комуністичні, формування нової людини. В політичних цілях КПРС відображаються класові інтереси робітників, усіх трудящих, партійний підхід до оцінки реальних явищ соціально-політичної дійсності в поєднанні з науковим вивченням фактів про об'єктивні політичні відносини. Принциповою особливістю політичних цілей КПРС є їх науковість, заснована на марксистсько-ленінському аналізі суспільних явищ, широке залучення до розробки стратегії і тактики внутрішньої і зовнішньої політики партії наукових кадрів.

Політичні цілі визначають характер соціально-політичних завдань. Політичне завдання має об'єктивну і суб'єктивну сторони: з одного боку, воно є суб'єктивним відображенням об'єктивних вимог розвитку соціалістичного суспільства, а з другого, — об'єктивно-матеріалізоване втілення політичних цілей, в яких виражені класові інтереси робітників, усіх трудящих.

Характер соціально-політичних завдань визначає природу засобів (економічних, ресурсних і т. п.) і заходів (ідеологічних, організаційних, масово-політичних тощо) їх досягнення. Економічні засоби, наприклад, охоплюють фінансування заходів для розв'язання певних політичних завдань, розподіл матеріальних і трудових ресурсів партії тощо; організаційні заходи — включають питання підготовки, добору і розстановки партійних кадрів, формування структури партійних комітетів, проблеми управління партією та іншими політичними організаці-

ями і т. п.; форми ідеологічної роботи передбачають певні методи використання марксистсько-ленінської методології при розв'язанні певного соціально-політичного завдання, ідейно-виховний вплив партії, її диференційовану масово-політичну роботу серед різних категорій трудящих.

В умовах зрослих масштабів комуністичного будівництва виключно важливого значення набуває керівна, організуюча і спрямовуюча роль КПРС, яка несе величезну історичну відповідальність за науково правильний вибір напрямку розвитку соціалістичного суспільства, за раціональний розподіл всіх видів його ресурсів в інтересах прискорення комуністичного будівництва. Політичні рішення приймаються партією на основі вивчення об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, потреб та інтересів трудящих від імені радянського народу, для народу і шляхом безпосередньої творчої участі в їх розробці і реалізації широких мас. При цьому «наукові основи рішень — це не тільки концепція, що стосується технології їх розробки і прийняття. Це в першу чергу політична доктрина з яскраво вираженою соціально-класовою спрямованістю»²⁴.

Саме на етапі підготовки політичних рішень особливо важливим є якнайповніше врахування результатів суспільних наук, величезного історичного досвіду, набутого партією в керівництві суспільством, послідовне і чітке проведення класових критеріїв в оцінці процесів і явищ суспільного життя. В заходи по розв'язанню соціально-політичного завдання входять конкретні методи і форми політичної діяльності партійних організацій — масово-політична, ідейно-виховна, організаційна, ідеологічна тощо, конкретні завдання політичним і неполітичним організаціям (наприклад, медичним, спортивним, художньо-самодіяльним колективам і т. д.), які залучаються до виконання певного соціально-політичного завдання.

Залежно від характеру політичного рішення воно включає філософські, географічні, інституційні, економічні, соціологічні, історичні та інші аспекти, може бути спрямоване на зміну політичної поведінки окремих груп, осіб, підвищення політичної активності робітників, інженерно-технічних працівників по використанню досягнень науково-технічної революції в інтересах комуністичного будівництва, на активізацію діяльності певних політичних установ чи неполітичних організацій тощо.

Визначення політичних цілей, наукове обґрунтування соціально-політичних завдань розвитку соціалістичного суспільства КПРС, здійснюється на основі соціальної інформації про реальні суспільні відносини, зокрема і політичні²⁵.

Комплексний, міждисциплінарний підхід дає можливість дослідити політику КПРС в діалектичному, системному її розвитку, виявити зв'язок програмних, стратегічних і тактичних політичних цілей партії на різних етапах її історії, теоретично осмислити в єдності філософські, соціологічні, історико-партійні, політико-економічні, державно-правові та інші аспекти політичних відносин розвинутого соціалістичного суспільства. Суспільні науки не можуть обмежуватись тільки фіксацією зростаючої керівної ролі КПРС. В їх завдання входить також розробка діагностичних методів оцінки ефективності тих чи інших політичних засобів, форм і методів політичної діяльності партії, соціальне прогнозування в галузі політичних відносин, пошук шляхів підвищення науковості ідеологічної, організаційної та масово-політичної роботи партійних організацій. Внаслідок комплексних досліджень політики КПРС

²⁴ Ю. А. Тихомиров. Управленческое решение, М., 1972, стор. 75.

²⁵ Див. В. Г. Афанасьев. Социальная информация и управление обществом, М., 1975, стор. 280.

стає можливим розробка практичних рекомендацій для керівних органів партії по вдосконаленню їх діяльності. Створюються також умови для поєднання практичної партійно-організаційної роботи по керівництву соціальними процесами з науковим, творчим осмисленням перспектив їх розвитку. Викреслюється загальний напрямок синтезу наукових результатів в управлінні соціальними процесами розвинутого соціалізму: пізнання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку (марксистсько-ленінська філософія, політична економія, науковий комунізм); теоретичне узагальнення історичного досвіду КПРС по їх використанню в інтересах трудящих (історія КПРС, інші історичні науки); розробка політичної програми, стратегії і тактики діяльності мас на певний історичний період (суспільствознавство в цілому); науково-технічне, соціально-економічне і політичне прогнозування (суспільні, природничі і технічні науки); загальнодержавне планування і управління народним господарством, практична реалізація наукових рекомендацій в діяльності КПРС і Радянської держави.

Оскільки в науці синтез та інтеграція наукових даних здійснюється через методологічну функцію філософської науки²⁶, то, певно, саме її представники покликані виступити ініціаторами організації і проведення комплексних досліджень політики КПРС.

На сучасному етапі комуністичного будівництва актуальним завданням суспільствознавців є також творче узагальнення історичного досвіду республіканських, обласних, районних та первинних організацій по політичному керівництву масами, розробка наукових основ ідеологічної діяльності, політичного впливу, вивчення ролі засобів масових комунікацій (радіо, преси, телебачення) в політичному вихованні трудящих, розробка рекомендацій по вдосконаленню роботи профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій, дослідження впливу політичних організацій, звичаїв і традицій на політичну поведінку соціальних груп і верств, окремих осіб. Згадані дослідження важливі для реалізації політики партії по вдосконаленню форм і методів соціалістичної демократії, активному залученню трудівників до безпосередньої участі в державному управлінні суспільними процесами.

Розробка категорії «політика КПРС» сприятиме підвищенню ефективності політичної діяльності партійних організацій, теоретичного рівня конкретних соціологічних досліджень політичних відносин соціалістичного суспільства, які проводяться партійними комітетами, науководослідними інститутами в галузі суспільствознавства.

²⁶ Див. «Правда», 19 вересня 1975 р.

Повідомлення

30-річчя Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.

З ІСТОРІЇ НАРОДНОЇ БОРОТЬБИ ПРОТИ ФАШИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Г. І. ДЕНИСЕНКО

У грізні роки Великої Вітчизняної війни український народ разом з усіма народами нашої багатонаціональної країни під керівництвом Комуністичної партії з небувалим героїзмом і самовідданістю відстоював завоювання Жовтневої революції, величезні соціалістичні перетворення, здійснені за роки Радянської влади.

На Житомирщині перші удари патріотів окупанти відчули на собі ще до того, як встигли розгорнути кривавий «новий порядок». Так, увірвавшись до Радомишля, гітлерівці зігнали населення міста на майдан, щоб прокричати про «визволення». Прийшов сюди й робітник-комуніст А. Т. Гончаренко, який випадково залишився на окупованій території. Ледве фашистський оратор почав промову, як у групу гітлерівських офіцерів, що стояли біля трибуни, полетіли дві гранати. Відважний патріот загинув, але на 10 ворогів стало менше¹.

Робітник Бердичівського рафінадного заводу комсомолець Ю. Д. Лонський при вступі німців на територію підприємства вогнем з гвинтівки вбив кількох фашистських солдатів, а патріоти с. Дениші Житомирського району підірвали дві машини з гітлерівцями, коли колона наближалася до села². У липні 1941 р. комсомолець А. Бестужев разом з іншими юнаками вбив гітлерівського офіцера і підірвав три німецькі автомашини, а в серпні того ж року зняв гітлерівського вартового на Бердичівському мосту³. Невдовзі вбивства німецьких солдатів і офіцерів у містах і селах області почастішали. Розлючений неодноразовими випадками терору, генерал-комісар Житомира 18 грудня 1941 р. видав наказ, у якому «за кожний окремий постріл у рейхснімця» погрожував розстрілювати 100 чоловіків і жінок з місцевого населення⁴.

Та це не зупинило розгортання всенародної боротьби з окупантами, найорганізованішою формою якої було створення партизанських загонів та підпільних патріотичних організацій і груп, а партизанські дії, як підкреслював В. І. Ленін, «безперечно зв'язані з настромом мас якнайочевидніше, якнайбезпосередніше»⁵.

Партизани Житомирщини почали завдавати відчутних ударів ворогові з самого початку окупації. Так, 15 липня 1941 р. народні мес-

¹ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76. оп. 3а, спр. 34. арк. 197.

² Там же, спр. 154, арк. 33; «Радянська Житомирщина», 24 листопада 1963 р.

³ Советские партизаны, М., 1961, стор. 523.

⁴ Житомирський обласний державний архів, ф. Р-1151, оп. 1, спр. 4. арк. 1.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 167.

ники Потіївського партизанського загону (командир — К. В. Дружинський, комісар — Г. М. Шлямар) зробили першу засідку на ворожих мотоциклістів, а потім почали систематично знищувати живу силу і техніку ворога, збирати розвідувальні дані і передавати їх за лінію фронту командуванню 45-ї та 87-ї дивізій 15-го стрілецького корпусу, що в той час захищав м. Малин. Партизани також знищували зрадників — старост і поліцаїв, руйнували шляхи сполучення і телефонний зв'язок, за завданням радянського командування неодноразово брали в полон фашистів і одержували від них цінні відомості про пересування гітлерівських військ. Певний час партизани не давали ворогам можливості полагодити зруйновані мости через р. Тростяницю і неодноразово вступали у бій з фашистами, які намагалися це зробити. Наприкінці серпня 1941 р. народні месники зробили засідку на ворожу автоколонну. Вони закидали її гранатами і відкрили влучний вогонь з кулеметів і гвинтівок. Та незабаром до гітлерівців прибуло підкріплення. Партизани були оточені. Багато з них, у тому числі командир і комісар загону, загинули⁶.

Першу збройну сутичку з фашистами бійці Коростенського партизанського загону (командир — Д. І. Марцинковський, комісар — В. М. Саєнко) мали в Овруцькому районі, поблизу траси Овруч — Мозир. У цьому бою вороги недорахувалися 11 солдатів. Втрати загону обмежувалися трьома пораненими. Через кілька днів недалеко від с. Бабиці партизани розгромили загін поліції, який переслідував їх. Біля станції Радча народні месники влаштували успішні засідки на німецьких мотоциклістів і велосипедистів, а в жовтні 1941 р. — обстріляли фашистські моторні човни, що пливли по Прип'яті. Щоб уникнути переслідування карателів, загін перейшов на територію Лельчицького району Гомельської області, де продовжував діяти разом з білоруськими братами. Наприкінці жовтня 1941 р. в загоні склалося дуже скрутне становище: частина бійців мала поранення, частина — хворіла, а медпрацівника не було. До того ж закінчилися харчі, не вистачало теплого одягу. В зв'язку з цим командування загону прийняло рішення розділити партизанів на невеличкі групи і розійтися по селах з тим, щоб весною знову зібратись і продовжувати боротьбу. На жаль, багато бійців цього загону, в якому налічувалося 80 чол., було заарештовано і розстріляно окупантами, а його командира — повішено⁷.

Словечанський партизанський загін (командир — Т. Л. Гришан, комісар — К. А. Рибаченко) також почав діяти з перших днів окупації району. Його бійці знищували мости, засоби зв'язку, розповсюджували листівки. У другій половині вересня 1941 р. поблизу с. Возничі вони вступили в бій з каральним загоном і знищили сім автомашин з фашистами. Напередодні 24-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції партизани провели в селах району збори, присвячені цій знаменній даті. У листопаді вони здійснили наліт на автоколонну і знищили три автомашини з окупантами. Проти партизанів було кинута великий каральний загін. Словечанці, як і коростенці, змушені були перейти на територію Лельчицького району Білоруської РСР. Через деякий час загін знову повернувся в свій район. У січні 1942 р. біля села Середня Рудня в нерівному бою з гітлерівцями багато бійців цього загону загинуло. Загинув і його командир — сек-

⁶ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 227, арк. 58—59; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, К., 1967, стор. 339.

⁷ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 227, арк. 59—60.

ретар Житомирського запасного підпільного обкому КП(б)У Т. Л. Гришан⁸.

Крім місцевих партизанських загонів, на Житомирщині з кінця липня 1941 р. діяв перекинутий сюди Перший Київський партизанський комуністичний полк, у якому налічувалося 1170 бійців-добровольців (командир — О. К. Чехов)⁹. Серед них було багато комуністів і комсомольців, евакуйованих до Києва з Житомирської області.

Ці приклади переконливо спростовують твердження фашистської пропаганди, нібито «населення України сердечно привітало німецьку армію». В дійсності боротьба населення проти загарбників змусила гітлерівців уже в серпні 1941 р. провести велику каральну операцію проти житомирських партизанів. У звіті за другу половину серпня 1941 р. штаб групи армій «Південь» повідомляв про запеклі бої з партизанами в районі Ємільчиного, а у вересні житомирські партизани протягом тривалого часу сковували сили 454-ї охоронної дивізії в районі Овруча¹⁰.

Налякана діями радянських патріотів, 7 серпня 1941 р. фашистська газета «Українське слово», проскиглила: «Селяне! Горожане! Не слухайте закликів до саботажу і не вступайте в боротьбу з вашими визволителями! Не підтримуйте ваших ворогів — більшовиків»*.

Ворог сам визнавав, що партизанський рух став грізною силою, що з ним неможливо впоратись. Комендант одного з окупованих районних центрів Житомирської області майор Пфуль скаржився своєму начальству: «Протягом двох тижнів ми були зайняті шуканням партизанських загонів. Чотири літаки облетіли весь район. Кілька загонів під командуванням досвідчених офіцерів прочесали всі околиці лісу, висоти і яри, але ніде партизанські загопи виявлені не були. Однак диверсійні акти й таємні вбивства наших людей не тільки не припиняються, а, навпаки, посилюються»¹¹.

Боротьба з німецько-фашистськими загарбниками була всенародною. Очолили її підпільні партійні комітети і організації. Ще напередодні окупації області було сформовано і затверджено склад підпільного обкому, підпільних райкомів і міськкомів КП(б)У та багатьох низових підпільних парторганізацій. Для роботи в тилу ворога, як правило, залишалися працівники партійних, радянських, адміністративних органів, голови колгоспів та сільських Рад. Доля багатьох з них склалася трагічно. Але, незважаючи на масові арешти і розстріли, з перших днів окупації почали діяти підпільний Житомирський обком партії, Коростишівський, Овруцький, Словечанський та Лугинський підпільні райкоми КП(б)У¹². Секретар підпільного обкому Г. І. Шелушков наполегливо шукав надійних людей, встановлював зв'язки. У жовтні 1941 р. до складу обкому були кооптовані П. І. Шиманський, М. В. Шклярук, у січні 1942 р. — П. І. Кондратюк, у травні — І. П. Музика, у серпні — О. Д. Бородій, Г. М. Буржимський, Г. С. Протасевич, а в грудні 1942 р. — П. П. Вихованець¹³.

⁸ Там же, арк. 60; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 339.

⁹ Тимофій Строкач. Наш позивний — Свобода. К., 1975, стор. 19—25.

¹⁰ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 339.

* Тут і далі при цитуванні окупаційних документів автор зберігає їх стилістику.

¹¹ Цит. за: І. Л. Дем'янчук. Зброєю слова, К., 1966, стор. 150.

¹² Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 227, арк. 40—41.

¹³ Після арешту секретарів та членів обкому партії був утворений підпільний Житомирський обком КП(б)У в іншому складі: С. Ф. Маликов — перший секретар, О. М. Сабуров, Л. Г. Бугаєнко, З. А. Богатир, Я. Я. Довгань — члени. (ІІА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 189, спр. 46, арк. 4).

Внаслідок великої організаторської роботи, проведеної членами та уповноваженими підпільного обкому партії, розгорнули роботу: у жовтні 1941 р. Любарський, в листопаді — Барашівський, Держинський, Новоград-Волинський, Попільнянський, у грудні — Ємільчинський, Малинський, Чуднівський, у січні 1942 р. — Потіївський, у лютому того ж року — Баранівський підпільні райкоми партії¹⁴.

В період тимчасової окупації області німецько-фашистськими загарбниками на її території діяла така підпільна мережа (див. табл.):*

Таблиця

Підпільні організації	Кількість	В них учасників	З них	
			комуністів	комсомольців
1. Підпільний обком	1	11	11	—
2. Підпільні міськкоми	2	6	6	—
3. Підпільні райкоми	16	89	89	—
4. Підпільні партійно-патріотичні організації	47	943	166	229
5. Підпільні партійно-патріотичні групи	72	693	142	210
6. Підпільні райкоми ЛКСМУ	5	21	1	20
7. Підпільні комсомольсько-молодіжні організації	31	239	—	161
8. Підпільні патріотично-антифашистські організації	43	1561	164	232
9. Підпільні патріотичні антифашистські групи	52	764	60	122
Всього:	269	4327	639	974

Наведені дані переконливо свідчать про справді всенародний характер боротьби радянських людей у тилу гітлерівських окупантів, про високу політичну зрілість нашого народу, його непохитну відданість справі Комуністичної партії, соціалістичному суспільному ладові. Показовим є й те, що 63% підпільників області були безпартійними людьми. Активну участь у діяльності цих патріотичних організацій і груп брали робітники, селяни, інтелігенція, чоловіки і жінки, дорослі і молодь, пенсіонери і юні патріоти, представники багатьох націй і народностей.

Поруч із створенням широкої мережі антифашистського підпілля, обком партії приділяв особливу увагу формуванню партизанських загонів, постійному поповненню їх особового складу, добору для них командирів і комісарів, забезпеченню народних месників зброєю та боеприпасами. До цієї справи були залучені підпільні райкоми партії, багато підпільних організацій і груп. Активно допомагало доставити зброю для підпільників і партизанів місцеве населення. Тільки члени сім'ї Р. І. Дехтяренка з Ярунського району, ризикуючи життям, зібрали і передали партизанам 6 кулеметів, 30 гвинтівок і 20 тис. патронів¹⁵.

Завдяки невтомній роботі підпільних комітетів і організацій, а також великій допомозі місцевих жителів підпільний обком КП(б)У першого складу за період своєї діяльності сформував і озброїв 16 партизанських загонів та 7 диверсійно-підривних груп, у яких налічува-

¹⁴ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 224, арк. 2, 6, 9, 14, 18, 21, 25, 28, 32, 36, 39, 42; спр. 226, арк. 2, 5; спр. 227, арк. 42.

*Таблицю складено автором на основі звітів підпільних комітетів, організацій та груп, що зберігаються в партархіві Житомирського обкому Компартії України.

¹⁵ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 227, арк. 44.

лося 2304 бійці. Крім того, в інші партизанські загони і з'єднання було направлено понад 12 тис. чоловік, більшість з яких мали особисту зброю¹⁶.

Горіла земля під ногами ворога. В інформаційному зведенні з окупованих східних областей 17 квітня 1942 р. з тривогою повідомлялося: «Банди (так окупанти називали партизанів.— Г. Д.) провели значні руйнування. Зокрема, безпосередньо на ст. Житомир був спалений інтендантський склад німецької армії». У доповіді генерального комісара Житомира за травень 1942 р. також відзначена активізація партизанського руху¹⁷.

Активні дії партизанів і підпільників наводили жах на окупантів. «Війна всюди,— писала 1 квітня 1942 р. фашистська газета «Голос Волині».— Ворог використовує кожну нашу помилку для того, щоб завдати шкоди, організувати саботаж, отруїти свідомість». 13 червня цей же фашистський листок перелякано констатував, що «підпільники проникають в усі ланки молодого організму управління і, як шашель точить дерево, підточують його», а 9 липня зчинив справжню тривогу: «Є люди, які хочуть перебити кадри, виховані німецькою владою».

Загальнонародний характер партизанського руху обумовлювався його активною і всебічною підтримкою з боку населення області. Безпосередні і міцні контакти народних месників з широкими масами трудящих досягалися, по-перше, завдяки наявності в партизанських формуваннях великої кількості місцевих жителів, а по-друге,— тісним зв'язком з підпіллям. Досить сказати, що, крім участі в місцевих партизанських загонах, більш як 19 тис. житомир'ян були членами партизанських загонів і з'єднань, сформованих в інших областях і республіках¹⁸.

Сотні жителів області становили резерв партизанських загонів. Вони всіляко допомагали народним месникам. Наприклад, близько 6 тис. чол. переховували і лікували поранених партизанів, розповсюджували листівки, лагодили зброю, постачали продукти харчування тощо. Майже 2 тис. чол. були зв'язковими партизанських загонів і з'єднань, а близько 500 чол.— розвідниками і провідниками партизанів¹⁹.

Саботаж політичних, економічних і військових заходів, що їх намагалися проводити окупанти, був найпоширенішою формою народного опору «новому порядку». Прояви цього опору були найрізноманітнішими. Так, робітники Корнинського цукрового заводу систематично влаштовували на підприємстві різні неполадки. Одного разу в парових комунікаціях виявили воду. У зв'язку з цим завод кілька днів не давав продукції. Тільки пустили — вийшов з ладу котел: у ньому зовсім не було води. Все це привело до того, що виробництво цукру на заводі скоротилося майже вдвое²⁰. Подібним чином діяли й робітники Житомирського пивоварного заводу²¹.

Працівники Житомирської фабрики лікарських рослин знайшли інший шлях для саботажу виробництва: вони закопали найбільш важливе устаткування. За весь період окупації фабрика не випустила жодного кілограма продукції. Тут лише приймали сировину, упакову-

¹⁶ Там же, арк. 45.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же, арк. 57.

¹⁹ Підрахунки зроблено автором на основі списків учасників антифашистської боротьби, що зберігаються в партархіві Житомирського обкому Компартії України.

²⁰ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 152, арк. 16—17; спр. 227, арк. 51.

²¹ Там же, спр. 227, арк. 52.

вали її і відправляли в Німеччину для переробки. Але її сировина здебільшого була неякісна, перезволожена. Однак уже через місяць після визволення міста фабрика почала випускати продукцію²².

Окупанти намагалися налагодити на Житомирському авторемонтному заводі виробництво тракторних поршнів, кілець для них та гільз. З цією метою на завод було завезене спеціальне обладнання. Та робітники ливарного цеху зробили все, щоб готова продукція виходила з ладу вже на другий або третій день²³. Для того, щоб приховати факти саботажу, робітники нерідко використовували в своїх цілях низьку професійну кваліфікацію поставлених окупантами начальників.

Але менш небезпечною і найпоширенішою формою прихованого саботажу був повільний темп роботи, внаслідок чого на житомирських двигуноремонтному та бетонному заводах і в гранітному кар'єрі, наприклад, виробництво продукції зменшилося на 50%²⁴.

Активно боролосся з ворогом та саботувало всі заходи окупаційних властей і колгоспне селянство Житомирщини. Населення Володарськ-Волинського району, наприклад, всіляко перешкоджало рухові ворожого автотранспорту. З цього приводу голова райуправи у грудні 1941 р. писав: «Населення деяких сіл замість того, щоб сприяти зимовому утриманню шляхів, які мають важливе значення у військовому відношенні, займаються явним зловживанням і знищують дорожні знаки, викопують або зривають придорожні стовпи, розбирають мости...»²⁵.

Особливо протидіяли жителі сіл області проведенню різних сільськогосподарських робіт. Коли наставала жнивна пора і німецько-фашистські окупанти намагалися будь-якою ціною зібрати й вивезти весь урожай до Німеччини, партизани і підпільники закликали населення всіляко зволікати із збиранням та обмолотом хліба, перешкоджати його вивезенню, а зібраний — знищувати. Цей заклик знаходив широкий відгук серед трудящих області. Так, у Барашівському районі агроном В. Сич, який очолював комісію по обчисленню врожайності 1942 р., склав такі акти, згідно з якими кожна громада пережила «стихійне лихо». В одному селі всі озимі посіви вимерзли, в сусідньому — опинилися під водою і вимокли, ще в іншому — пройшов такий град, що на полі не залишилося жодної неушкодженої стеблини. Та ця «стихія» бушувала тільки на папері. Тим часом селяни розібрали по дворах і сховали в надійних місцях 20 тис. ц зерна, створивши цим самим надійний запас хліба для партизанів²⁶. Сільськогосподарський комендант Ружинського гебітскомісаріату 9 вересня 1942 р. змушений був визнати: «Поставки зерна по Вчерайшанському і Попільнянському районах катастрофічні. Здано 5—6 процентів до плану»²⁷. Населення Коростишівського району, перешкоджаючи окупантам вивозити хліб, знищувало мости, а мешканець с. Паволоч Попільнянського району П. Сподин у серпні 1942 р. спалив 3 скирти озимої пшениці.

Населення окупованої території активно боролосся за збереження народного добра. Нерідко ризикуючи життям, люди переховували кол-

²² Там же.

²³ Там же, ф. 848, оп. 1, спр. 33, арк. 28—30; спр. 227, арк. 52.

²⁴ Там же, спр. 227, арк. 53.

²⁵ Житомирський обласний державний архів, ф. Р-1370, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

²⁶ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 71, арк. 81.

²⁷ Житомирський обласний державний архів, ф. Р-1510, оп. 1, спр. 4, арк. 200.

госпне зерно, худобу, сільськогосподарські машини та інше майно аж до повернення Червоної Армії. Наприклад, жителі с. Андрушки Попільнянського району Шинкарьов, Сергійчук та Дідківський у листопаді 1943 р. при відступі німців вигнали в яри і зберегли для колгоспу 300 голів великої рогатої худоби та 400 овець²⁸. Трактористка Білилівської МТС Ружинського району М. К. Зиневич у липні 1941 р. розібрала трактор і по частинах закопала в землю, а після визволення знову збрала і ще довго працювала на ньому²⁹.

Жителі окупованих ворогом міст і сіл, незважаючи на смертельну небезпеку, переховували й лікували поранених червоноармійців, командирів, політпрацівників, а також військовополонених, що втекли з фашистських таборів. Так, у селах Добринь та Кропивня Володарськ-Волинського району ховали та лікували поранених командирів Червоної Армії С. Й. Білецький, Л. А. Никончук, Н. І. Вербило, А. К. Ковальчук, О. О. Черноштан, А. Н. Черноштан, М. М. Кос, у Минійках Коростишівського району — Н. П. Сенько, у Мирославці Бердичівського району — С. О. Іщук³⁰.

Неоціненну допомогу подавало місцеве населення наступаючим радянським військам. Воно псувало ворожі лінії зв'язку, допомагало червоноармійцям будувати мости, ремонтувати дороги, переносити боеприпаси та інші військові вантажі, надавало притулок для поранених бійців і офіцерів тощо. Так, житомирянин Ю. С. Севенко напередодні вступу в місто Радянської Армії перерізав на розі вулиць Щорса та Левківської два кабелі німецького польового зв'язку та кабелі, що з'єднував Житомир з с. Альбінівкою³¹. Житель Андрушівки М. М. Магола при відступі німців з районного центру перерубав сокирою запальний шнур, який тягнувся до замінованого мосту, а потім показав радянським танкістам, де гітлерівці встановили мінне поле³². Комсомолки с. Павлоч Попільнянського району Г. Чернуха та М. Сотник у листопаді 1943 р., коли в їх селі була оточена ворожими військами 55-та танкова бригада Червоної Армії, ходили в розвідку. Вони не тільки збрали важливі відомості про сили фашистів та їх розташування, а й дізнались про момент наступу гітлерівців. Це допомогло командуванню бригади прийняти правильне рішення і вийти з оточення. Під час прориву оборони ворога та виходу до лінії фронту дівчата були провідниками головної колони танкової бригади³³. У грудні 1943 р. піонер із с. Макалєвичі Радомишльського району В. Павленко ходив у розвідку за завданням командування однієї з частин Червоної Армії. Одного разу його схопили гітлерівці. Нічого не дізнавшись від хлопця, фашисти жорстоко, по-нелюдському розправилися з ним³⁴.

Можна навести й багато інших прикладів, що красномовно свідчать про високий патріотизм радянських людей, які, ризикуючи життям, робили все, щоб прискорити розгром ненависного фашизму. В період тимчасової окупації області гітлерівськими загарбниками понад 68 тис. житомирян, за підрахунками автора, брали участь в антифа-

²⁸ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 106, арк. 6.

²⁹ «Комсомольская правда», 27 грудня 1974 р.

³⁰ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 158, арк. 15, 27; спр. 163, арк. 24; спр. 154, арк. 44.

³¹ Там же, спр. 2, арк. 39.

³² «Радянська Житомирщина», 18 грудня 1973 р.

³³ Д. А. Драгунский. Годы в броне, М., 1973, стор. 134—140.

³⁴ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 76, оп. 3а, спр. 227, арк. 69.

шистській діяльності. Крім того, в цей час на території Житомирщини відважно боролися з ворогом багато радянських патріотів з інших областей і республік нашої країни.

В найтяжчі дні Великої Вітчизняної війни Комуністична партія і весь багатонаціональний радянський народ були єдиними. Вони жили, працювали і боролись під одним гаслом: «Все — для перемоги, все — для розгрому ворога!»

УЧАСТЬ КОМСОМОЛЬЦІВ І МОЛОДІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ОХОРОНІ ТИЛУ (1941—1942 рр.)

О. Г. ПЕРЕХРЕСТ

З перших днів війни перед партійними і радянськими організаціями виникло надзвичайно важливе завдання — забезпечити надійну охорону тилу. В. І. Ленін вказував, що «для ведення війни *по-справжньому* необхідний міцний організований тил»¹. Комуністична партія, розгорнувши роботу, спрямовану на зрив підступних планів ворога, керувалася вказівками В. І. Леніна про необхідність рішучої боротьби під час небезпеки, що нависла над Батьківщиною, проти *агентів ворога, німецьких шпигунів, хуліганів і контрреволюційних агітаторів*².

24 червня 1941 р. на засіданні Політбюро Центрального Комітету партії було накреслено заходи для боротьби з диверсантами і повітряними десантниками противника, а також прийнято рішення про створення в усіх прифронтових районах винищувальних батальйонів³. Першочергові завдання щодо охорони радянського тилу були конкретизовані в директиві ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 29 червня 1941 р. У ній, зокрема, вказувалося на необхідність організувати охорону заводів, електростанцій, мостів, телефонного і телеграфного зв'язку, проводити нещадну боротьбу з дезорганізаторами тилу, дезертирами, знищувати шпигунів, диверсантів, ворожих парашутистів⁴. Втілення в життя цих завдань партії та уряду і покладалося на винищувальні батальйони.

Велику роботу по створенню винищувальних батальйонів і груп сприяння їм провели партійні організації України. Виходячи з постанов партії та уряду, місцеві партійні й радянські органи детально розробляли план формування батальйонів і накреслювали заходи щодо їх технічного забезпечення. Так, Полтавський обком КП(б)У 25 червня 1941 р. зобов'язав міськкоми і райкоми партії протягом двох днів сформувати в кожному місті й районному центрі області батальйони чисельністю до 200 осіб, виділити їм необхідний транспорт і матеріальні засоби⁵.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів. т. 35, стор. 390.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 344.

³ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, М., 1970, стор. 179.

⁴ КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 6, М., 1971, стор. 18.

⁵ С. М. Кириченко. Воспнно-організаторська діяльність Комуністичної партії України на початку Великої Вітчизняної війни.— Наукові праці з історії КПРС, вип. 3—4, К., 1965, стор. 8.

25 червня 1941 р. постанову про заходи боротьби з повітряними десантниками і диверсантами ворога прийняли Вінницький та Дніпропетровський обкоми Компартії України, а 26 червня — Кам'янець-Подільський обком партії та обласна Рада депутатів трудящих⁶. Такі ж рішення прийняла і решта обкомів Компартії України.

Велика увага приділялася підбору командних і політичних кадрів для винищувальних батальйонів, виховній роботі серед особового складу, формам організації бойової підготовки. На посади командирів призначалися працівники НКВС, офіцери внутрішніх військ і працівники міліції, їх заступниками по політичній частині — направлені райкомами партії комуністи і комсомольці, які мали досвід партійно-політичної роботи. Їх кандидатури персонально затверджувалися на бюро райкомів партії.

Військова підготовка особового складу винищувальних батальйонів здійснювалася за типовою програмою, розісланою центральним штабом і включала в себе вивчення бійцями вогневої, саперної, хімічної та санітарної справи, тактики партизанської боротьби, статутів Червоної Армії.

Особлива увага зверталася на ідейно-політичне виховання бійців, глибоке усвідомлення ними суті політики Комуністичної партії, завдань по захисту соціалістичної Батьківщини. В усіх батальйонах регулярно проводилися політінформації, лекції, бесіди на теми: «В. І. Ленін — великий патріот нашої Батьківщини», «Справедливий, визвольний характер війни Радянського Союзу проти фашистських загарбників», «Роль і завдання винищувальних батальйонів і обов'язки бійця-винищувача» та ін.⁷ Ідейно-політичною роботою в батальйонах керували районні та міські комітети партії через заступників командирів по політичній частині та партійний актив.

У результаті напруженої діяльності парторганізацій вже на початку липня 1941 р. на Україні діяло 657 винищувальних батальйонів, в яких налічувалося близько 159 тис. бійців. На допомогу їм трудящі створили більше 18 тис. груп сприяння (понад 200 тис. робітників, колгоспників і представників інтелігенції)⁸.

Велику допомогу партійним організаціям у створенні, озброєнні й навчанні винищувальних батальйонів подавав комсомол України. За завданнями Центрального Комітету і обкомів партії комсомольські організації мобілізували молодь на участь у батальйонах, підбирали і направляли до них активістів, які знали військову справу. Так, у м. Одесі на 26 червня 1941 р. Водно-Транспортний райком ЛКСМУ направив у винищувальний батальйон майже 100 комсомольців-активістів, Сталінський РК — взвод з 33 комсомольців, які добре володіли стрілецькою зброєю та 50 комсомольців до міського резервного винищувального батальйону. 30 кращих комсомольців направив у батальйон свого району Іллічівський РК ЛКСМУ⁹. Нехворощанський рай-

⁶ Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.). Збірник документів і матеріалів, Одеса, 1971, стор. 24; Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). Сборник документов и материалов, Днепропетровск, 1962, стор. 27; Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 1, спр. 390, арк. 26.

⁷ Ф. Г. Банников. Истребительные батальоны в Великой Отечественной войне, М., 1968, стор. 17.

⁸ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. I, К., 1967, стор. 100.

⁹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 73, оп. 1, спр. 171, арк. 17, 19, 21, 31.

ком комсомолу Полтавської області направив у батальйон району 60 комсомольців і молодих активістів¹⁰.

Разом з комуністами комсомольці становили цементуюче ядро винищувальних батальйонів і груп сприяння їм. Так, серед 3405 бійців винищувальних батальйонів Києва більшість складали комуністи й комсомольці¹¹. У винищувальних батальйонах Ворошиловградської області налічувалося 4500¹², Вінницької — 2577 комсомольців¹³. У багатьох містах створювалися винищувальні батальйони переважно з комсомольців і молоді. Так, у перші дні війни комсомольські винищувальні батальйони спеціального призначення були організовані при Одеському обкомі ЛКСМУ¹⁴, в м. Серго (нині — Кадіївка) Ворошиловградської області¹⁵, а також у м. Куп'янську та Ізюмі Харківської області¹⁶.

Беручи приклад з комуністів, молодь з великим ентузіазмом вступала в ряди винищувальних батальйонів і груп сприяння їм. Кожний молодий патріот соціалістичної Батьківщини глибоко усвідомлював, що він мусить тут, у тилу берегти кожну п'ядь священної радянської землі. «Треба підвищити революційну пильність. Нетерпимий будь-який прояв безтурботності. На вулиці, у дворі, в студентському гуртожитку, на заводському подвір'ї — скрізь, де б ми не були, потрібно пильно придивлятися і перевіряти тих, хто викликає найменшу підозру», — писали 26 червня 1941 р. студенти Київського художнього інституту А. Пшеничний, І. Мінько, І. Мезенцев, Г. Яблонський та Є. Лученко¹⁷, звертаючись до молоді України через газету «Комуніст». У заяві до райкому студент Київського педінституту комсомолець І. Міщенко писав: «Прошу РК ЛКСМУ зарахувати мене добровольцем у батальйон для боротьби з парашутистами ворога. Буду битися так, як від мене цього вимагає наш уряд, наша більшовицька партія»¹⁸.

В охороні оборонних і промислових об'єктів, знищенні ворожих авіадесантних груп, шпигунів і диверсантів поряд з винищувальними батальйонами та іншими спеціальними добровільними формуваннями брали активну участь і підрозділи народного ополчення. Створене під керівництвом партійних організацій республіки народне ополчення лише в 12 східних і південних областях України налічувало в своїх рядах 1 млн. 300 тис. добровольців¹⁹. Як і у винищувальних батальйонах, у загонах народного ополчення комуністи й комсомольці були цементуючим ядром. Так, серед добровольців, об'єднаних в ополченські загоны м. Києва, були 10 тис. комуністів і майже 12 тис. комсомольців²⁰. З комсомольців було сформовано ополченський полк, в якому

¹⁰ Центральний архів ВЛКСМ, ф. 7, оп. 2, спр. 110, арк. 8.

¹¹ И. Х. Баграмян. Город-воин на Днепре, М., 1965, стор. 23; А. Д. Колесник. Народное ополчение городов-героев, М., 1974, стор. 210.

¹² Г. Я. Емченко. Комсомол Донбасса в Великой Отечественной войне. — Научно-записки Луганського педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка, т. 10, серія історико-філологічна, вип. 2, Луганськ, 1959, стор. 36.

¹³ Л. І. Будьонна. Комсомол Поділля в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, — «УІЖ», 1969, № 7, стор. 122.

¹⁴ Славный путь Ленинского комсомола, т. 2, М., 1974, стор. 108.

¹⁵ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 311, оп. 1, спр. 46, арк. 125.

¹⁶ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 14, оп. 1, спр. 130, арк. 81; Комсомол Харківщини, Харків, 1958, стор. 146.

¹⁷ «Комуніст», 26 червня 1941 р.

¹⁸ П. Тронько. В боях за Вітчизну (1941—1945 рр.), К., 1960, стор. 12.

¹⁹ М. В. Коваль. Все — для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.), К., 1970, стор. 28.

²⁰ А. Д. Колесник. Назв. праця, стор. 218.

налічувалося 1450 чол.²¹ Добровольці молодого віку складали переважну більшість одеського ополчення. Тут молодь входила як до загальних ополченських підрозділів, так і до спеціальних комсомольсько-молодіжних добровільних загонів. На окремих підприємствах міста було створено по 3, 4, а інколи й по 5 таких загонів. На початку серпня в цих загонах налічувалося 20 тис. молодих одеситів²². 15% від усього складу народного ополчення Ворошиловградської області складали комуністи і 30% — комсомольці²³. Серед бійців народного ополчення Миколаївщини було 7126 комуністів і 11 151 комсомольців, а серед ополченців Харківщини — 17 143 комуністи і 11 080 комсомольців²⁴.

У результаті вжитих Комуністичною партією заходів, величезної роботи парторганізацій на місцях, а також завдяки високому рівню політичної свідомості трудящих завдання охорони радянського тилу було розв'язане дуже швидко. Високі зразки революційної пильності, вірності своєму патріотичному обов'язку перед Батьківщиною демонструвала радянська молодь. Кожний завод, фабрика, важливий оборонний чи народногосподарський об'єкт, установа були в центрі уваги комсомольських дозорів. Так, 35 комсомольців черкаського консервного заводу на чолі з своїм секретарем Олексієм Озеряном охороняли біля м. Черкаси дерев'яний міст через р. Дніпро, що мав велике стратегічне значення. Комсомольці м. Шполи на Черкащині — елеватор, млин, цукровий завод і залізничний вокзал²⁵.

Масову участь в охороні соціалістичної власності брали одеські комсомольці. Так, на заводі ім. Жовтневої революції в охороні об'єктів брали участь 200 чол., а на заводі ім. Січневого повстання — всі комсомольці заводу²⁶.

Особливу увагу партійні організації звертали на організацію охорони залізничних шляхів. За вказівкою Політуправління Наркомату шляхів на всіх вузлах під керівництвом партійних комітетів були створені спеціальні комсомольсько-молодіжні взводи, які разом із винищувальними батальйонами забезпечували безпеку руху поїздів. На Полтавщині в охороні залізничних об'єктів брали участь понад 500 чол., на Північно-Донецькій залізниці — близько 3 тис. комуністів, комсомольців і безпартійних²⁷. Комсомольці надійно охороняли Здобувівський і Куп'янський вузли та інші військові об'єкти на залізниці²⁸.

На селі місцеві партійні організації мобілізували населення для охорони зерносховищ та інших виробничих приміщень колгоспів і радгоспів. При цьому вони широко спиралися на сільські комсомольські організації. 25 червня 1941 р. на засіданні комітету комсо-

²¹ Києвщина в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов, К., 1963, стор. 84.

²² А. Д. Колесник. Назв. праця, стор. 251.

²³ М. Буцько. С. Кириченко. Воєнно-організаторська діяльність КП України в перші роки Великої Вітчизняної війни, К., 1969, стор. 43.

²⁴ Николаевщина в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). Документы и материалы, Одесса, 1964, стор. 65; В. К. Онищенко, М. І. Старовойт. Харківські ополченці.— «УІЖ», 1969, № 2, стор. 110; Партийная организация Харьковщины в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.), Харьков, 1968, стор. 26.

²⁵ Центральний архів ВЛКСМ, ф. 7, оп. 2, спр. 103, арк. 24.

²⁶ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 73, оп. 1, спр. 171, арк. 42; ф. 15, оп. 1а, спр. 58, арк. 28; «Большевистское знамя», 25 серпня 1941 р.

²⁷ М. Данилюк, М. Панчук. На службі фронту і тилу, К., 1974, стор. 12.

²⁸ В. Г. Гайбонюк. Діяльність комсомольців і молоді Радянщини на початку Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1970, № 9, стор. 74; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 14, оп. 1, спр. 130, арк. 80.

молу колгоспу ім. Калініна (Горлівський р-н Сталінської області) було прийнято рішення про цілодобове чергування біля криниць, складів, корпусів²⁹. У селах Генічеського, Новомиколаївського, Велико-Білозерського та інших районів Запорізької області комсомольці організували кінні роз'їзди по дорогах, полях і лісах³⁰. Комсомольці колгоспів ім. Ворошилова, «Культура», радгоспу «Індустрія» Станично-Луганського району, молодь колгоспу «Шлях до соціалізму» Боково-Антрацитівського району на Ворошиловградщині встановили цілодобове чергування на полях, біля амбарів тощо³¹. Пильно несли чергування біля хлібних масивів молоді колгоспники І. Гриценко, І. Соловей, М. Цвигун та інші з колгоспу «Могутній» Вознесенського району Миколаївської області, Н. Круглова, Клімов, Ф. Зеленін у с. Верхня Пожня Велико-Писарівського району Сумської області³².

У перші місяці війни бійці винищувальних батальйонів, груп сприяння їм, загонів по охороні населених пунктів та підрозділів народного ополчення знешкодили тисячі ворожих шпигунів, диверсантів, пілотів, кримінальних злочинців. Так, винищувальні батальйони Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської і Сумської областей протягом трьох місяців знищили і затримали понад 300 чол.³³

Багато ворожої агентури знешкодили особисто комсомольці і молодь України. Так, комсомольці С. Слуцький і Д. Зарицький затримали диверсанта, який готувався знищити важливий оборонний об'єкт³⁴. 9 липня 1941 р. два комсомольці Одеського відділення Одеської залізниці біля одного із залізничних об'єктів затримали ворожих лазутчиків. Пізніше вони повідомили про сигнальників, які під час нальотів ворожої авіації подавали сигнали ракетами і фонарями. В результаті було затримано 6 диверсантів³⁵.

В охороні тилу дорослим допомагали також піонери і школярі. Про їх активну участь у боротьбі з ворожою агентурою свідчать численні факти. 27 липня 1941 р. Радянське інформаційне бюро повідомляло, що «діти встановлюють приховані пости спостереження за галявинами, де можуть приземлитися диверсанти»³⁶. Так, зокрема, такі пости організували учні шкіл Південно-Західної залізниці³⁷. Старшокласники Будьонівського району Сталінської області затримали і передали органам НКВС підозрілого, у якого виявили знімки літаків. У м. Червоноармійську цієї ж області підлітки разом із дорослими патрулювали по місту³⁸. На одній із залізничних станцій України піонери Стальвачук, Давиденко, Манько та інші допомогли затримати п'ятьох диверсантів³⁹.

У містах партійні і комсомольські організації залучали молодь на допомогу органам міліції. У Львові в перший день війни були орга-

²⁹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1721, оп. 1, спр. 48, арк. 50—51.

³⁰ «Комсомолец України», 29 червня 1941 р.

³¹ «Ворошиловградская правда», 3 липня 1941 р.; «Комсомолец України», 29 липня 1941 р.

³² «Большевистское знамя», 14 липня 1941 р.; «Більшовицька зброя», 26 серпня 1941 р.

³³ М. Буцько, С. Кириченко. Назв. праця, стор. 51.

³⁴ «Сталинское племя», 29 липня 1941 р.

³⁵ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 73, оп. 1, спр. 171, арк. 53.

³⁶ «Сообщения Советского Информбюро», т. 1, М., 1944, стор. 19.

³⁷ «Пионерская правда», 8 липня 1941 р.

³⁸ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 8, спр. 13, арк. 40, 54—55.

³⁹ П. М. Балковий. Народне ополчення Радянської України, К., 1961, стор. 42.

нізовані комсомольські бойові дружини для охорони порядку в місті. Вже на 12 годину дня більшість комсомольців міста була озброєна⁴⁰. Тисячі комсомольців Києва допомагали органам міліції. Вони перевіряли перепустки, стежили за світломаскуванням тощо⁴¹. Активно допомагали міліції комсомольці м. Одеси. Лише один Іллічівський райком ЛКСМУ направляв щовечора по 300 чол. для допомоги органам міліції в дотриманні правил світломаскування. Особливо відзначилися в цій роботі комсомольці трикотажної фабрики, кооперативного інституту, заводів ім. Хворостіна, «Кінап» та інших. При цьому ж райкомі було створено дві спеціальні бригади сприяння міліції, в яких налічувалося 80 комсомольців⁴².

Велику допомогу радянським військам і органам громадського порядку подавали добровільні народні формування і в першій половині 1942 р. Після того, як просування гітлерівців вглиб країни було припинено і визволено від окупантів ряд районів Радянської України партійні організації провели велику роботу по зміцненню і відновленню винищувальних батальйонів. В результаті цього на неокупованій території України діяло 42 винищувальні батальйони, в яких налічувалося 3260 бійців⁴³. З них 1160 чол. були комсомольці і молодь⁴⁴.

Комуністична партія, проводячи велику роботу, спрямовану на якнайширше залучення трудящих до участі в охороні тилу та підвищення ефективності діяльності добровільних народних формувань, особливо роль у цьому відвдала комсомолу.

Виконуючи рішення ЦК ВЛКСМ, обкоми, міськкоми і райкоми ЛКСМУ під керівництвом партійних комітетів і спільно з військовим командуванням створили в неокупованих районах України 201 комсомольсько-молодіжний загін по охороні міст, сіл і населених пунктів. У Ворошиловградській області було організовано 176 загонів⁴⁵, Харківській — 23 і 2 загоны в Краснолиманському і Ямському районах Сталінської області. У цих загонах налічувалося більше 2400 чол.⁴⁶

Партійні комітети проводили велику роботу по зміцненню боєздатності комсомольсько-молодіжних загонів, організації бойової підготовки їх складу та формуванню у молоді високих морально-політичних якостей. Командирами і політруками цих загонів міськкоми, райкоми партії і комсомолу призначили комуністів і комсомольців, які знали військову справу. В загонах було введено сувору дисципліну, навчання проводилося по програмі всеобучу і з питань охорони тилу від диверсантів. Діяльністю цих загонів керували партійні організації.

Комсомольсько-молодіжні загоны відіграли велику роль в охороні населених пунктів, народногосподарських та військових об'єктів. Особливо добре була поставлена робота загонів у Сергівському, Лисичанському, Іванівському, Старобільському районах Ворошиловградської області, в Дворічанському і Боровському районах Харківської області⁴⁷.

⁴⁰ Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.). Збірник документів і матеріалів, Львів, 1968, стор. 40.

⁴¹ «Сталинское племя», 1 липня 1941 р.

⁴² Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 73, оп. 1, спр. 171, арк. 17, 20, 22.

⁴³ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. I, К., 1973, стор. 290

⁴⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1276, арк. 63.

⁴⁵ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. I, стор. 292.

⁴⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1276, арк. 58, 164.

⁴⁷ Там же, арк. 62.

Разом з прикордонниками загін, що охороняв м. Лисичанськ, брав участь в операціях по виловленню шпигунів і диверсантів. Його бійці затримали 14 підозрілих осіб, у яких не було документів і передали їх прикордонникам. Таку ж роботу проводили й інші 5 загонів, що діяли в Лисичанському районі⁴⁸. У Ворошиловграді 3 загони по черзі вартували вночі, виконували завдання військового коменданта міста. Всі важливі об'єкти вночі охороняли бійці загону м. Ірміно. Вони затримали більше 20 підозрілих осіб⁴⁹. У м. Красний Луч комсомольсько-молодіжний загін шахти 17-17 біс викрив групу сектантів, які розповсюджували контрреволюційні листівки⁵⁰. А командир цього загону комсомолец Корнюшкін особисто затримав двох шпигунів. Крім того, він разом із комсомольцем Борисовим вислідили і викрили контрреволюційну групу (3 чол.), яка заготовляла списки комуністів і комсомольців, щоб передати їх окупантам як тільки ті займуть місто⁵¹. У селищі Ями Сталінської області бійці комсомольсько-молодіжного загону затримали німецького коректувальника артилерійського вогню⁵².

За завданням партійних органів комсомольські організації брали активну участь у створенні бригад сприяння погранвійськам і груп по охороні громадського порядку. Всього було створено 364 такі бригади і групи, в яких налічувалося близько 4 тис. чол.⁵³. Комсомольці і молодь, які входили до цих бригад і груп, стежили за появою ворожих літаків, виконанням правил світломаскування та розпоряджень військових органів. Наприклад, в Олександрівському районі Ворошиловградської області спільно з органами міліції за 10 днів червня 1942 р. вони затримали 36 чол., які не мали права на проживання в прифронтовій області, у чотирьох з них було відібрано зброю⁵⁴. Всього бійці винищувальних батальйонів, загонів по охороні міст, сіл і населених пунктів, бригад сприяння погранвійськам та групи по охороні громадського порядку у першій половині 1942 р. знешкодили близько 10 тис. ворожих лазутчиків і злочинних елементів⁵⁵.

Молоді патріоти не тільки надійно охороняли тил. Коли ворог наближався до їх міст і сіл, вони в складі винищувальних батальйонів приходили на допомогу регулярним частинам Червоної Армії і разом з ними відбивали шалені атаки фашистів. Немеркнучою славою відкрили себе молоді бійці винищувальних батальйонів у боях при обороні Києва, Одеси, Харкова, Ізюма та багатьох інших міст і сіл республіки.

⁴⁸ Там же, арк. 59.

⁴⁹ Там же, оп. 2, спр. 17, арк. 21; оп. 3, спр. 1276, арк. 60.

⁵⁰ Там же, арк. 61.

⁵¹ Там же, арк. 60.

⁵² Там же, арк. 61.

⁵³ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. I, стор. 290.

⁵⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1276, арк. 64.

⁵⁵ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. I, стор. 290.

До Міжнародного року жінки

РОЗВИТОК ОСВІТИ СЕРЕД ЖІНОК В УКРАЇНСЬКІЙ РСР
(1917—1941 рр.)

Л. П. ВОВК

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції уперше в історії людства жінки здобули не тільки юридичну, але й фактичну рівність в усіх сферах суспільно-політичного життя. «За два роки,— писав В. І. Ленін у 1919 р.,— Радянська влада в одній з найвідсталіших країн Європи зробила для визволення жінки, для рівності її із «сильною» статтю стільки, скільки за 130 років не зробили всі разом передові, освічені, «демократичні» республіки всього світу»¹.

Протягом 1917—1920 рр. уряд Країни Рад видав ряд декретів, спрямованих на здійснення основних принципів народної освіти. Перша Радянська Конституція 1918 р. законодавчо закріпила право жінки на освіту. Але на шляху практичного його використання стояло багато перешкод: боротьба з ворогами молоді республіки, розруха, голод, нестача вчителів, приміщень, засобів навчання. В роботі з жінками партійним і громадським органам доводилось переборювати залишки дореволюційних пережитків у їх свідомості.

Згідно з переписом на 28 серпня 1920 р. на Україні налічувалося 12 247 350 неписьмених. Майже дві третини з цього числа становили жінки², серед них у містах — 52,8%, на селі — 72,9%³.

Незважаючи на складні соціально-економічні умови, Комуністична партія і Радянський уряд розробили конкретні заходи, спрямовані на ліквідацію неписьменності, підвищення культури та освіти серед жінок.

На IX з'їзді ВКП(б) було прийнято постанову «Про роботу серед жіночого пролетаріату», в якій наголошувалося на необхідності найпоширенішої роботи серед селянок і робітниць для ліквідації неписьменності, на організації шкіл грамоти для дорослих, загальних читалень і бесід з усіх питань поточного моменту⁴.

Для дорослих жінок шлях до знань починався з школи ліквідації неписьменності, для дівчат-підлітків — з учнівської партії. В умовах післявоєнної розрухи і голоду важко було зберегти сталий контингент дітей в школах. Хлопчиків у них навчалось значно більше, ніж дівчаток. Це пояснювалося тим, що батьки прагнули дати освіту синові, а не дочці. В 1926 р. грамотність серед дівчаток шкільного віку становила 28,1%⁵.

Партія і уряд неодноразово вживали заходів, щоб припинити відсів учениць із школи⁶. У вирішенні цього питання їм допомагали передові радянські педагоги, які застерігали батьків не допускати, «щоб їх дочка щодо навчання була б в менш сприятливому становищі,

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 269—270.

² Грамотность в России. ЦСУ. Отдел статистики народного образования, М., 1922, стор. 8.

³ Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник, К., 1973, стор. 16.

⁴ Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях партійних з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1956, стор. 471.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 566, арк. 71.

⁶ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду (1917—1941 рр.). Збірник документів, т. I, К., 1959, стор. 366, 367.

ніж син»⁷. 1929 р. кількість дівчат у школах республіки зростає до 40,3%⁸.

У своїй культурно-освітній роботі серед жінок партія спиралась на комсомол, профспілки, комітети незаможних селян. При Всеукраїнській надзвичайній комісії по боротьбі з неписьменністю функціонував постійна нарада, до складу якої з 1922 р. входили й представники жінвідділу⁹. У перший період після створення жінвідділів на Україні вони мало уваги приділяли освіті жінок. Навіть серед делегаток жінвідділів неписьменність досягала 24—25%. Тим часом без ліквідації неписьменності серед самих членів жінвідділів було неможливо досягти бажаних наслідків у роботі серед жінок. Тому лише протягом 1925 р. 450 делегаток Волинської і 130 Подільської губерній, а також 191 — з Донбасу опанували грамоту й активно включилися в роботу лікпунктів, виступали на зборах, у пресі з метою залучення якомога більше жінок до шкіл лікнепу. За ініціативою і допомогою жінвідділів 1925 р. на Україні з'явилося 208 шкіл грамоти. Згідно з рішенням Наркомосу УРСР делегатки разом з комсомольцями, членами товариства «Геть неписьменність», учителями прагнули охопити навчанням багатодітних матерів, а також тих жінок, які через виробничі чи територіальні умови не могли відвідувати школи.

Виростити на ґрунті вікової темряви свідому громадянку було нелегко, але активними поборниками в цій справі виступали самі жінки. Незважаючи на тяжкі побутові і матеріальні умови, вік вони боролися за світло знань. Так, 75-річна жителька Харкова Петржак сама навчилася грамоти й допомагала потім у цьому іншим жінкам. Навчила читати подруг ударник будівельного цеху Дніпропетровського металургійного заводу ім. Комінтерну Маничева¹⁰. Дніпропетровська пролетарка Суханова («тьотя Суханиха»), опанувавши грамоту в 44 роки, організувала школу, де навчалася 100 жінок.

Починаючи з 1928 р., серед ініціаторів руху боротьби за ліквідацію неписьменності особливо помітною стала участь комсомолу. ЦК ВЛКСМ у своїй постанові «Про роботу з ліквідації неписьменності» рекомендував підвищити темпи поширення освіти серед молоді, а також серед жіночого населення¹¹. Окремо розглядалося питання про роботу лікнепу серед жінок на Всеукраїнському з'їзді товариства «Геть неписьменність» (1929 р.)¹²

Бурхливе зростання соціалістичного народного господарства в кінці 30-х років поставило на порядок денний питання про остаточну ліквідацію неписьменності серед жінок та підвищення рівня набутих знань через школи малописьменних. Відділи освіти встановлювали більшу кількість годин для навчання на селі, оскільки, займаючись господарством, жінка, «незважаючи на всю її старанність, могла бути на лікпункті лише 65—70 годин»¹³. Окружні комісії пропонували допомагати одиноким жінкам в обробітку їх землі громадськими силами, щоб вони мали час для навчання грамоти¹⁴.

⁷ А. Луначарский, П. Крупская. Народное образование и женщина-общественница, М., 1928, стор. 13.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 7, спр. 1182, арк. 5.

⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 734, арк. 27.

¹⁰ Л. Д. Вітрук. Підвищення загальноосвітнього і професійно-технічного рівня робітниць України в 1926—1932 рр.— «УІЖ», 1967, № 3, стор. 49—50.

¹¹ Див.: КПСС о культуре, просвещении, науке. Сборник документов, М., 1963, стор. 195—197.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 7, спр. 1182, арк. 33.

¹³ «Коммунистическое просвещение», 1926, № 5, стор. 122.

¹⁴ Р. Златковська, Ф. Фоменко. Ліквідація неписьменності та весняна сімба, 1930, стор. 16—18.

В. І. Ленін, говорячи про перешкоди на шляху культурного розвитку жінки, вказував на необхідність врахування того, «що на неї звалюють усе домашнє господарство... Це праця надзвичайно дрібна, яка не містить в собі нічого, що скільки-небудь сприяло б розвитку жінки»¹⁵. Протягом усього періоду побудови соціалізму в нашій країні Комуністична партія і уряд дбали про охорону материнства і дитинства, розширення сітки дошкільних закладів та установа громадського харчування. 1930 р. на Україні налічувалося 2 тис. сільських стаціонарних їдалень і 17 тис. сезонних колгоспних пунктів харчування, 1586 дитячих ясел і 2139 садків. ВУЦВК і РНК УРСР зобов'язували сільські ради створювати комісії по охороні материнства і дитинства, які б сприяли жінкам у відвідуванні школи, а при школах лікнепу організовувати дитячі куточки, де б жінка могла залишати дітей на час навчання. 1930 р. у школах ліквідації неписьменності на Україні навчалось 70,8% жінок¹⁶.

Але для повного залучення жінок-трудівниць у сферу суспільно-корисної праці необхідно було забезпечити їм умови вільного вибору спеціальності. Слід відзначити, що в 1923—1924 рр. в школах ФЗУ Української РСР дівчат навчалось 10%, у профшколах — 12%¹⁷.

Для підвищення кваліфікації жіночої праці і стабілізації робочої сили Наркомат праці провів ряд заходів, серед яких була і кампанія по заохоченню жінок до набуття спеціальності¹⁸. Широке залучення жінок до шкіл лікнепу, загальноосвітніх шкіл стало водночас і важливою віхою у підготовці їх до навчання у вищих навчальних закладах. 1922 р. серед студентів індустріально-технічних вузів республіки жінки становили 3,3%, соціально-економічних — 15,1%, народної освіти — 44,4%, медичних — 46,4%¹⁹. Серед робітфаківців України в 1922/23 навчальному році їх було 12,2%²⁰. На колегії Агітпропу при ЦК КП(б)У (липень 1922 р.) обговорювалося питання про розробку плану участі та залучення робітниць і селянок на робітфаки²¹. 1926 р. їх кількість на робітфаках зросла до 1 тис., а в 1932 р. — до 14 тис.²²

Ще в програмі Комуністичної партії, прийнятій на VIII з'їзді ВКП(б) (1919 р.) наголошувалося на необхідності матеріального забезпечення студентів та надання можливості пролетаркам і селянкам скористатися вищою школою²³. В 1925 р. ВУЦВК запропонував встановити у вузах 20 стипендій Андре і Поліни Марті для робітниць і селянок. 1926 р. постановою президії ВУЦВК для студенток була встановлена стипендія ім. 8 Березня, а в 1929 р. — ім. Н. К. Крупської. Крім того, існували ще стипендії ім. 100-річчя комсомолу та ін.²⁴

Щоб полегшити жінкам шлях до вищої освіти, Наркомос встановив на всіх робітфаках України 10% броню для робітниць і селянок, зменшив необхідний для вступу стаж роботи до трьох років, увів до приймальних комісій представника від жінівідділу, а також дав вказівку про «зниження деяких предметних вимог з тим, щоб потім у процесі навчання їх надолужити». Постановою Президії ВУЦВК від 8 березня 1928 р. Наркомат освіти зобов'язувався збільшити прийом робітниць і селянок на підготовчі курси для вступу до вищих на-

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 188.

¹⁶ Массовое просвещение в СССР. К 15-летию Октября, М.—Л., 1932, стор. 92.

¹⁷ Всеукраинское совещание женотделов, Харьков, 1925, стор. 9.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 116, оп. 4, спр. 369, арк. 2.

¹⁹ Там же, ф. 257, оп. 1, спр. 86, арк. 277.

²⁰ Там же.

²¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 734, арк. 40.

²² Жіноча праця на Україні. Статистичний довідник, К., 1932, стор. 78.

²³ КПРС в резолюціях..., ч. 1, стор. 393.

²⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 7—1, спр. 39, арк. 11.

вчальних закладів²⁵. У лютому 1929 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про броню для дівчат у втузах, технікумах і робітфаках», згідно з якою до навчальних закладів вимагалось зараховувати не менш як 20% жінок²⁶.

XVI з'їзд Комуністичної партії (1930 р.) поставив завдання реконструкції всіх галузей народного господарства на базі нової техніки, дальшого підвищення політичного і загального культурного рівня трудящих, а березнева (1936 р.) постанова ЦК ВКП(б) та РНК УРСР націлила трудящих республіки на остаточну ліквідацію неписьменності і малописьменності.

До 1939 р. в Українській РСР було ліквідовано різницю в грамотності міського і сільського, а також чоловічого і жіночого населення. У деяких областях республіки процент грамотних жінок дорівнював близько 90%, у Києві — майже 95,6%²⁷. Підвищення загальноосвітнього рівня пробуджувало трудову і громадсько-політичну активність жінок, відкривало перспективи швидкого зростання інженерно-технічної інтелігенції, кваліфікованих жіночих кадрів у промисловості і сільському господарстві. Так, селянка з Вінницької області К. Кожушана закінчила в 1929 р. школу лікнепу, вступила до колгоспу й самостійно вивчила агрономію. Ланка, очолювана нею, вирощувала високі врожаї сільськогосподарських культур. Пізніше її було обрано секретарем Вінницького обкому ЛКСМУ. За почином П. Ангеліної передовою технікою землеробства оволоділи десятки тисяч жінок-колгоспниць.

В 1939—1940 рр., завдяки послідовному проведенню Комуністичною партією ленінської національної політики, збулася віковича мрія українського народу — Радянська Армія визволила від іноземних поневолювачів Західну Україну, Північну Буковину і Бессарабію. Український народ об'єднався в єдиній українській державі при допомозі всіх народів СРСР і насамперед братнього російського народу.

До 1939 р. в окремих прикордонних повітах західних областей неписьменність населення становила 70%, зокрема серед жінок вона втричі була більшою, ніж серед чоловіків²⁸. Тому для піднесення культурного рівня трудящих західноукраїнських земель, перевиховання їх свідомості на основі пролетарської ідеології, підвищення фахового рівня необхідно було поруч із запровадженням загального обов'язкового навчання дітей приступити до ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Жінки-трудівниці краю залучалися до активної участі в громадському житті, роботи над поліпшенням освітнього рівня. За прикладом інших областей СРСР тут відкривалися установи громадського харчування, дитячі дошкільні заклади.

Радянська влада відкрила жінкам західних областей УРСР можливість для вступу до вищих навчальних закладів. У 1940/41 навчальному році серед студентів Львівського університету жінки становили 45,3%, в політехнічному інституті — 16,4%, медичному — 44,7%, ветеринарному — 14,8%, Львівському учительському інституті — 49,1%²⁹.

Нині серед учителів нашої республіки — 73,1% жінок, в галузі охорони здоров'я, фізичної культури і спорту — близько 92,4%. Висока свідомість, освіченість жінки — величезний внесок у справу виховання майбутніх поколінь.

* * *

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 581, арк. 44.

²⁶ Директиви ВКП(б) по вопросам просвещения, М.—Л., 1931, стор. 339.

²⁷ Народна освіта, наука і культура. Статистичний збірник, К., 1973, стор. 18.

²⁸ Чернівецький обласний державний архів, ф. Р-763, оп. 4, спр. 161, арк. 25.

²⁹ Львівський обласний державний архів, ф. Р-221, оп. 1, спр. 172, арк. 52.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПАРТІЙНОГО КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАЦІЇ ПІСЛЯ ХХІV З'ЇЗДУ КПРС

І. М. ЗАБРОДА

Важливе місце у політичній, ідеологічній та організаційній діяльності нашої партії займає контроль за фактичним станом справ на кожній ділянці комуністичного будівництва.

Вже в перші роки Радянської влади В. І. Ленін розробив питання організації контролю як однієї з вирішальних умов побудови соціалізму. Перевірка виконання дорученої справи поряд з добором і розстановкою кадрів, зазначав Володимир Ілліч, — головне в діяльності партійних організацій. *«Перевіряти людей і перевіряти фактичне виконання діла, — підкреслював він, — у цьому, ще раз у цьому, тільки у цьому тепер суть всієї роботи, всієї політики»*¹. Контроль і перевірку виконання В. І. Ленін завжди розглядав як важливу частину організаторської роботи партії, як засіб здійснення нею своєї керівної ролі.

Ленінські ідеї контролю дістали дальший розвиток у численних документах партії, у її багатогранній практичній діяльності. Зокрема, надзвичайно велике значення приділив цьому питанню ХХІV з'їзд КПРС, а також грудневі (1972, 1973, 1974 рр.) Пленуми ЦК КПРС.

Від бойовитості первинних партійних організацій, від того, як вони здійснюють свою організуючу і мобілізуючу роль, значною мірою залежить виконання державних планів і завдань. Саме це викликало необхідність уточнити на ХХІV з'їзді партії «сформульовані в Статуті КПРС положення про право контролю діяльності адміністрації».²

Посилення контролю і перевірки виконання в сучасних умовах, зазначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, — процес закономірний. Він обумовлюється дедалі зростаючою складністю завдань, які доводиться вирішувати партії в період розвинутого соціалізму, зростанням ролі мас в управлінні державними і громадськими справами, корінним поворотом до інтенсивних, якісних факторів розвитку народного господарства³.

Контролюючи втілення в життя своєї політичної лінії і виконання прийнятих рішень, партія насамперед спирається на первинні організації, яких за станом на травень 1975 р. тільки в Компартії України налічувалося 63 635, цехові парторганізації (їх у республіці 55 919) та партійні групи (їх — 105 514)⁴. Всі вони діють на найрізноманітніших ділянках комуністичного будівництва.

ХХІV з'їзд КПРС озброїв первинні парторганізації чіткими директивними настановами, за допомогою яких вони активно впливають на успішне вирішення господарсько-політичних завдань, забезпечують своєчасне виконання рішень партії і уряду, добиваються правильного поєднання державних, колективних і особистих інтересів працівників, запобігають недолікам, помилкам та різним зловживанням.

До ХХІV з'їзду КПРС право контролю діяльності адміністрації мали первинні партійні організації виробничих і торговельних підприємств, радгоспів, колгоспів, а також проектних організацій, конструкторських бюро, науково-дослідних інститутів, безпосередньо зв'язаних

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 15.

² Матеріали ХХІV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 110.

³ В. В. Щербицький. Постоянно совершенствовать работу по организации и проверке выполнения партийных решений, — «Партийная жизнь», 1975, № 2, стор. 9.

⁴ «Радянська Україна», 22 травня 1975 р.

з виробництвом. З'їзд поширив положення Статуту про право контролю діяльності адміністрації на первинні парторганізації всіх проектних організацій, конструкторських бюро, науково-дослідних інститутів, навчальних закладів, культурно-освітніх, лікувальних та інших установ і організацій, функції адміністрації яких не виходять за рамки своїх колективів. В результаті цього ще 170 тис. первинних парторганізацій, які об'єднують понад 4 мільйони комуністів (приблизно 45% первинних організацій і близько третини всього складу партії), дістали можливість активніше впливати на діяльність своїх установ і організацій⁵. У нашій республіці кількість таких партійних організацій збільшилася на 18 тис., або майже на третину⁶. Щодо партійних організацій міністерств, державних комітетів та інших центральних і місцевих радянських, господарських установ і відомств, то з'їзд визначив, що вони «здійснюють контроль за роботою апарату по виконанню директив партії і уряду, додержанню радянських законів»⁷. Ці рішення знаменували собою новий важливий крок у розвитку внутріпартійної демократії, сприяли зростанню авангардної ролі і відповідальності кожного комуніста.

Парторганізації застосовують у своїй практичній діяльності багато різних форм, за допомогою яких контролюють діяльність адміністрації. Це — звіти керівника, коли в цьому є необхідність, вивчення справи на місці, ознайомлення з відповідними документами тощо. Велике значення у цій справі має добре налагоджена партійна інформація, уважне вивчення сигналів, що надходять від комітетів і груп народного контролю, листів комуністів, усіх трудящих.

Важливу роль у поліпшенні партійного контролю за діяльністю адміністрації відіграла в республіці постанова Пленуму ЦК Компартії України від 26 червня 1971 р. «Про завдання по дальшому поліпшенню керівництва первинними партійними організаціями та піднесенню їх ролі у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України»⁸. Пленум підкреслив вирішальну роль первинних парторганізацій у практичному здійсненні політики партії, у розвитку творчої активності комуністів і всіх трудящих, у мобілізації їх на боротьбу за дальше піднесення економіки країни, життєвого і культурного рівня народу.

Центральне місце в системі контролю і перевірки виконання, підкреслював В. В. Щербицький, партійні комітети республіки відводять організації виконання рішень XXIV з'їзду КПРС. З цією метою у вересні 1974 р. був проведений Пленум ЦК Компартії України, який обговорив роботу Політбюро ЦК Компартії України по організації виконання рішень XXIV з'їзду КПРС⁹.

Контроль виконання не відособлюється від інших форм боротьби за підвищення ефективності партійної роботи. Навлаки, партійні комітети і партійні організації прагнуть так налагодити виконання тієї чи іншої справи, щоб воно включало в себе й елементи контролю, причому контролю масового. Про ефективність цієї роботи партійної організації судять з конкретних справ. Як вказував В. І. Ленін, «маси зрозуміють і оцінять **лише** ділову практичну роботу, *практичний успіх* у господарській і культурній роботі»¹⁰.

⁵ «Коммунист», 1973, № 17, стор. 15.

⁶ Дійова сила контролю, К., 1973, стор. 5.

⁷ Статут Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1973, стор. 52.

⁸ «Радянська Україна», 27 червня 1971 р.

⁹ В. В. Щербицький. Назв. праця, стор. 10.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 395—396.

Важливою формою контролю є заслуховування звітів адміністрації з корінних питань господарської діяльності. Це робиться не тільки для того, щоб викрити недоліки в роботі керівника, спитати з нього за ті чи інші упущення, а, насамперед, для того, щоб спільно накреслити і здійснити заходи щодо поліпшення справи.

Право партійного, державного і громадського контролю за виробництвом закономірно випливає з принципу демократичного централізму в організації і управлінні народним господарством за соціалізму. Підкреслюючи, що «нема нічого помилковішого, як змішування демократичного централізму з бюрократизмом і шаблонізацією», В. І. Ленін писав: «...Централізм, сприйнятий у справді демократичному розумінні, передбачає в перший раз історією створену можливість повного і безперешкодного розвитку не тільки місцевих особливостей, але й місцевого почину, місцевої ініціативи, різноманітності шляхів, прийомів і засобів руху до загальної мети»¹¹.

Керуючись ленінськими настановами, партія завжди дотримується принципу єдиноначальності в управлінні виробництвом. При цьому встановлено такий порядок управління виробництвом, при якому гарантується відповідальність кожної особи — від керівника до рядового працівника — за доручену справу, чітко розмежовуються функції та обов'язки адміністрації, партійних і профспілкових організацій. Господарський керівник організує всю роботу підприємства чи установи і несе персональну відповідальність за виконання виробничих планів. В. І. Ленін наголошував на необхідності встановлення «найточнішої відповідальності кожної з осіб, що перебувають на будь-якій радянській посаді, за виконання певних, ясно і недвозначно окреслених, завдань і практичних робіт»¹².

Умілим і ефективним контролем первинні партійні організації покликані сприяти підвищенню авторитету і впливу керівників, кращому виконанню їх наказів і розпоряджень, зміцненню трудової і виробничої дисципліни.

На грудневому (1973 р.) Пленумі ЦК КПРС підкреслювалося, що вирішення складних завдань комуністичного будівництва вимагає високої організованості і чіткості в праці на кожній виробничій ділянці. Багато в чому це залежить від того, як первинні партійні організації використовують статутне право контролю діяльності адміністрації¹³.

Досвід показує, що коли парторганізації залучають до контролю та перевірки широке коло комуністів, це завжди дає вагомий наслідок. Так, у 1973 р. на Запорізькому титано-магнієвому комбінаті цех підготовки сировини для хлорування, який мав усе необхідне для нормальної роботи — достатні виробничі потужності, необхідну кількість робітників, інженерів і техніків, — логано справлявся з виробничою програмою, чим вносив гарячковість у роботу інших цехів.

У зв'язку з цим партком створив кваліфіковану комісію із спеціалістів та передовиків виробництва. Очолювана заступником секретаря парткому, вона глибоко проаналізувала роботу цеху і з'ясувала, що тут низька технологічна дисципліна, не налагоджений своєчасний і якісний ремонт обладнання. Ці та інші недоліки значною мірою пояснювалися недостатньою кваліфікацією начальника цеху, невимогливим ставленням до підлеглих. Партійний комітет дійшов висновку про необхідність його заміни. Директор комбінату погодився з думкою парткому, і начальником цеху був призначений досвідчений інженер-

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 143—144.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 349.

¹³ «Коммунист», 1974, № 1, стор. 6.

металург, принциповий комуніст. Члени парткому допомогли цеховій парторганізації посилити організаторську і масово-політичну роботу в колективі. Велику роль у цьому відіграли партійні збори, на яких обговорювалося рішення парткому. В колективі розгорнулося дійове змагання за перевиконання денних норм. Значно посилилась увага й до стану технологічного обладнання.¹⁴

Основним у партійному контролі є органічне поєднання повсякденної живої організаторської роботи з високою вимогливістю до кадрів, з підвищенням відповідальності кожного комуніста за доручену справу. Наша партія завжди надавала і надає великого значення вихованню кадрів у дусі суворого дотримання партійної і державної дисципліни, непримиренності до недоліків. «Вирішальною умовою успішної роботи і правильного виховання кадрів,— говорив В. В. Щербицький у доповіді на квітневому (1973 р.) Пленумі ЦК Компартії України,— є чітко організована перевірка виконання, систематичний контроль, широко розгорнута принципова критика і самокритика»¹⁵. Рішуче критикуючи окремих керівників за допущені ними помилки, партійні організації водночас постійно дбають про зміцнення авторитету господарських кадрів, добиваються, щоб кожен комуніст був прикладом дисциплінованості, оперативності у виконанні розпоряджень і вказівок керівника. «Нам потрібні, дуже потрібні ділові люди нашої соціалістичної формації, які б поєднували компетентність і діловитість з глибокою партійністю, з турботою про загальнонародні інтереси,— говорив Л. І. Брежнев на урочистому засіданні в Києві при врученні републиці ордена Дружби народів.— Сучасний господарський керівник повинен добре розуміти суть економічної політики партії і мислити широко, по-державному, повною мірою використовувати резерви виробництва»¹⁶.

Організацію контролю, однак, не можна зводити лише до звітності керівників на партійних зборах та засіданнях бюро парткомів. Партійний контроль складається з повсякденної роботи первинної партійної організації, її виборних органів, цехових парторганізацій і партійних груп, усіх комуністів. Зокрема, цілком виправдали себе комісії партійного контролю, постановою про організацію яких була прийнята ЦК КПРС ще в червні 1959 р.¹⁷ Тоді було вирішено створити їх у первинних партійних організаціях виробничих і торговельних підприємств. Після XXIV з'їзду КПРС ці комісії стали створюватися й багатьма з тих партійних організацій, на які було поширено право контролю. У 1974 р. таких комісій тільки в нашій республіці налічувалося більше 34 тис., а кількість комуністів, що працювали в них, становила майже 139 тис.¹⁸ Правильна організація партійного контролю, широка участь у ньому комуністів дає змогу партійним організаціям ефективно розв'язувати поставлені перед ними завдання, бути дійовою школою виховання членів партії і всіх трудящих.

Здійснюючи право контролю діяльності адміністрації, первинні партійні організації промислових підприємств багато зробили також для якнайповнішого використання резервів виробництва та економії матеріальних ресурсів. За участю комісій у 1972 р. в республіці, напри-

¹⁴ «Партийная жизнь», 1974, № 10, стор. 40—41.

¹⁵ В. В. Щербицький. Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС.— «Комуніст України», 1973, № 5, стор. 38.

¹⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 211—212.

¹⁷ Справочник партийного работника, вып. III, М., 1961, стор. 557.

¹⁸ «Правда», 30 липня 1974 р.

клад, було зекономлено 1,7 млрд. кВт-год. електроенергії, 550 тис. т умовного палива¹⁹.

За час, що минув після затвердження Положення про комісії (червень 1959 р.), в нашій країні здійснені важливі заходи в галузі удосконалення управління народним господарством, планування та економічного стимулювання. У зв'язку з цим набагато зросли завдання партійних організацій у боротьбі за виконання планів господарського і культурного будівництва, а їх організаторська і політична діяльність розширилася, збагатилася новим досвідом. Все це, звичайно, вносить певні корективи і в роботу комісій. Для того, щоб успішніше контролювати всю багатогранну діяльність адміністрації, первинні партійні організації підприємств, будов, радгоспів, колгоспів, конструкторських бюро та науково-дослідних інститутів, залежно від потреби, можуть створювати кілька комісій з тієї чи іншої конкретної ділянки роботи. Практика показує, що їх доцільно мати і в первинних парторганізаціях вищих навчальних закладів, медичних та культурно-освітніх установ.

Як правило, комісії успішно діють там, де бюро і парткоми постійно спрямовують їх роботу, уважно прислухаються до їх пропозицій. Так, на шахті № 10 (м. Макіївка Донецької області) у 1971 р. члени комісії по контролю за впровадженням нової техніки, механізації і автоматизації виробничих процесів розподілили між собою обов'язки: один постійно тримав у полі зору стан автоматизації, другий — впровадження і використання засобів механізації у підземних виробках, третій — своєчасне введення в експлуатацію машин і механізмів. Результати перевірок, проведених ними, обговорювалися на засіданнях комісії, бюро парторганізації, та партійних зборах, куди запрошувалися всі працівники, які безпосередньо займалися питаннями технічного прогресу. Члени комісії, наприклад, перевірили, як іде робота по впровадженню комбайна і конвейера у корінній лаві. Вони встановили, що механізми можна пустити в дію значно раніше, ніж передбачено строком, і порадили, як це зробити²⁰.

Практика партійного керівництва єчить, що в організації контролю велике значення відіграють рішення партійних зборів та партбюро. Своєчасно прийняте рішення мобілізує комуністів і безпартійних на виконання завдань господарського і культурного будівництва²¹. Цінний досвід щодо цього нагромаджений у роки дев'ятої п'ятирічки парторганізаціями багатьох промислових підприємств, зокрема таких, як «Азовсталь» (м. Жданов), доменна піч № 9 Криворізького металургійного заводу, Львівський завод кінескопів, Перечинський лісокомбінат Закарпатської області та ін.

Нині в центрі уваги партійних, господарських та профспілкових організацій перебувають питання інтенсифікації виробництва на основі найпередовіших досягнень науки і техніки, максимального використання всіх наявних резервів, поліпшення якості продукції. Ось чому, борючись за виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, первинні парторганізації спрямували вістря свого контролю саме на ці найважливіші ділянки роботи.

Правильно організовані контроль і перевірка виконання сприяють розгортанню і поглибленню критики та самокритики на підприємствах, в установах і відомствах. Це дає змогу партійним і господарським органам своєчасно викривати недоліки і знаходити найефективніші шляхи їх усунення.

¹⁹ «Радянська Україна», 31 березня 1973 р.

²⁰ «Партийная жизнь», 1971, № 24, стор. 39.

²¹ М. Є. Голубков. Ленінські принципи контролю і перевірки виконання. К., 1975, стор. 12.

У налагодженні дійового контролю діяльності адміністрації первинні партійні організації потребують повсякденної допомоги з боку вищестоящих партійних комітетів, насамперед райкомів та міськкомів партії. У зв'язку з цим останні регулярно обговорюють проблеми удосконалення контролю в світлі вимог XXIV з'їзду КПРС на засіданнях бюро, нарадах і семінарах секретарів первинних парторганізацій, періодично інструктують голів і членів партійних комісій, дбають про вивчення і поширення нагромадженого у цій справі передового досвіду. Так, Хустський райком партії Закарпатської області вивчив і узагальнив досвід роботи комісії контролю за діяльністю адміністрації Хустської фетро-фільцевої фабрики. Постанова бюро райкому з цього питання була обговорена на партійних зборах усіх підприємств району²². Значного поширення серед партійних організацій Закарпаття набув також досвід роботи комісій первинних парторганізацій Ужгородської електростанції та Рахівської картонної фабрики²³.

Всебічно розвиваючи і вдосконалюючи партійний контроль, КПРС водночас приділяє значну увагу державному та найбільш масовому — народному контролю, розширенню контрольних функцій профспілкових та комсомольських організацій. Основу цієї розгалуженої системи становить партійний контроль, а найважливішою умовою її ефективного функціонування є партійне керівництво.

«Партійні комітети і партійні бюро, — підкреслюється в Положенні про комісії по здійсненню права контролю діяльності адміністрації, — широко залучають до роботи комісій профспілковий і комсомольський актив, кращих безпартійних робітників, спеціалістів, людей, які добре знають виробництво, забезпечують тісний взаємозв'язок в роботі комісій з іншими формами громадського контролю, які існують в партійних, профспілкових і комсомольських організаціях»²⁴. Погодженість і координація різних форм партійного і громадського контролю підвищують його ефективність, дають змогу уникнути дублювання в роботі, сприяють створенню умов для успішного виконання ними своїх функцій.

У постанові грудневого (1974 р.) Пленуму ЦК КПРС та промові Генерального секретаря Центрального Комітету нашої партії Л. І. Брежнєва на цьому Пленумі глибоко розроблено актуальні питання господарського будівництва, творчо розвинуто ленінські принципи економічної політики партії на сучасному етапі, визначено завдання партійних, радянських, господарських, профспілкових і комсомольських органів по виконанню планів 1975 р. і п'ятирічки в цілому, вказано конкретні шляхи поліпшення роботи на всіх ділянках господарської діяльності і культурного будівництва. Документами великої мобілізуючої сили є також Звернення Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу та постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про Всесоюзне соціалістичне змагання за дострокове виконання народногосподарського плану 1975 р. і успішне завершення дев'ятої п'ятирічки²⁵.

Виходячи з поставлених перед ними вимог, первинні партійні організації постійно дбають про дальше піднесення творчої ролі колективу в розв'язанні господарських проблем, розвивають і вдосконалюють різні форми партійного контролю, залучають широкі маси трудящих до участі в управлінні виробництвом.

²² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 208, спр. 2234, арк. 150.

²³ Паргархів Закарпатського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 224, арк. 8.

²⁴ Справочник партійного работника, вып. III, стор. 557.

²⁵ «Комуніст України». 1975, № 1, стор. 4; № 2, стор. 3.

«Ключовою проблемою для розвитку всього нашого народного господарства,— говорив Л. І. Брежнев на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу Москви,— стало підвищення якості всієї роботи. Це стосується і якості наших планів, тобто їх обгрунтованості і збалансованості. Це стосується і якості управлінської діяльності — від первинних ланок виробничого апарату до центральних господарських органів. Це стосується і зміцнення трудової дисципліни, і поліпшення якості вироблюваної продукції»²⁶.

У зв'язку з цим одним з найважливіших напрямків у здійсненні партійними організаціями контролю діяльності адміністрації є наполеглива боротьба за піднесення якості роботи в усіх ланках нашого господарства, на кожному робочому місці.

Таким чином, є всі підстави зробити висновок, що в ході виконання рішень XXIV з'їзду КПРС первинними партійними організаціями багато зроблено для підвищення ефективності громадського виробництва, поліпшення якості роботи, посилення партійного впливу на всіх ділянках господарського і культурного будівництва. Значною мірою це досягнуто й завдяки правильному і постійному здійсненню ними своїх контрольних функцій. Проте партія вчить радянських людей не заспокоюватися на досягнутому. «Вся справа в тому,— підкреслював В. І. Ленін,— щоб не задовольнитися тим умінням, яке виробив у нас попередній наш досвід, а йти *неодмінно далі*, добиватися *неодмінно більшого*, переходити неодмінно від легших завдань до трудніших»²⁷. Яскравим свідченням цього є величезне піднесення трудової і політичної активності трудящих, викликане повідомленням про скликання у лютому 1976 р. XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

²⁶ Л. І. Брежнев. В ім'я миру і щастя радянських людей. Промова на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу м. Москви 13 червня 1975 р., К., 1975, стор. 14.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 187.

СПІВРОБІТНИЦТВО ВУЗІВ ЛИТВИ І УКРАЇНИ У СПРАВІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ (1959—1970 рр.)

Н. М. ЖУКАУСКЕНЕ

Постійно дбаючи про розквіт кожної союзної республіки зокрема і всієї держави в цілому та керуючись ленінською вказівкою про необхідність підтримувати «все, що робить зв'язки між національностями тіснішими і тіснішими»¹, КПРС в умовах комуністичного будівництва вбачає одне з головних своїх завдань у тому, щоб і надалі всемірно зміцнювати дружбу і братерство народів Країни Рад, сприяти якнайповнішому розвитку їх економічних, культурних і духовних зв'язків, виховувати всіх радянських людей у дусі інтернаціоналізму.

Відразу після встановлення в Литві Радянської влади Комуністична партія Литви і уряд республіки, весь литовський народ відчули велику братерську допомогу народів нашої багатонаціональної країни у справі економічного та культурного розвитку Литовської РСР.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 130.

В процесі культурного будівництва в республіці, як і в усій країні, не тільки небачено зріс загальноосвітній рівень трудящих, а й народилася нова інтелігенція — кров від крові і плоть від плоті робітників і селян. Вирішальну роль у цьому відіграла вища школа, яка, багато зробивши для перемоги соціалізму в СРСР, в умовах розвинутого соціалістичного суспільства продовжує залишатися основною кузницею висококваліфікованих кадрів. «Країна, — наголошувалося у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їзду партії, — черпає кадри для господарської, партійної, державної, дипломатичної, військової роботи, всієї громадської діяльності головним чином з числа спеціалістів, підготовлених вищою школою»².

При вирішенні загальнодержавної проблеми підготовки кадрів у системі вищої школи Комуністична партія здійснює на практиці ленінську національну політику, спрямовану на розквіт кожної союзної республіки, забезпечує співробітництво у цій галузі всіх народів СРСР.

Значних успіхів за роки Радянської влади досягла, зокрема, вища школа Литовської РСР. Це стало можливим завдяки тій безкорисливій допомозі, яку подали їй інші союзні республіки, насамперед РРФСР та Українська РСР. Литовські вчені, торкаючись у своїх дослідженнях питань формування в республіці кадрів радянської інтелігенції, наводять численні факти, які переконливо свідчать про велике значення цієї допомоги³. Ряд аспектів українсько-литовських культурних зв'язків розкрив у своїй праці український радянський історик В. Ф. Панібудьласка⁴.

Автор цієї статті ставить своїм завданням узагальнити досвід діяльності партійної організації Литви щодо розвитку співробітництва між Литовською та Українською РСР у справі підготовки спеціалістів вищої кваліфікації в 1959—1970 рр.

Допомога, подана вузам Литви у перші повоєнні роки великими науковими центрами країни, була насамперед спрямована на зміцнення матеріальної бази навчальних закладів, підготовку для них наукових та науково-педагогічних кадрів, налагодження навчально-виховного процесу відповідно до вимог радянської вищої школи. Все це значною мірою сприяло становленню вищої освіти у молодії радянській республіці та вирішенню проблеми підготовки кваліфікованих спеціалістів для багатьох галузей народного господарства і культури. В цей же час вищі навчальні заклади РРФСР і України допомогли Литовській РСР і в безпосередній підготовці кадрів. Тільки з 1950 до 1959 р. 649 юнаків і дівчат з Литви здобули вищу освіту у Москві, Ленінграді, Києві та Одесі⁵. У 1959 р. в цих містах продовжували навчатися ще близько 500 студентів з Литовської РСР⁶. Підбиваючи підсумки діяльності вищої школи республіки в період будівництва соціалізму, ЦК Компартії Литви у 1961 р. високо оцінив безкорисливу допомогу братніх народів

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 61.

³ G. Zimanas. Per sukkestėjimą ir vėnybę, Vilnius, 1968; A. Jablonskis. Tarybu Lietuvos ekonomika ir jos ryšiai, Vilnius, 1968; M. Burokevičius. Lietuvos KP ideologinis darbas su inteligentija 1940—1965 m., Vilnius, 1972; А. Бенджюс. Народное образование в Советской Литве в 1940—1970 гг. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Вильнюс, 1972; П. Жостайте. Высшие учебные заведения Вильнюса в годы строительства социализма (1940—1955 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Вильнюс, 1965; та ін.

⁴ В. Ф. Панібудьласка. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1959—1965 рр. К., 1967.

⁵ Архів Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти (далі — МВССО) Литовської РСР, оп. 1, спр. 800, арк. 14.

⁶ Партархів ЦК Компартії Литви, ф. 1771, оп. 196, спр. 30, арк. 9.

у вирішенні проблеми підготовки кваліфікованих кадрів для народного господарства республіки⁷.

Незважаючи на досягнуті успіхи, Литва, за станом на 1959 р., займала одне з останніх серед республік Радянського Союзу місць за кількістю осіб, що мали вищу освіту. Особливо гострою тут була нестача спеціалістів з новітніх галузей промисловості.

Тим часом завдання комуністичного будівництва вимагали прискорення темпів та підвищення якості підготовки цих кадрів, і тому Комуністична партія Литви поставила перед вищою школою республіки важливе й відповідальне завдання: відшукати можливості для збільшення їх підготовки.

Поряд з повнішим використанням внутрішніх резервів, зокрема розширенням мережі відповідних вузів та факультетів у самій республіці, велику роль у вирішенні цього завдання відіграла допомога ряду провідних вузів країни. У 1959 р. Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР було встановлено порядок позаконкурсного прийому осіб корінних національностей союзних республік, визначено правила зарахування цієї категорії студентів у вищі навчальні заклади Радянського Союзу та вжито заходів до створення усіх необхідних умов для здобуття ними вищої освіти з тих спеціальностей, підготовка з яких через відсутність науково-технічної бази не проводилася на місцях⁸.

У 1960 р. серед дев'ятнадцяти вищих навчальних закладів країни, в яких на прохання уряду Литовської РСР виділялися місця для позаконкурсного зарахування осіб корінного населення республіки, були такі великі вузи братньої України, як Київський ордена Леніна політехнічний інститут, Харківський інститут інженерів комунального будівництва, Харківський політехнічний інститут ім. В. І. Леніна, Одеське вище інженерне морське училище, Одеський інститут інженерів морського флоту⁹. Литовська молодь здобувала тут вищу освіту з багатьох спеціальностей, необхідних для ряду нових галузей промисловості, що розвивалися в республіці (електронні прилади та електроізоляційна і кабельна техніка, економія і організація будівництва, електрообладнання суден і судноводіння на морських шляхах, експлуатація водного транспорту, обробка металу тиском)¹⁰.

В наступні роки географія вищих шкіл Української РСР, де проходили підготовку студенти з Литви, розширилася. Збільшилася й кількість спеціальностей, якими оволодівали в цих закладах посланці прибалтійської республіки. Так, у 1962—1965 рр., крім згаданих уже українських вузів, юнаки і дівчата з Литовської РСР направлялися на навчання за позаконкурсним прийомом ще й у Київський інженерно-будівельний інститут (автоматизація і комплексна механізація будівництва), Одеський технологічний інститут ім. М. В. Ломоносова (зберігання і технологія переробки зерна), Львівський політехнічний інститут (інженерна електрофізика)¹¹.

У 1966—1967 рр. вузи України здійснювали прийом студентів з Литовської РСР ще й з таких нових важливих спеціальностей, як електроакустика та ультразвукова техніка, напівпровідники і діелектрики, піднімально-транспортні машини та устаткування, експлуатація суднових силових установок.¹² У 1966 р. в Севастопольському приладо-

⁷ Там же, оп. 207, спр. 26, арк. 420.

⁸ Архів МВССО Литовської РСР, оп. 1, спр. 100, арк. 20—21.

⁹ Там же, арк. 22—23.

¹⁰ Там же, арк. 23.

¹¹ Там же, спр. 438, арк. 57; спр. 800, арк. 35.

¹² Там же, спр. 800, арк. 35, 157; спр. 1158, арк. 42.

будівному інституті для братньої республіки почала здійснюватися підготовка спеціалістів з автоматизації та механізації процесів обробки і видачі інформації.¹³

Загалом з 1959 по 1970 р. підготовку у вищих навчальних закладах Радянської України пройшло близько 200 литовських студентів¹⁴. Збагачені глибокими інтернаціональними почуттями поваги і вдячності до людей, які допомогли їм стати висококваліфікованими спеціалістами, вони, повернувшись до рідної республіки, гідно поповнили лави литовської радянської інтелігенції і нині успішно застосовують набуті знання на практиці. Високий рівень набутої у вузах УРСР кваліфікації та благотворний виховний вплив, який справляло на литовську молодь перебування в братній республіці, є переконливим свідченням того, що в процесі міжреспубліканського співробітництва в галузі вищої освіти успішно розв'язуються як суто навчальні, так і виховні завдання.

Крім підготовки спеціалістів за межами Литовської РСР, у полі зору місцевої партійної організації постійно перебували й інші форми спілкування між вищими навчальними закладами Литви та братніх союзних республік.

Особлива увага приділялася всебічному вивченню та застосуванню у вузах Литовської РСР досвіду організації навчально-виховного процесу, нагромадженого вищою школою інших радянських республік. Тісне співробітництво встановилося в цьому напрямі між вищими навчальними закладами Литви та України. Так, у 1959 р. група секретарів вузівських партійних організацій з Каунаса відвідала Київ, де безпосередньо ознайомилася з постановкою навчально-виховної роботи: у ряді навчальних закладів столиці Радянської України. У 1960 р. з ініціативи міськкому партії 8 груп секретарів первинних партійних організацій Каунаса, зокрема й вузівських, з метою обміну досвідом роботи побувало в найбільших містах країни, в тому числі у Харкові¹⁵.

В наступні роки такі контакти ще більше розширилися і стали взаємними. Візитами обмінювалися секретарі парторганізацій, члени ректоратів і групи викладачів вищих навчальних закладів. Про те, яку велику користь приносять обмін досвідом, говорилося, наприклад, 21 лютого 1968 р. на розширеному засіданні парткому та ради Вільнюського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. В. Касукаса. Члени парткому, зокрема, наголошували, що глибоке вивчення досвіду виховної роботи із студентами у вузах Ленінграда, Києва та Харкова допоможе ректорату і всім структурним підрозділам університету розробити більш досконалі перспективні плани цієї роботи на весь період навчання.

Важливою формою співробітництва та обміну досвідом у галузі вищої освіти є взаємодопомога провідних учених різних республік у читанні лекцій та проведенні консультацій для студентів. У цій сфері між вузами Литви і України також існують тісні зв'язки. Так, у 1968/69 навчальному році доктор технічних наук, професор А. А. Угінчус (Харківський інститут інженерів залізничного транспорту) прочитав для студентів Каунаського політехнічного інституту курс лекцій з питань гідравліки та дав ряд консультацій для викладачів. У 1969/70 навчальному році доктор філологічних наук, професор А. В. Ільгерін (Львівський державний університет) прочитав для студентів Вільнюсь-

¹³ Там же, спр. 1535, арк. 7.

¹⁴ Там же, оп. 1, спр. 100, 180, 213, 333, 438, 620, 761, 942, 1137, 1343, 1535 (підррахунки автора).

¹⁵ Партархів ЦК Компартії Литви, ф. 1771, оп. 196, спр. 30, арк. 56—57; оп. 206, спр. 3, арк. 182.

кого університету цикл лекцій з російської та зарубіжної літератур XIX—XX ст., а наступного, 1970/71 навчального року студенти цього ж вузу прослухали курс лекцій із слов'яно-балтійської фонології, який прочитав доктор філологічних наук, професор В. К. Журавльов (Донецький державний університет)¹⁶.

Із зміцненням матеріально-технічної і наукової бази вищих навчальних закладів Литовської РСР їх зв'язки з вузами братньої України ставали дедалі багатограннішими. Вони виходили за рамки односторонньої допомоги вищій школі Литви, все частіше набуваючи рис братерської взаємодопомоги.

Між вузами Литовської та Української РСР виникла така нова форма співробітництва, як обмін студентами з метою глибокого вивчення ними мови братнього народу. Вперше подібні зв'язки були встановлені в 1969 р. між Вільнюським та Київським державними університетами.

Важлива роль у професійній підготовці майбутніх спеціалістів належить виробничій практиці студентів. Визначаючи місце її проведення, ректорати і партійні організації виходять з того, що зміцнення ділових зв'язків вузів республіки з науковими центрами і підприємствами країни не лише допомагає поліпшенню підготовки кадрів (насамперед з тих спеціальностей, з яких на місці немає відповідної виробничої бази), а й сприяє інтернаціональному вихованню студентів.

Чимало промислових підприємств, з якими вузи Литви підтримують активні виробничі зв'язки, знаходиться на Україні. Так, групи студентів-геологів Вільнюського університету щороку виїжджають у виробничі експедиції до Криму та Одеси, а вихованці хімічного факультету — на підприємства Дніпропетровська та Кривого Рога. Для ознайомлення з новітніми досягненнями та класичними зразками в галузі містобудування, а також на виробничу практику студенти художнього інституту виїздили у Київ, Одесу, Львів¹⁷. У свою чергу, студенти з України приїздили на виробничу практику в Литву. В 1970 р., наприклад, на промислових підприємствах республіки їй проходили вихованці Одеського технологічного інституту харчової та холодильної промисловості, Одеського політехнічного, Київського технологічного, Миколаївського кораблебудівного та Ворошиловградського машинобудівного інститутів.

Розробляючи плани навчально-виховної роботи, керівництво та партійні організації вузів Литовської РСР дбають про розвиток наукового спілкування між студентськими колективами Литви та інших братніх республік, яке, зокрема, яскраво виявляється в обміні досвідом діяльності наукових студентських товариств, а особливо, в участі студентів у всесоюзних, міжреспубліканських та міжвузівських наукових студентських конференціях. Так, студентське наукове товариство Каунаського медичного інституту вже в 1959 р. підтримувало зв'язки з 16-ма вузами РРФСР, України, Білорусії, Латвії та Естонії, у 1962 р. — з 25-ма, а в 1963 р. — з 28-ма¹⁸. Подібне можна сказати про більшість вузів Литви. Наприклад, з 1959 по 1963 р. студенти Вільнюського університету виступали з численними доповідями на конференціях у Київському університеті, Харківському політехнічному інституті та в інших навчальних закладах багатьох міст нашої країни. Лише протягом 1958/59 навчального року на наукових конференціях за межами

¹⁶ Архів МВССО Литовської РСР, оп. 1, спр. 1684, арк. 54.

¹⁷ Партархів ЦК Компартії Литви, ф. 1771, оп. 209, спр. 30, арк. 75—76: «Партійна жизнь», 1967, № 13, стор. 49—57.

¹⁸ Партархів ЦК Компартії Литви, ф. 4954, оп. 6, спр. 3, арк. 241.

республіки, в тому числі й у вузах Української РСР, студентами Каунаського політехнічного інституту було прочитано 25 доповідей, Сільськогосподарської академії — 18, Ветеринарної академії — 9¹⁹. За роки восьмої п'ятирічки (1966—1970 рр.) вихованцями всіх вузів Литви на наукових студентських конференціях, що проходили в РРФСР, на Україні, в Білорусії та деяких інших республіках, було прочитано 846 доповідей²⁰. З свого боку, студенти з багатьох міст країни, зокрема з Києва, Харкова, Одеси і Львова, беруть активну участь в роботі наукових конференцій, що їх організовують вузи Литовської РСР²¹.

Крім широкого наукового та виробничого співробітництва, між вищими навчальними закладами Литви і України існують багатогранні культурні зв'язки: взаємні екскурсії, обмін делегаціями комсомольських активістів, колективами художньої самодіяльності, спільне проведення різноманітних фестивалів та молодіжних свят. Велику роботу, спрямовану на розвиток цих та інших форм культурного спілкування між студентами наших республік, проводять інтернаціональні клуби студентів.

У 1964 р. республіканська газета «Комьяунімо теса» («Комсомольська правда») писала, що квітень у Шауляйському педагогічному інституті по праву називають «місяцем дружби». Щороку в цей час в аудиторіях інституту можна зустріти українця і таджика, росіянина і латиша, естонця і білоруса. В такі дні організовуються вечори дружби, зустрічі з трудящими міста, поїздки по республіці²². Інтернаціональним клубом Вільнюського університету лише в 1967 р. було проведено 6 вечорів дружби народів СРСР, на які запрошувалися студенти з усіх союзних республік. У 1969 р. клуб прийняв 13 молодіжних делегацій з братніх республік, у тому числі й з Української РСР²³.

З 1968 р. в Каунаському політехнічному інституті стало традиційним проведення конкурсів змішаних хорів «Ювентус». Уже в першому такому конкурсі, крім хорових колективів вищих навчальних закладів Литви, брали участь вузівські самодіяльні колективи з інших республік, зокрема студентський хор Київського політехнічного інституту.

Всебічну підтримку партійної організації Литви постійно дістає й така форма співробітництва вузівської молоді, як організація літніх таборів праці та відпочинку²⁴. Протягом досліджуваного періоду студенти республіки багато разів виїздили в такі табори за межі Литви, зокрема на Україну — до Одеси, Львова, Харкова. У свою чергу, в таборах, розташованих на території Литовської РСР, працювали та відпочивали і студенти з України. Однією з важливих особливостей таборів праці та відпочинку є те, що перебування в них збагачує студентів досвідом їх колег з інших республік. Комсомольці з Каунаса писали про це так: «Ось, наприклад, факультети громадських професій у політехнічному інституті. Вперше кілька років тому нам розповіли про них одеські студенти. Зараз такі факультети є і в нас... Студенти братніх республік приїжджали до нас теж не на екскурсії. Гості є будівельниками і пропагандистами»²⁵.

¹⁹ Там же, ф. 1771, оп. 209, спр. 33, арк. 147; спр. 34, арк. 168; оп. 210, спр. 33, арк. 149.

²⁰ Н. Жукаускаене. Интернациональное воспитание студентов в процессе сотрудничества вузов Литвы с братскими республиками СССР (1959—1970 гг.).— *Ideologinio darbo teorija ir praktika komunizmo statybos Tarybu Lietuvoje sąlygomis* Vilnius, 1973, стор. 53.

²¹ Там же.

²² Там же, стор. 56.

²³ «Комьяунімо теса», 16 жовтня 1969 р.

²⁴ Постановления по идеологическим вопросам, Вильнюс, 1968, стор. 59.

²⁵ «Советская Литва», 14 грудня 1966 р.

Однією з найпоширеніших форм спілкування студентських колективів стала участь вузівської молоді в інтернаціональних будівельних загонах. Певні зв'язки між вищими навчальними закладами Литовської та Української РСР є і в цьому напрямі. Так, на I Всесоюзному зльоті студентських будівельних загонів (1966 р.) зазначалося, що лише влітку 1966 р. на будовах України і Молдавії, а також у деяких інших районах країни працювало 500 посланців вузів і технікумів Литви. Ними було виконано робіт на 600 тис. крб.²⁶ Підбиваючи підсумки діяльності інтернаціональних студентських загонів, членами яких були литовські студенти, за період з 1958 по 1969 р., Центральний Комітет Компартії Литви відзначав, що одночасно з виконанням будівельних робіт учасники цих загонів подавали допомогу в медичному та культурно-масовому обслуговуванні місцевого населення, організовували спортивно-оздоровчі заходи, проводили політико-масову роботу. Було наголошено, що ця форма спільної трудової діяльності студентів різних республік сприяє громадському змушненню молоді, нагородженню нею організаторського досвіду, вихованню працелюбності, почуття патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму²⁷.

Отже, одним з головних напрямів у розв'язанні Компартією Литви проблеми всебічної підготовки молодих спеціалістів було постійне зміцнення і розвиток співробітництва вищої школи Литовської РСР з вузами братніх республік. Зокрема, багатогранні і тісні зв'язки між вищими навчальними закладами Литовської РСР і Української РСР сприяли великим успіхам вищої школи цих республік у підготовці спеціалістів для всіх галузей народного господарства і культури.

²⁶ Н. Жукаускаене. Назв. праця, стор. 54.

²⁷ Там же, стор. 55.

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В РОСІЇ І НА УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Н. А. ШИП

У XVIII ст. в Росії набули дальшого розвитку освіта та різні галузі науки. Це стосувалося і медичної справи. У зв'язку із зростаючою потребою в медичних кадрах у Москві при Аптекарському приказі була організована перша лікарська школа. Медичних фахівців готували також шляхом прикріплення учнів до лікарів, аптекарів, відправляючи для навчання за кордон. Але такі форми підготовки не задовольняли потреби в спеціалістах. Не вистачало медиків в армії. Цивільне населення також потребувало медико-санітарного обслуговування. Тому з початку XVIII ст. царський уряд намагався дещо зробити для поліпшення медичної справи в країні. Це проявилось, зокрема, в організації медичної освіти, що набрала значних розмірів з другої половини XVIII ст.

Ця проблема вивчається дослідниками — істориками медицини, а також науковцями різних її галузей¹. Проте недостатньо висвітленим

¹ Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. Под ред. Б. Д. Петрова, В. Д. Братуся и К. Ф. Дупленко, К., 1954, стор. 12.

залишається питання про зв'язки і співробітництво у цій справі прогресивних російських і українських діячів.

На Україні наприкінці XVIII ст., крім Єлисаветградської госпітальної школи, не було вищих учбових медичних закладів². Вихідці з України навчалися в той час в учбових закладах Росії. З їх числа вийшло багато прославлених медиків. Автор даного повідомлення має на меті висвітлити питання про набір студентів з України до учбових закладів Росії.

До середини XVIII ст. в Росії лікарями були переважно іноземці. Деякі з них приїздили сюди з жадоби до наживи, не мали належної фахової освіти, досвіду, і тому не викликали до себе довір'я. Населення в основному лікувалося методами народної медицини. Нескладну хірургічну допомогу подавали цирульники. Тому підготовка лікарів з представників місцевого населення в Росії мала важливе значення.

Процес становлення медичної освіти в країні відбувався в складних умовах: не було відповідної матеріальної бази, гостро відчувалася нестача викладачів і, навіть, учнів, підготовлених до засвоєння медичних знань. Саме тому на початку XVIII ст. склалася своєрідна система медичних учбових закладів у вигляді госпітальних шкіл. У 1786 р. вони були перетворені на медико-хірургічні училища, які наприкінці XVIII ст. стали медико-хірургічними академіями.

Такі етапи розвитку медичної освіти були історично обумовлені. На початку XVIII ст. в Росії були організовані великі «генеральні» госпіталі, в яких лікували хворих і викладали медицину³. При всіх ускладненнях і перешкодах⁴, що траплялися на шляху відкриття медичних шкіл, у 40-х роках XVIII ст. в Росії були «закладені паростки, з яких у наступні 50—60 років зросло і розвинулося величне дерево російської медицини»⁵.

У середині XVIII ст. в країні діяло близько 30 госпіталів: військових, заводських і міських. У деяких з них учні діставали кваліфікацію молодшого медичного працівника⁶. Серед медично-освітніх закладів значну роль відігравали генеральні госпіталі в Москві, Петербурзі і Кронштадті. Петербурзький генеральний сухопутний, Петербурзький адміралтейський (морський) і Кронштадтський адміралтейський госпіталі до прийняття у грудні 1735 р. «Генерального регламенту про госпіталі» мали різну кількість лікарських учнів, інколи — до 20 чол. Пізніше у Петербурзькому сухопутному госпіталі їх було 50 чол., в адміралтейському — 30, у Московському генеральному госпіталі — також 50 чол.

Складною проблемою був набір учнів до медичних учбових закладів. Для вивчення медицини вимагалася знання латинської мови. У зв'язку з цим один з визначних організаторів медичної освіти в Росії П. З. Кондоїді домігся розпорядження Синоду про набір у медичну науку вихованців духовних учбових закладів, які вивчали цю мову. 14 березня 1754 р. Синод видав указ про виклик студентів семінарії до московської і петербурзьких госпітальних шкіл. В ньому зазначалося, що в існуючих учбових закладах Києва, Харкова, Чернігова і Переяс-

² Б. Н. Палкин. Первая медицинская школа на Украине.— «Врачебное дело», 1953, № 1, стор. 81.

³ Я. Чистович. Очерки из истории русских медицинских учреждений XVIII в., СПб., 1870, стор. 375.

⁴ Див.: П. Е. Заблудовский. Медицина в период дворянской империи (XVIII в.), М., 1955, стор. 8.

⁵ Я. Чистович. История первых медицинских школ в России, СПб., 1883, стор. 266.

⁶ Б. Н. Палкин. Русские госпитальные школы и их воспитанники, М., 1959, стор. 25—27.

лава з «малоросійських людей» є бажаючі вивчати медико-хірургічні науки.

У серпні 1758 р. до Київської академії, Чернігівської колегії і Переяславської семінарії надійшов указ Медичної колегії*, за яким студентів академії та семінаристів звільняли з атестатом про їх навчання для вступу у медичні школи. На проїзд до Москви і Петербурга видавалось по 10 крб.⁷ За цим указом Київська академія відправила вивчати медико-хірургію і фармацію 37 чол.⁸ У 1759 р. з Харківського колегіуму в медичні учбові заклади було направлено 6 учнів. Синодальний указ від 6 липня 1761 р. вимагав направити у медичні школи з Київської академії та південноросійських семінарій 30 вихованців⁹. В 1754—1768 рр. тільки з Київської академії для здобуття медичної освіти поїхало понад 300 студентів¹⁰.

Крім безпосередніх письмових викликів студентів, Медична колегія давала провінціальним лікарям завдання набирати собі учнів, запрошувати до вступу в медичні школи. За повідомленням лікаря Чернігівського полку І. Узнанського, його пасинок Ф. Мозель вивчав у нього «медицину, анатомію і хірургію». Після екзамену у 1761 р. полковий лікар видав йому підлікарський атестат*. І. Узнанський звернувся в канцелярію гетьмана Розумовського з проханням відпустити його пасинка для продовження навчання у госпітальну школу до Петербурга з тим, щоб по закінченні школи його направили лікарем у малоросійські полки¹¹. Лікар 2-го київського батальйону Ф. Матковський у 1777—1778 рр. навчав медицині 44 студентів Київської академії¹².

Щоб набрати учнів до медичних учбових закладів, у 1761 р. з Петербурга на Україну приїздив син значкового товариша Лубенського полку, вихованець Київської академії доктор І. А. Полетика. Відібрані ним студенти були відправлені: до Московської госпітальної школи — 10 чол., Петербурзького генерального сухопутного госпіталю — 20 чол., Петербурзького адміралтейського госпіталю — 15 чол.¹³.

Деякі випускники госпітальних шкіл для підвищення своєї освіти та одержання звання доктора медицини їхали за кордон*. Вперше у 1761 р. для одержання докторського ступеню поїхали в Лейден за державні кошти кілька чоловік, серед яких були і вихідці з України, зокрема: І. Тимковський, Ф. Тихорський, К. Ягельський, С. Митрофанов, М. Крутень, О. Сидорович, І. Пешковський¹⁴. Оскільки Медична колегія, якою керували іноземці, чинила перешкоди і в цьому відношенні, то деякі бажаючі продовжити навчання їхали за кордон на власні кошти. Так, у Лейденському університеті здобули докторські ступені Г. Ф. Соболевський, Д. С. Самойлович, С. О. Леонтович, Н. К. Карпинський, І. В. Руцький.

* Медична колегія — орган медичного управління в Росії; у 1725—1763 рр.— Медична канцелярія; з 1763 р.— Медична колегія (далі в тексті буде Медична колегія — Автор).

⁷ ЦДІА УРСР, ф. 59, оп. 1, спр. 2939, арк. 476.

⁸ В. Аскочєнскій. Киев с древнейшим его училищем Академию, К., 1856, стор. 256.

⁹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии, т. II, К., 1908, стор. 108.

¹⁰ Там же, т. III, стор. 423.

* Підлікар — медичне звання, середнє між фельдшером і лікарем, скасовано у 1799 р.

¹¹ ЦДІА УРСР, ф. 269, оп. 1, спр. 3573, арк. 2.

¹² Я. Чистович. История первых медицинских школ в России, стор. 328.

¹³ ЦДІА УРСР, ф. 59, оп. 1, спр. 3588, арк. 2—4.

* Право присвоювати докторський ступінь Медична колегія дістала в 1764 р.

¹⁴ Я. Чистович. История первых медицинских школ в России, стор. 315.

Свідченням успіхів російських і українських медиків стало видання кількох дисертацій і наукових праць за кордоном і в Росії та обрання деяких з них почесними членами іноземних академій. Так, А. Я. Італінський, уродженець Лубенського полку, був членом Російської академії і почесним членом Римської академії наук, Д. С. Самойлович — членом 12-ти академій наук, І. А. Полетика — першим професором з Росії в Кільському університеті.

Госпітальні школи відіграли значну роль у справі становлення і розвитку медичної освіти в Росії. Вони підготували понад 2 тис. лікарів, але задовольнити потребу в медичних кадрах не змогли. Постало питання про збільшення кількості лікарських учнів, ширше викладання медичних наук. Необхідно було розв'язати також питання про присвоєння докторських ступенів, не посилаючи для цього людей за кордон. Передбачалося відокремити школи від госпіталів і заснувати медичні училища за прикладом медичних факультетів західноєвропейських університетів.

Для вивчення системи медичної освіти у 1785 р. за кордон поїхали полтавчани М. М. Тереховський і О. М. Шумлянський. Вони обидва закінчили Київську академію. М. М. Тереховський після навчання у Петербурзькому генеральному сухопутному госпіталі удосконалював свої знання в Страсбурзькому університеті. О. М. Шумлянський був всесбічно освіченою людиною, досвідченим практиком і викладачем. Він закінчив Петербурзький адміралтейський госпіталь. Докторський диплом одержав також у Страсбурзькому університеті. Повернувшись до Росії, вони підготували доповідь про перетворення госпітальних шкіл на медико-хірургічні училища, порушили питання про відокремлення медичних шкіл від госпіталів, виборність професорів і рівень їх підготовки, викладання наук російською мовою, ліквідацію обов'язкового для учнів догляду за хворими у госпіталах та ін.

Замість генерального сухопутного і морського госпіталів у Петербурзі було засновано медико-хірургічне училище. Те ж саме зробили у Москві й у Кронштадті. Існував медичний факультет і в Московському університеті. Але протягом 30 років факультет випустив всього 20 лікарів¹⁵ і присвоїв докторське звання тільки одному з них. Це був вихованець Київської академії, з 1788 р. — студент медичного факультету Московського університету Ф. І. Барсук-Мойсеев. За рахунок університету удосконалювався в медичних науках у Франції та Голландії уродженець Чернігівського полку Ф. І. Політковський — пізніше професор практичної медицини в Московському університеті.

Слід згадати і про те, що в Московському університеті навчалися медицини вихованець Київської академії О. І. Данилевський, згодом доктор наук, професор; І. Й. Тимковський — син доктора Й. Т. Тимковського, уродженця Миргородського полку. Відомим вченим став вихованець Московського університету доктор медицини І. С. Андрієвський, який дістав попередню освіту в Київській академії. Випускник Чернігівського колегіуму доктор медицини Ф. К. Курика у 1778 р. був нагороджений золотою медаллю медичного факультету Московського університету. Вихованець Харківського колегіуму і випускник медичного факультету Московського університету І. О. Двигубський тричі признавався ректором Московського університету¹⁶.

І після утворення медико-хірургічних училищ Медична колегія продовжувала викликати для навчання в них студентів з учбових за-

¹⁵ С. А. Верхратський. Історія медицини, К., 1964, стор. 174.

¹⁶ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета (1755—1855). в 2-х частях, ч. 1, М., 1855, стор. 290.

кладів України. З Харківського колегіуму у 1787 р. на навчання було відправлено 28 учнів, у 1793 р.— 19¹⁷. У 1792 р. до медико-хірургічних училищ було викликано 15 студентів Київської академії¹⁸.

За указом Синоду від 26 вересня 1797 р. духовні училища мали щороку направляти у медичну науку до 50 семінаристів¹⁹. Таким чином, поряд з вихованцями Московської слов'яно-греко-латинської академії, Новгородської, Тверської та інших семінарій значну кількість слухачів медичних учбових закладів становили студенти Київської академії, Харківського, Чернігівського і Переяславського колегіумів. У промеморіях (доповідних записках) Медичної колегії давались роз'яснення для вступаючих до медичних учбових закладів. За сумлінну поведінку і успіхи учні з «природних» російських людей мали одержувати справедливу винагороду і користуватися перевагами перед іноземцями. Учням видавали платню, забезпечували житлом, свічками, дровами та їжею²⁰.

Соціальний склад слухачів медичних учбових закладів був неоднорідний. З донесення Медичної колегії Синоду видно, що в Московській госпітальній школі навчалися переважно різночинці²¹. Духовні учбові заклади намагалися залишати здібних дітей у духовному стані. І все ж таки багато з них виявляли схильність до «світської» науки. До кінця XVIII ст. значну частину слухачів медико-хірургічних училищ становили діти священників, дяків²². З 18 відправлених у 1773/74 рр. з Київської академії для здобуття медичної освіти 5 були дітьми священників, 6 — козаків, 7 — посполитих²³. У 1796—1799 рр. з Київської академії до медичних закладів відправлено 12 дітей церковнослужителів, 5 — дворян, 1 солдатський син, 1 міщанин²⁴.

Вступні іспити до медико-хірургічних училищ відзначалися вимогливістю. Якщо кандидати не витримували екзаменів, то повертались у свої попередні навчальні заклади. Ті, хто приїздив для вступу, представляли від ректорів і префектів семінарій «вірогідний атестат у тому, що вони, перебуваючи у семінаріях, уже навчились граматики та її частин, риторики і частково філософії»²⁵. Від них вимагалось знання латинської мови та інших словесних наук. Успіхи учнів у навчанні оцінювались так: чудовий, посередній, похвальний, добрий. Разом з тим, вступаючим до медичних закладів давалася й загальна характеристика. Ось, наприклад, в атестаті, виданому Київською академією у травні 1766 р. П. Якубовському говориться, що він «навчався латинській мові, латинській поезії, риториці другий рік з добрим і похвальним успіхом, поведінки чесної і доброзвичайної, відпущений до медико-хірургічної науки та від академії Київської звільнений»²⁶.

У медичних закладах навчалася молодь з різних місцевостей України. Наприклад, О. К. Каменецький — інспектор Петербурзького фі-

¹⁷ А. С. Лебедев. Харьковский коллегиум как просветительский центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета, М., 1885, стор. 24.

¹⁸ Н. И. Петров. Киевская академия в царствование Екатерины II (1762—1796), К., 1906, стор. 98.

¹⁹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии, отд. III, т. I, К., 1908, стор. 27.

²⁰ ЦДІА УРСР, ф. 59, оп. 1, спр. 2939, арк. 795.

²¹ Там же, арк. 798.

²² А. Аледеков. История Московского военного госпиталя в связи с историей медицины в России к 200-летнему его юбилею 1707—1907, М., 1907, стор. 545.

²³ ЦДІА УРСР, ф. 59, оп. 1, спр. 7277, арк. 2, 6, 10—22.

²⁴ В. Аскоченский. Назв. праця, стор. 396.

²⁵ ЦДІА УРСР, ф. 59, оп. 1, спр. 2939, арк. 796.

²⁶ Там же, спр. 4922, арк. 2.

зикату* — був уродженцем Стародубського полку, К. Ф. Рожалін — син козака Лубенського полку, медичну освіту здобув у Петербурзькій госпітальній школі, працював лікарем так званої української дивізії. Член Медичної колегії Ф. Т. Тихорський був сином козака Переяславського полку. Документи свідчать про масовий від'їзд студентів Харківського, Переяславського, Чернігівського колегіумів і особливо Київської академії для навчання у Москву і Петербург²⁷. У переважній більшості вони їхали вчитися за власним бажанням.

Вихованці російських медичних училищ, які попередню освіту дістали в учбових закладах України, з честю виконували благородний обов'язок щодо поширення медичної освіти в Росії і на Україні, служби в армії, обслуговування населення. Деякі з них стали популярними і здобули визнання як вчені: Н. М. Максимович-Амбодик — уродженець с. Веприки Гадяцького полку, вихованець Петербурзького сухопутного госпіталю, перший професор повивального мистецтва; Д. С. Самойлович — закінчив Петербурзький адміралтейський госпіталь, почесний член Медичної колегії; Д. В. Понирка — син козака з с. Полошек Глухівського повіту, вихованець Московської госпітальної школи, доктор Васильківського карантину; І. В. Руцький — вихованець Петербурзького госпіталю, професор Московської акушерської школи; Д. Я. Пісечков — син сільського священика з Харківщини, вихованець Московської госпітальної школи, почесний член Товариства дослідників природи, член Вільного Економічного Товариства та ряд інших діячів.

Нелегко було діставати в той час медичну освіту. Гостро відчувалася нестача викладачів і підручників. Часто одна людина викладала по декілька предметів, іноді навіть без оплати. Лише у 1755 р. відкрилася перша медична бібліотека. Книги для неї виписували з-за кордону або скуповували у родичів померлих лікарів. Тому не випадково, що багато учнів відомих російських педагогів С. Зибеліна, К. Щепіна, М. Шеїна присвятили себе викладацькій роботі, пошукам нових педагогічних методів і прийомів, складанню підручників тощо. Поряд з росіянами в галузі медичної освіти працювали вихідці з України. М. М. Тереховський називав себе «україно-русом», підкреслюючи цим єдність двох братніх народів, О. М. Шумлянський — росіянином з Полтави.

Великим педагогічним талантом відзначався П. І. Погорецький, уродженець с. Чорногородки Фастівського повіту. Закінчивши Київську академію, він навчався у Петербурзькому адміралтейському госпіталі. П. І. Погорецький викладав у Московській госпітальній школі²⁸. За своїми педагогічними поглядами він був послідовником К. І. Щепіна. П. І. Погорецький, як і його вчитель, турбувався про забезпечення учнів літературою, переклав підручник з діагностики і лікування хвороб Шрейбера та ін. П. І. Погорецький вніс значний вклад у створення російської медичної термінології і викладання медицини російською мовою. Разом із своїми земляками Г. Ф. Соболевським, Д. С. Самойловичем П. І. Погорецький подав до Медичної колегії чимало пропозицій, спрямованих на удосконалення підготовки спеціалістів у медичних школах. В цьому ж напрямі багато працював викладач медичного факультету Московського університету С. Г. Зибелін.

Викладачі не тільки робили переклади з іноземної медичної літератури, а й самі писали оригінальні праці, створювали наочні посібники. М. І. Шеїн, зокрема, склав перший російський анатомічний атлас.

* Фізикат — перший орган санітарного нагляду в Росії.

²⁷ ЦДІА УРСР, ф. 269, оп. 1, спр. 4538, арк. 4; ф. 59, оп. 1, спр. 7227, арк. 9—26; ф. 59, оп. 1, спр. 2939, арк. 476.

²⁸ А. Алелеков. Назв. праця, стор. 415.

Кілька медичних підручників російською мовою написав Н. М. Максимович-Амбодик. Він викладав у петербурзьких і кронштадтському госпіталах, за багаторічну науково-педагогічну діяльність у 1782 р. був обраний почесним членом Медичної колегії. У Московському медико-хірургічному училищі викладав акушерство і «судову медицину» його колишній вихованець, полтавчанин Г. П. Попов. В медико-хірургічній академії він навчав студентів ще й латинської мови.

Довгий час викладав в академії П. А. Загорський — син священника Новгород-Сіверського намісництва. Після закінчення Чернігівського колегіуму він навчався у Петербурзькому генеральному сухопутному госпіталі. П. А. Загорський мав великий практичний досвід. Його педагогічна діяльність тісно пов'язана також з медико-хірургічними училищами Петербурга. Визнанням великих заслуг П. А. Загорського було обрання його академіком, а також заснування премії його імені за видатні наукові роботи в галузі анатомії²⁹. Більш як 20 років викладав у госпітальних школах Петербурга колишній вихованець Київської академії Ф. Т. Тихорський. Випускник Харківського колегіуму А. І. Федоровський посідав професорську посаду в Кронштадтському адміралтейському госпіталі.

Відомих викладачів мала і Єлисаветградська госпітальна школа. Тут працював вихованець цієї ж школи Є. О. Мухін, родом з Чугуєва. Навчатися у Єлисаветградській школі він почав після закінчення Харківського колегіуму і до 1795 р. працював у ній викладачем. Потім він читав курс патології і терапії у Московському медико-хірургічному училищі. У 1813 р. Є. О. Мухіна обрано професором Московського університету³⁰. Все своє життя він поєднував викладацьку роботу з практичною діяльністю. З 1794 р. у Єлисаветградському госпіталі викладав хімію і медичну практику уродженець Полтавської губернії, вихованець Київської академії і Петербурзького генерального госпіталю досвідчений медик Є. Ф. Зверака³¹.

Багато з названих вище педагогів поєднували викладацьку роботу з медичною практикою. Особливо це проявлялося під час епідемічних захворювань, коли лікарі, ризикуючи своїм життям, боролися з чумою, малярією, сибірською виразкою. Але ці та інші питання організації медичної служби — тема для спеціального дослідження.

Про значення підготовки медичних кадрів у XVIII ст. в Росії свідчать такі факти: на початку століття в країні налічувалося близько 150 лікарів (переважно іноземців), а під кінець століття їх кількість зросла майже в 10 разів³². Серед докторів медицини 42 чол. були вихідцями з України³³. За цей період видано 2618 оригінальних праць з медицини, з них 1959 написані російськими, українськими і білоруськими авторами³⁴. Слід також відзначити, що автори більшості дисертацій і наукових праць розвивали передові напрями в науці.

Навчання українців у медичних учбових закладах Росії дало змогу почати організацію медичної освіти на Україні. Багато вихованців медичних шкіл Москви і Петербурга практикували на Україні, були викладачами Єлисаветградської госпітальної школи. За розпорядженням

²⁹ М. А. Тикотин. П. А. Загорский и первая русская анатомическая школа, М., 1950, стор. 38, 59, 158.

³⁰ Л. Ф. Змеев. Русские врачи-писатели, вып. 1, СПб., 1886, стор. 23.

³¹ И. Ф. Павловский. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII ст., Полтава, 1912, стор. 74.

³² П. Е. Заблудовский. Назв. праця, стор. 17.

³³ «Киевская старина», 1896, № 3, стор. 93—103.

³⁴ Д. М. Российский. История всеобщей и отечественной медицины и здравоохранения, М., 1956, стор. 688.

уряду з 1802 р. у Київській академії розпочали викладати основи медичних наук.

У 1806 р. відкрився медичний факультет у Харківському університеті, його деканом і професором медицини був призначений П. М. Шумлянський. Його шлях у медичну науку розпочався у Петербурзькій госпітальній школі. Докторський диплом він, як і його брат О. М. Шумлянський, одержав у Страсбурзькому університеті. До переїзду на Україну П. М. Шумлянський посідав професорську посаду у Кропшадтському, а потім — у Московському медико-хірургічному училищі. На кафедрі акушерства Харківського університету працював І. П. Каменський — уродженець Катеринославського намісництва, вихованець Московського медико-хірургічного училища. Їх плідна діяльність, а також допомога російських колег зробили можливим через 10 років після відкриття медичного факультету в Харківському університеті залишити на всіх професорських кафедрах своїх вихованців.

Спільними зусиллями російських і українських медичних працівників наприкінці XVIII ст. медична освіта була піднята на новий щабель свого розвитку. Утворені Московська і Петербурзька медико-хірургічні академії готували медичні кадри для всієї Росії.

ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРОГРЕСИВНИХ СИЛ НДР У БОРОТБІ ЗА СОЦІАЛІСТИЧНУ ПЕРЕБУДОВУ СЕЛА (1956—1960 рр.)

А. С. ЗАВ'ЯЛОВ

Зміцнюючи свою роль гегемона, перемігши робітничий клас не тільки перевиховує дрібнобуржуазні маси¹, а й встановлює союз з ними в різних галузях соціалістичного будівництва². Про це, зокрема, свідчать аграрні перетворення в НДР, здійснені під керівництвом СЕПН й при активній участі інших політичних партій і масових організацій трудящих, об'єднаних в Національному фронті.

Історики СРСР і НДР приділяли значну увагу висвітленню керівної ролі робітничого класу в цьому процесі, участі в ньому окремих партій і організацій Національного фронту³. Однак, ще недостатньо.

¹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 25.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 21.

³ Див. наприклад: Г. Н. Горошкова. Национальный фронт демократической Германии (1949—1966 гг.), М., 1966; Из опыта социалистического строительства в ГДР (1952—1961 гг.). Вовлечение непролетарских слоев в строительство социализма, М., 1965; И. М. Карпенко. Победа ленинского кооперативного плана в сельском хозяйстве ГДР.— «Ежегодник германской истории 1968 г.», М., 1969; І. М. Кулінич. Загальні закономірності і особливості будівництва соціалізму в НДР.— «УІЖ», 1959, № 5; Б. Н. Лаптев. Роль демократических партий в социалистическом преобразовании сельского хозяйства ГДР (1957—1960). — «Ученые записки Башкирского университета». Вып. 25. Серия истор. наук, 1968; Е. Н. Петрунин. Массовые демократические организации в борьбе за социалистическое переустройство сельского хозяйства ГДР (май 1945—1966 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, М., 1970; Н. И. Салехов. Из истории кооперативного строительства в сельском хозяйстве ГДР (1945—1960 гг.). — «Новая и новейшая история», 1973, № 3; В. Ф. Стафеева. Партии Национального фронта демократической Германии в период производственного кооперирования крестьянства. — «Ученые записки ЛГПИ им. Герцена». Исторические науки, т. 314, 1967, та ін. Бібліографію німецьких праць див. у кн.: «Gemeinsam zum Sozialismus. Zur Geschichte der Bundnispolitik der SED, Berlin, 1969.

на наш погляд, розкрито конкретні форми співробітництва різних партій і організацій, характер їх взаємовідносин у процесі соціалістичного перетворення села в НДР, хоч буржуазна історіографія намагається спотворити характер відносин між СЄПН та іншими членами Національного фронту⁴.

В даному повідомленні робиться спроба розкрити конкретні форми і методи залучення різних партій і організацій Національного фронту до соціалістичного будівництва на селі.

Як відомо, аграрна програма німецьких комуністів складалась у процесі діалектичної взаємодії революційного руху, аграрної теорії марксизму, досвіду боротьби з фашизмом. Її правильному формуванню сприяло творче засвоєння ленінських ідей кооперації, досвіду КПРС і рекомендацій Комінтерну. Завдяки земельній реформі, проведеній у Східній Німеччині, союз робітничого класу з трудящим селянством набув міцної основи, що поклало початок демократичному розвитку села. Приступаючи до будівництва основ соціалізму, СЄПН врахувала специфічні умови аграрних відносин, які склалися в НДР, у тому числі глибокі традиції приватної власності на землю, значне поширення приватно-капіталістичної кооперації на селі⁵, високий вихід товарної продукції середніх і великих селянських господарств, наявність відкритого кордону із Західною Німеччиною і пропаганду проти сільськогосподарських виробничих кооперативів, що велася звідти, та ін.⁶ Зазначені обставини спричинили такі особливості аграрних перетворень у НДР, як збереження приватної власності на землю після вступу до кооперативу, три типи сільськогосподарських виробничих кооперативів (СГВК) та ін.

Курс на будівництво соціалізму на селі оголосила 2-а партійна конференція СЄПН у липні 1952 р. На цей час в НДР налічувалося 59 СГВК. Головну опору робітничого класу на селі становили дрібні та середні селяни. Безпосередній вплив на них здійснювали сільські партійні організації СЄПН, особливо у виробничих кооперативах. Політичними й організаційно-економічними центрами на селі були МТС і народні маетки (держгоспи). Держава докладала значних зусиль для зміцнення сільськогосподарського виробництва кваліфікованими кадрами, машинами та ін. За ініціативою СЄПН проводились такі важливі заходи, як республіканські конференції голів і активістів СГВК, селянські з'їзди, здійснювалось навчання селян у т. зв. «сільських академіях» та ін.

У селянському середовищі діяв ряд масових організацій, зокрема Об'єднання селянської взаємодопомоги/Селянський торговельний кооператив (ОСВ/СТК), що виникло в 1950 р. і яке має своїх депутатів у районних та обцинних народних представництвах. На початку 50-х років воно репрезентувало головним чином інтереси трудящих селян-одноосібників⁷. Крім того, на селянство мали різнобічний вплив й інші масові організації Національного фронту — Об'єднання вільних німецьких профспілок, Союз вільної німецької молоді, Демократичний жіночий союз Німеччини, Культурбунд.

⁴ Серед англо-американських авторів особливою тенденційністю вирізняються В. Стаар, І. Неттл, Р. Фленлі, В. Ханген та ін. Критику найновіших західнонімецьких праць з історії НДР див.: G. Lozek. Zu neueren bürgerlichen Darstellungen der Geschichte der DDR.— „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1973, № 5.

⁵ 1938 р. у сільському господарстві країни було приблизно 40 тис. різних кооперативних об'єднань, частина з них збереглася і в післявоєнні роки. (Див.: Форпост соціалізму на Западе, М., 1959, стор. 115—116).

⁶ Див.: И. М. Карпенко. Назв. праця, стор. 356, та ін.

⁷ Діяльність ОСВ/СТК висвітлена у вище названій праці Є. М. Петруніна.

До Національного фронту входив блок антифашистсько-демократичних партій, які мали певну соціальну базу на селі⁸ і одноставно підтримували курс СЕПН на будівництво соціалізму. Тактика СЕПН полягала в тому, щоб підтримати прогресивні тенденції в непролетарських партіях, використати їх вплив на селі в інтересах зміцнення союзу робітничого класу і селянства⁹. Цю тактику підтримав і розвинув далі IV з'їзд СЕПН, який відбувся в 1954 р.

Правильне поєднання загальних закономірностей і конкретно-історичних умов дало можливість робітничому класові в союзі з селянством та іншими трудящими верствами німецького населення успішно виконати перший п'ятирічний план (1951—1955 рр.), створити основи соціалізму і поставити на чергу дня боротьбу за перемогу соціалістичних відносин¹⁰.

Всебічно розглянувши питання розвитку сільського господарства, ЦК СЕПН прагнув залучити до цієї справи всі сили Національного фронту. У звітній доповіді Політбюро 28-му пленуму ЦК СЕПН критикувалися випадки, коли замість проведення спільної роботи в комітетах Національного фронту члени СЕПН прагнули всі питання вирішити самі¹¹. Про необхідність зміцнення дружніх зв'язків Соціалістичної єдиної партії Німеччини з іншими партіями Демократичного блоку підкреслювалося й на 30-му пленумі ЦК СЕПН¹².

Рішення V з'їзду СЕПН, що відбувся 10—16 липня 1958 р. і завдання партій блоку Національного фронту були детально висвітлені у промові В. Ульбрихта на засіданні Демократичного блоку 21 липня 1958 р.¹³ Й дістали повне схвалення з боку союзників робітничого класу, оскільки давали політичну орієнтацію всім силам Національного фронту. Центральний блок запропонував своїм комітетам в округах, районах, містах і общинах також обговорити рішення V з'їзду СЕПН й вжити конкретних заходів для їх перетворення в життя¹⁴.

У розглядуваний період з'їзди демократичних партій приділяли значну увагу проблемам соціалістичного розвитку на селі. V з'їзд Демократичної селянської партії Німеччини (ДСПН) (липень 1957 р.) поставив завдання дальшого залучення одноосібників, і особливо середніх селян з їх багатим господарським досвідом, до СГВК¹⁵. VIII з'їзд партії Християнсько-демократичний союз (ХДС) у вересні 1956 р. закликав своїх членів — селян вступати в кооперативи або постійні трудові товариства¹⁶. На аналогічних позиціях підтримки й сприяння вступу селян до СГВК стояв 7-й з'їзд Ліберально-демократичної партії Німеччини (ЛДПН)¹⁷.

1956 рік охарактеризувався зростаючим вступом селян-середняків і гроббауерів до кооперативів. З цього часу здійснення соціалістичної політики на селі пов'язувалося з подоланням вузьких рамок селянсько-

⁸ Наприклад, серед 1095 делегатів VIII з'їзду ХДС 40 делегатів були селяни. Див.: Bericht über den 8. Parteitag der Christlich demokratischen Union vom 12—15. September 1956 in Weimar, стор. 367.

⁹ Докладніше про це див.: В. Ульбрихт. К вопросу социалистического строительства в ГДР. Речи и статьи, Дрезден, 1968, стор. 351—352.

¹⁰ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Band VIII, Berlin, 1966, стор. 10.

¹¹ W. Ulbricht. Zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Aus Reden und Aufsätzen, Band VI, Berlin, 1962, стор. 116—117.

¹² В. Ульбрихт. Основные вопросы политики СЕПН, М., 1960, стор. 33.

¹³ W. Ulbricht. Zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Band VII, Berlin, стор. 439.

¹⁴ „Bauern-Echo“, 23 липня 1958 р.

¹⁵ Protokoll des V. Parteitages der Demokratischen Bauernpartei Deutschlands 2. bis 4. Juli 1957 in Leipzig, стор. 234.

¹⁶ Bericht über den 8. Parteitag der Christlich-demokratischen Union, стор. 65, 383.

¹⁷ 7. Parteitag der LDP 5.—8. Juli 1957 in Weimar, стор. 42.

го індивідуалізму, їх намагання прямувати «третім шляхом». У зв'язку з цим керівники Національного фронту і партійна преса систематично роз'яснювали селянам, що «третій шлях» веде до реставрації капіталізму, порушення союзу робітників і селян¹⁸.

З метою ефективнішого залучення селян-середняків до кооперативів необхідно було провести організаційно-політичні заходи, участь в яких полегшила б їм перехід до колективної праці, зробила б цей перехід логічним і неминучим. В цьому аспекті важливе значення мали здійсненні Національним фронтом обговорення матеріалів і рішень керівних органів СЄПН, складання і обговорення в рамках Національного фронту комплексних планів розвитку села, впровадження змагання, утворення так званих «постійних трудових товариств» тощо.

Згідно з пропозицією ЦК СЄПН у лютому-березні 1956 р. в селах республіки широко обговорювалися матеріали майбутньої 3-ї конференції СЄПН і головні завдання плану 2-ї п'ятирічки. В ньому взяли участь члени уряду, керівні діячі партії Національного фронту. В численних листах первинні організації ДСПН доповідали Партійному правлінню про взяті на себе зобов'язання по підвищенню виробництва сільгосппродуктів, достроковому завершенню обов'язкових поставок. Ця кампанія широко висвітлювалась в центральному друкованому органі ДСПН — газеті «Бауерн ехо» («Селянське ехо»).

В квітні 1956 р. відбувся 3-й пленум Партійного правління ДСПН. З доповіддю «Другий п'ятирічний план — шлях до щасливого життя на селі» на ньому виступив член правління, заступник Голови Ради Міністрів НДР П. Шольц. Він висунув вимогу всебічно підвищувати роль первинних партійних організацій у розвитку ініціативи селян, мобілізації їх на виконання завдань 2-ї п'ятирічки. Пленум обговорив директиви конференції СЄПН по 2-й п'ятирічці й постановив розглядати їх як програму діяльності ДСПН¹⁹.

Про поглиблення співробітництва між СЄПН і ДСПН свідчила участь останньої в розробці важливих заходів у галузі сільського господарства. Її представники неодноразово брали участь в роботі аграрної комісії та пленумів ЦК СЄПН²⁰.

Парторганізації ДСПН часто виступали ініціаторами складання так званих «робочих планів села». У звіті Президії 4-ому пленуму Партійного правління вказувалося, що центральне місце в робочому плані слід відвести розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів аж до повного соціалістичного перетворення села. Робочі плани розроблялися в рамках Національного фронту при співробітництві первинних організацій СЄПН, ДСПН та інших партій і підводили селян до ідеї трудового змагання²¹. Тому на V з'їзді ДСПН підкреслювалося, що завдання сільського господарства «будуть успішно виконані, якщо ми перетворимо змагання в справу всіх селян»²². На початку 1956 р. під час обговорення проекту директив 3-ої партконференції

¹⁸ Vgl. „20 Jahre Demokratische Bauernpartei Deutschlands“, стор. 87; Nationale Front, Informationsdienst, 1960, Sonderheft 17, стор. 12—13; „Neue Zeit“, 25 грудня 1959 р.

¹⁹ „Bauern-Echo“, 14 квітня 1959 р.

²⁰ Міністр сільського і лісового господарства НДР, член Партійного правління ДСПН Г. Райхельт був доповідачем на 7-му пленумі ЦК СЄПН з питання завдань у галузі тваринництва.

²¹ „Bauern-Echo“, 14, 19 лютого 1958 р.

²² Protokoll des V. Parteitages der Demokratischen Bauernpartei Deutschlands, стор. 51.

місцева організація Об'єднання селянської взаємодопомоги (ОСВ) в Ольденбурзі (район Грейфсвальд, Росток) закликала селян до розгортання змагання з метою підвищення сільськогосподарського виробництва. Ініціативу Ольденбурга підтримало Міністерство сільського і лісового господарства, яке разом з Центральним правлінням ОСВ дало вказівки і роз'яснення щодо його проведення²³. Протягом року в змаганні взяло участь близько 75% членів районних організацій ДСПН²⁴.

Небачене піднесення трудової активності мас викликала підготовка до 10-ї річниці утворення НДР. Національна рада Національного фронту (НФ) і уряд країни закликали трудящих до нових звершень на честь славного ювілею²⁵. Ініціатором масового руху під гаслом «За зразкове місто» виступила робоча група сільського господарства при Національній раді НФ²⁶. Про внесок ДСПН у розвиток змагання свідчать такі дані: трудові зобов'язання на честь 10-ої річниці утворення НДР взяли 94% всіх членів партії, які відпрацювали в «національному будівництві» (праця на громадських засадах) 1442 тис. годин²⁷. Того ж року (1959) серед робітників почалося змагання за звання «Бригад соціалістичної праці». Їх приклад наслідували передові селяни. На початку 1960 р. в округах Росток і Галле понад 30% всіх членів ДСПН боролись за це звання²⁸.

Поряд із змаганням одним з початкових проявів зростаючої політичної активності селянства стало утворення постійних трудових товариств. ОСВ, ДСПН та інші партії Національного фронту розглядали їх як підготовчий щабель до утворення виробничого кооперативу²⁹.

У вересні 1956 р. Міністерство сільського і лісового господарства і Центральне правління ОСВ уклали угоду про дальше сиріяння прискореному розвитку постійних трудових товариств³⁰. До кінця року з МТС було укладено понад 7 тис. договорів на обробіток землі і засівів³¹. Згідно з рішенням уряду від 4 жовтня 1956 р. розроблені трудовими товариствами заходи і пропозиції оформлялись у вигляді програм і затверджувались радою СГВК при виконкомі району. До середини 1957 р. у селах республіки існувало понад 10 тис. постійних трудових товариств³².

Вищезгадані та інші форми організаційної і політичної роботи на селі сприяли підведенню селян до вступу в кооперативи. Партії блоку прагнули полегшити і прискорити цей процес. 7-й пленум Партійного правління ДСПН, який відбувся в серпні 1958 р., обговорив питання про діяльність партійних правлінь у світлі рішень V з'їзду СЄПН і вказав, що «недостатньо визнати будівництво соціалізму на словах, тепер за словами повинні йти справи — вступ до СГВК». Як недолік, пленум відзначив, що лише 68% селян — представників окружних партійних правлінь — є членами СГВК³³.

Головне правління ХДС, яке засідало у Шверині в серпні 1958 р., поставило перед низовими організаціями вимогу посилити політико-

²³ „Bauern-Echo“, 15, 19 січня 1956 р.; 1 лютого 1956 р.

²⁴ „Bauern-Echo“, 27 лютого 1957 р.

²⁵ Nationale Front, Informationsdienst, 1959, Sonderheft 13, стор. 341.

²⁶ Г. Н. Горшкова. Назв. праця, стор. 341.

²⁷ „Bauern-Echo“, 2 жовтня 1959 р.

²⁸ Protokoll des VI. Parteitages der Demokratischen Bauernpartei Deutschlands 12—14. Mai 1960, стор. 63.

²⁹ „Der Morgen“, 1 лютого 1956 р.

³⁰ „Bauern-Echo“, 27 вересня 1956 р.

³¹ „Bauern-Echo“, 5 грудня 1956 р.

³² Protokoll des V. Parteitages der Demokratischen Bauernpartei Deutschlands, стор. 56.

³³ „Bauern-Echo“, 17 серпня 1958 р.

роз'яснювальну роботу серед селян з метою залучення їх до кооперативів і піддало гострій критиці слабку роботу окружних організацій союзу в Зулі, Гері і Котбусі³⁴. Розширене засідання комісії по сільському і лісовому господарству Головного правління ХДС у березні 1959 р. закликала своїх представників — членів СГВК, агрономів та інших фахівців ширше і активніше роз'яснювати селянам-одноосібникам переваги, а також політичну і економічну необхідність соціалістичного перетворення сільського господарства³⁵.

Керівну роль на місцях у проведенні масово-політичної роботи відігравали організації СЄПН. Спільні зусилля координувалися в комітетах Демократичного блоку і Національного фронту. На обласній конференції СЄПН у Дрездені (1958 р.) всебічно обговорювалися шляхи залучення всіх верств населення до будівництва соціалізму. На основі рішень конференції райком СЄПН у Зебнітці розробив програму розвитку сільського господарства району, обговорив її в комітетах Демократичного блоку і Національного фронту, а потім з усім населенням. Внаслідок цього за короткий строк у районі виник 21 новий СГВК³⁶. Дрезденське окружне правління ХДС зобов'язалося в 1958 р. створити СГВК в кожній общині, де бургомістром працював їх представник³⁷. Аналогічна робота проводилась і в інших округах та районах країни.

Завдяки успішному виконанню рішень V з'їзду СЄПН у 1958 р. вже було досягнуто помітних успіхів у кооперуванні сільського господарства. В 95% сіл існували СГВК. За одинадцять місяців 1958 р. 88 тис. сімей селян-одноосібників вступили до кооперативів³⁸.

Досвід показав, що подолання труднощів на шляху до створення кооперативів легше й швидше відбувається там, де зусилля всіх партій і масових організацій об'єднувалися в єдине ціле. Особливо ефективним методом масово-політичної роботи стало утворення комплексних бригад Національного фронту на чолі з відповідальним працівником райкому СЄПН (найчастіше секретарем райкому). До їх складу входили також представники різних партій і організацій, робітники промислових підприємств району, МТС тощо. Так, наприклад, у Шенебеці (округ Магдебург) внаслідок роботи комплексної бригади лише за 23 дні соціалістичний сектор у селах району зріс на 12%³⁹.

Завдяки зусиллям партії і масових організацій наприкінці 1959 р. в республіці було 367 повністю кооперованих сіл⁴⁰. Першим повністю кооперованим районом у грудні 1959 р. став Ейленбург (округ Лейпціг). Тут колектив агітаторів Національного фронту, сформований із представників усіх партій, налічував близько 600 чол. Щодня понад 3 тис. селян залучались до бесід з агітаторами. Слід відзначити, що більшість селян району були членами ЛДПН⁴¹.

Досягнуті успіхи і набутий досвід узагальнив 7-й пленум ЦК СЄПН, який відбувся 10—13 грудня 1959 р.⁴². На ньому підкреслювалося, що зміцнення СГВК й залучення до них селян-одноосібників є вирішальною умовою перевиконання планових завдань. Високу відповідальність за це разом з державними органами несуть профспілка пра-

³⁴ Dokumente der CDU. Band III, Berlin, 1960, стор. 66.

³⁵ Там же, стор. 144.

³⁶ „Neues Deutschland“, 16 червня 1958 р.

³⁷ „Neues Deutschland“, 26 серпня 1958 р.

³⁸ „Neues Deutschland“, 31 грудня 1958 р.

³⁹ „Volksstimme“, 18, 29 грудня 1958 р.

⁴⁰ Nationale Front, Informationsdienst, 1960, Sonderheft 17, стор. 9.

⁴¹ Там же, стор. 47.

⁴² Dokumente der SED. Band VII, стор. 781—728.

цівників сільського і лісового господарства, СВНМ, ОСВ і ДСПН⁴³.

Починаючи з 1960 р., на селі розпочався новий масовий рух за перевиконання народногосподарських планів й залучення всіх селян до СГВК. Його зачинателями виступили СГВК у Гольсені (район Лукау, округ Котбус) і в Йезевітці (район Ейленбург, округ Лейпціг). Обговоривши рішення 7-го пленуму ЦК СЄПН, ці кооперативи висунули зусстрічні плани максимального підвищення виробництва в 1960 р.⁴⁴. Ініціатива Гольсена і Йезевітца була підтримана усіма районами і округами республіки. Соціальний зміст почину полягав у тому, що підтримка закликів передових СГВК означала дальший і завершальний крок на шляху до повної кооперації сільського господарства НДР⁴⁵.

На засіданні Національної ради НФ 22—23 січня 1960 р. було прийнято звернення, яке закликала всіх селян підтримати почин Гольсена і Йезевітца, боротися за досягнення дальших успіхів у соціалістичному перетворенні села⁴⁶.

Навесні 1960 р. на засіданнях керівних органів усіх партій і масових організацій, окружних і районних партконференцій йшлося про невідкладні завдання в галузі сільського господарства. Так, в окрузі Росток відбулися наради з участю селян — членів партії, депутатів обцин, бургомістрів сіл, а також конференції сільських парторганізацій⁴⁷. Агітаторами в бригадах Національного фронту округу працювали близько 1 100 членів ДСПН, в окрузі Нойбранденбург — 1 500⁴⁸. Росток, а за ним Нойбранденбург стали першими повністю кооперованими округами НДР.

8-й пленум ЦК СЄПН, який відбувся 30 березня — 2 квітня 1960 р., відзначив, що Соціалістична єдина партія Німеччини вміло здійснила ленінський кооперативний план, а також підкреслив, що у великому русі селян повністю виправдало себе об'єднання демократичних сил усіх партій і масових організацій НДР в Національному фронті⁴⁹.

В квітні 1960 р. виробниче кооперування селян було завершено. З 92,4% корисної сільськогосподарської площі, яку охоплював соціалістичний сектор, СГВК обробляли 84,2%. 17 тис. агітаторів — членів ДСПН працювали в бригадах і робітничих групах⁵⁰. На VI з'їзді ДСПН секретар ЦК СЄПН Г. Грюнеберг від імені Соціалістичної єдиної партії Німеччини і Національного фронту висловив Демократичній селянській партії глибоку вдячність за проведену роботу⁵¹.

Виступаючи на XI з'їзді селян НДР (9 червня 1972 р.), Перший секретар ЦК СЄПН Е. Хонеккер відзначив, що Соціалістична єдина партія Німеччини у своїй діяльності керувалась ленінським положенням про союз робітничого класу і селянства, а все досягнуте стало можливим завдяки «залученню до будівництва соціалізму всіх тих соціальних і політичних сил, які були готові брати участь в ньому»⁵².

⁴³ Dokumente der SED. Band VIII, стор. 5.

⁴⁴ „Neues Deutschland“, 10 січня 1960 р.; „Leipziger Volkszeitung“, 10 січня 1960 р.

⁴⁵ Nationale Front, Informationsdienst, 1960, Sonderheft 17, стор. 10, 12, 22.

⁴⁶ Там же, стор. 2.

⁴⁷ „Norddeutsche Neueste Nachrichten“, 18 березня 1960 р.

⁴⁸ W. Ulbricht. Zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Band VIII, стор. 725.

⁴⁹ Там же, стор. 725.

⁵⁰ 20 Jahre Demokratische Bauernpartei Deutschlands, стор. 99.

⁵¹ Protokoll des VI. Parteitages der Demokratischen Bauernpartei Deutschlands, стор. 131.

⁵² Э. Хонеккер. Роль рабочего класса и его партии в социалистическом обществе, М., 1973, стор. 234—235.

Записки

З історії підготовки кадрів для народного господарства

М. П. Арсентьев
ВИХОВАННЯ ВИРОБНИЧОЇ МОЛОДІ
ДОНБАСУ НА ТРУДОВИХ ТРАДИЦІЯХ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Серед найважливіших завдань, які КПРС вирішує в умовах розвинутого соціалізму, велике значення має комуністичне виховання трудящих. «Велику справу — будівництво

комунізму неможливо рухати вперед без всебічного розвитку самої людини. Без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий, як неможливий він і без відповідної матеріально-технічної бази»¹.

У своїй практичній діяльності Комуністична партія особливу увагу приділяє молоді, яка змінює старше покоління в усіх галузях економічного і суспільно-політичного життя. «Наш обов'язок, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, — передавати новим поколінням свій політичний досвід, досвід розв'язання проблем економічного і культурного будівництва, керувати ідейним вихованням молоді, робити все, щоб вона гідно продовжувала справу своїх батьків, справу великого Леніна»².

Молодь — це основний резерв поповнення лав робітничого класу. Їй доведеться не тільки гідно продовжувати революційні, бойові і трудові традиції батьків, але й розвивати їх, створювати нові. Прихід юнаків і дівчат у промисловість вимагає від партійних, профспілкових і комсомольських організацій прищеплення їм тих моральних якостей, які притаманні робітничому класові: самовіддане служіння своєму народові, прагнення виступати застрільниками всього нового.

Нинішнє покоління продовжує й примножує славні традиції ударників перших п'ятирічок Олексія Стаханова, Микити Ізотова, Макара Мазая, Петра Кривоноса, Паши Ангеліної та багатьох інших, імена яких є зразком небувалого трудового ентузіазму, високої громадянської активності, полум'яної любові до своєї соціалістичної Вітчизни. Наші молоді сучасники стали їх гідними спадкоємцями³, а зародженні ними трудові традиції — могутнім засобом комуністичного виховання молодого покоління.

В нашій країні широко відомі імена знатних шахтарів: бригадира донецької шахти «Трудовська», вмілого організатора і наставника, Ге-

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 94.

² Там же, стор. 92.

³ Во славу Отчизны, Донецк, 1971, стор. 32.

роя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради СРСР Івана Стрельченка, бригадира очисного забою шахти № 5—6 ім. Г. Димитрова, Героя Соціалістичної Праці, вмілого наставника, про якого говорять, що той, хто пройшов його «університети» одержав найкращу з путівок у велике шахтарське життя Кузьми Северінова, бригадира шахти № 3 «Дар'ївська», бригада якого стала справжньою школою передового досвіду⁴, Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради СРСР Григорія Моцака, металургів Володимира Волкова — ініціатора випуску сталі на рівні світових стандартів, Героя Соціалістичної Праці, Почесного металурга СРСР, Григорія Горбаня — сталевара Жданівського заводу «Азовсталь», члена ЦК КПРС і ЦК Компартії України, Героя Соціалістичної Праці, «Почесного металурга СРСР», Віктора Нікітенка — сталевара Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова, Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради СРСР, будівельників Михайла Бодашевського — бригадира монтажників, бригаду якого називають школою передового досвіду⁵, Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради СРСР, Марії Короткої — бригадира штукатурів, Героя Соціалістичної Праці.

Партійні, профспілкові і комсомольські організації Донбасу особливу увагу приділяють вихованню робітничої молоді безпосередньо в праці, прагнуть довести до розуму кожного робітника глибоку думку, висловлену Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим на XVII з'їзді ВЛКСМ. «Всі наші зусилля, — говорив він, — не дадуть бажаного результату, якщо ми серйозно не піднесемо **якість роботи** в усіх ланках нашого господарства, на кожному робочому місці»⁶.

Серед різноманітних форм прищеплення молодим робітникам трудових традицій особливе місце належить ветеранам праці, чия майстерність і життєвий досвід стали прикладом для наслідування. Їх зустрічі і бесіди з молоддю цінні тим, що юнаки і дівчата мають можливість глибше зрозуміти революційний зміст, гідно оцінити трудові подвиги старших поколінь, конкретніше визначити своє місце в лавах будівників комунізму.

Ефективним засобом виховання молоді на героїчних традиціях робітничого класу є зарахування в комсомольсько-молодіжні колективи активних учасників громадянської і Великої Вітчизняної воєн, молодогвардійців та ін. Це патріотичне починання виникло за ініціативою молодих прохідників шахти «Таловська» № 1 тресту «Краснодонвугілля». Його підтримали понад 200 молодіжних виробничих колективів Ворошиловградської області⁷.

Значну допомогу партійним організаціям у вихованні робітничої молоді подають громадські відділи кадрів і ради молодих робітників, що діють на багатьох промислових підприємствах. Вони сприяють зростанню професійної майстерності молодих трудівників, організують їм урочисте присвоєння виробничих розрядів. З їх безпосередньою участю відбуваються конкурси за професією тощо.

У вихованні молоді на трудових традиціях робітничого класу значну роль відіграють ради робітничої честі. Вони допомагають юнакам і дівчатам не тільки вивчати історію підприємства, оволодіти виробничим досвідом, а й виховують у них гордість за свою професію, фабрику чи завод, повагу до трудових традицій колективу, постійно дбають

⁴ В. В. Щербинцкій. Воспитывать сознательных, активных строителей коммунизма, М., 1974, стор. 58.

⁵ Там же, стор. 67.

⁶ «Комуніст України», 1974, № 5, стор. 9.

⁷ «Правда», 13 червня 1968 р.

про моральну чистоту молодих робітників. При цьому головними методами у виховній роботі виступають переконання, тепле слово, товариська підтримка, принципова критика. Вміння глибоко заглянути в душу людини, вчасно допомогти їй розібратися в помилках і стати на правильний шлях — такий принцип діяльності рад.

Ініціаторами створення рад робітничої честі на підприємствах Донецької області стали шахтарі шахти ім. Лутугіна комбінату «Торезантрацит»⁸, які оголосили непримиренну боротьбу порушникам трудової дисципліни, дармоїдам, здирикам. До складу ради входять передові робітники, інженерно-технічні працівники. Її засідання проходять в шахтарському клубі, на агітмайданчиках, у сім'ях робітників, а функції поширюються на багато сторін життя шахтарського колективу. Жодне звільнення чи прийняття на роботу не відбувається тут без попереднього обговорення на раді. Кожного новачка, який приходить на шахту, ветерани праці знайомлять з історією підприємства, його трудовими традиціями. Слідом за лутугінцями цю форму виховання трудячихся взяли на озброєння колективи інших підприємств. 1966 р. у Торезі функціонувало 47 рад робітничої честі, які об'єднували понад 1500 активістів. Їх діяльність позитивно вплинула на стан трудової дисципліни. Кількість прогулів скоротилась вдвічі⁹. Ініціативу партійних організацій Тореза підтримали комуністи металургійного заводу ім. Ілліча м. Жданова¹⁰, де було створено 33 ради робітничої честі. В них взяло участь близько 197 ветеранів праці і передовиків виробництва. Завдяки їх діяльності на підприємствах міста в 5 разів скоротилась кількість прогулів, стало менше порушників трудової дисципліни.

Заслуженим авторитетом користується рада робітничої честі доменного цеху, який очолив кадровий робітник, старший горновий печі № 2 комуніст І. Л. Попов. Своє головне завдання вона бачить у тому, щоб принципи морального кодексу будівника комунізму стали законом життя для кожного робітника.

В. І. Ленін надавав великого значення емоціональній, символічній стороні нових радянських свят, бачив у цьому необхідний елемент виховної роботи, його вплив на формування світогляду молоді, зміцнення зв'язку між рідними поколіннями людей. «Без людських емоцій», — підкреслював геніальний вождь і мислитель, — ніколи не бувало, нема і бути не може людського **шукання** істини»¹¹.

Виконуючи настанови великого Леніна, партійні, профспілкові і комсомольські організації Донбасу використовують різні радянські обряди для виховання юнаків та дівчат на трудових традиціях робітничого класу, прищеплення їм любові до праці, поваги до ветеранів виробництва. Одним з таких обрядів стали урочисті вечори посвячення в робітники, які широко практикуються на промислових підприємствах краю¹². Обряд посвячення в робітники уперше був здійснений в 1964 р. у Жданові на металургійному заводі ім. Ілліча¹³. Нині він став традиційним на багатьох підприємствах Горлівки, Макіївки, Жданова, Дружківки, Ворошиловграда, Кадіївки, Красного Луча, Краснодона та ін. На них новачків знайомлять з історією заводу чи фабрики, розповідають

⁸ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 565, оп. 15, спр. 82, арк. 69.

⁹ «Тораяк», 11 червня 1966 р.

¹⁰ «Приазовский рабочий», 19 вересня 1966 р.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 109.

¹² Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 424, оп. 10, спр. 273, арк. 6.

¹³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 7200, оп. 1, спр. 101, арк. 6, 7.

про те, як вони створювалися, про тяжкі умови праці робітників у до-революційні роки та істотні зміни, що відбулися в матеріально-технічній базі Донбасу за роки Радянської влади. Ветерани праці, новатори і передовики виробництва вручають юнакам і дівчатам іменний інструмент, пам'ятні свідоцтва, робітничі посвідчення й закликають їх свято зберігати і примножувати славу колективу, його трудової традиції. Посвячення в робітничий клас наочно демонструє молодому поколінню, що в його руки передається трудова естафета батьків, а це зобов'язує працювати так, щоб не зганьбити честі колективу. І багато з тих, кого ще вчора посвячували в робітники, прагнуть гідно пронести трудову естафету старших поколінь, дорожать високим званням радянського робітника — будівника комунізму. Так, на Нікітовському доломітному комбінаті робітники С. Чернишов, О. Єсаулов, А. Головань, Г. Голубинська за короткий строк стали кваліфікованими станочниками. Завдяки високопродуктивній праці вони випускають продукцію тільки відмінної якості, беруть активну участь в громадській роботі. Їм присвоєно звання ударників комуністичної праці¹⁴. А передовика виробництва комсомолку Голубинську колектив комбінату обрав депутатом до обласної ради.

Чесною, добросовісною працею завоювали шану і повагу у трудівників колективу молоді ударники комуністичної праці токарі Рутченківського машинобудівного заводу Г. Ісаєва і В. Піско́ра. Вони досягли значних успіхів, виконуючи змінні завдання на 125%¹⁵. І такі приклади не поодинокі. З тих, кого недавно посвячували в робітничий клас, сьогодні можна зустріти серед передовиків виробництва, ударників комуністичної праці, ініціаторів соціалістичного змагання, ударних вахт.

На багатьох заводах, шахтах і будівельних майданчиках Донбасу склалося немало своєрідних трудових династій, які стали відомі завдяки самовідданій праці й тісно зв'язали свою долю з рідним підприємством. Про них у свій час дуже влучно сказав М. Горький: «Наші знатні люди» тому й знатні, що добре знають мету свого життя, дедалі міцніше розуміють вирішальне значення сили колективної праці й впевнені, що як сучасне, так і майбутнє — в їх могутніх руках»¹⁶. Віддаючи данину поваги трудовим сім'ям, громадські організує для них свята робітничих династій, які проводяться в клубах, палацах культури. На видних місцях поміщаються матеріали, що розповідають про трудові досягнення сім'ї. Так було відзначено свято династії Лучкіних на шахті № 5 ім. В. І. Леніна в Горлівці¹⁷, загальний трудовий стаж яких становить близько 250 років. Підраховано, що за час роботи на шахті вони видали на гора понад 500 тис. т вугілля. Такі свята справляють значний вплив на молодь й свідчать про нерозривну єдність різних поколінь та безперервний процес розвитку, збагачення трудових традицій робітничого класу.

Партійні, профспілкові і комсомольські організації Донбасу популяризують працю й побут робітничих династій в періодичній пресі, по радіо і телебаченню, розповідають про них на молодіжних вечорах, під час лекцій і бесід у цехах та гуртожитках. Це дає можливість вчорашнім школярам і випускникам професійно-технічних училищ глибше зрозуміти значення й красу самого поняття «радянський робітник», духовне обличчя наших героїв праці.

¹⁴ «Горный машиностроитель», 5 липня 1967 р.

¹⁵ «Комсомолец Донбасса», 14 травня 1967 р.

¹⁶ М. Горький. Собрание сочинений, т. 27. М., 1953, стор. 377.

¹⁷ «Социалистический Донбасс», 15 вересня 1969 р.

В жовтні 1971 р. у Донецьку відбулася всесоюзна зустріч трудових династій¹⁸. Їх представники виступали на шахтах і заводах, йшли до пам'ятника В. І. Леніну, щоб заложити капсулу з листом до комсомольців 2018 року, під склепінням театру опери і балету давати клятву зберігати й прославляти родинну честь¹⁹. На зустрічі повністю виявився нерозривний зв'язок батьків і дітей, об'єднаних спільними ідеалами, вихованих великою партією комуністів.

Однією з вражаючих історичних реліквій горлівської шахти № 5 ім. В. І. Леніна є розрахункова книжка Володимира Ілліча. В 1923 р. на загальних зборах шахтарі вирішили назвати шахту його іменем і просити «свого улюбленого вождя Ілліча прийняти на себе звання Почесного забійника, а його заробіток відраховувати на культроботу»²⁰. Понад піввіку разом з шахтарями несе свою вахту Почесний забійник революції. Щороку напередодні Великого Жовтня на зборах шахтарів заповнюється «Облікова картка вуглевидобутку Почесного забійника». Нині на його рахунок понад 150 тис. т вугілля. Право працювати в одній бригаді з Іллічем надається кращим із кращих.

На сучасному етапі головною передумовою успішного виконання народногосподарських планів є науково-технічний прогрес. Молоді робітники протягом декількох років змагаються під девізом: «Від техмінімуму — до техмаксимуму». Ініціаторами цього руху стали молоді шахтарі шахти ім. Є. Г. Абакумова (м. Донецьк). Нині в ньому беруть участь понад 350 тис. молодих робітників та інженерно-технічних працівників²¹. Вагомий вклад вносять раціоналізатори й винахідники. Під час огляду на честь піввікового ювілею ВЛКСМ молоддю області було впроваджено у виробництво 22 100 рацпропозицій, економічний ефект від яких становив понад 29 млн. крб.²²

Великою популярністю серед молодих трудівників Донеччини користуються змагання-конкурси професійної майстерності. 1968 р. у конкурсах «Кращий за професією» взяло участь 60 тис., в 1970 р.— 65 тис., а в 1971 р.— 112 тис. юнаків і дівчат. У змаганнях молодих газозварників СРСР, які проходили в Миколаєві, друге місце зайняв Микола Тарновський (Жданівський завод важкого машинобудування), а в конкурсі токарів УРСР третє місце посів Віктор Бубнов (Жданівський завод технологічного устаткування)²³.

Нову хвилю трудового ентузіазму в комуністів, комсомольців і всіх трудящих краю викликала постанова ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання». Обком партії і виконком обласної Ради депутатів трудящих встановив три призи уславлених земляків, якими нагороджуються колективи — переможці змагань: шахтарі — призом ім. Микити Ізотова, металурги — ім. Макара Мазая, хлібороби — ім. Паши Ангеліної²⁴. Нині трудівники краю змагаються під девізом: «Резерви Донбасу на службу п'ятирічці».

Успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки — результат організаторської і виховної роботи, яку проводять партійні, профспілкові і комсомольські організації, високої майстерності кадрових робітників, які щедро передають свій досвід молодій зміні.

¹⁸ «Комсомолец Донбасса», 30 жовтня 1971 р.

¹⁹ В. Д. Белоколюс. Пример идущих впереди, Донецк, 1972, стор. 55.

²⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 7200, оп. 1, спр. 101, арк. 6, 7.

²¹ Комсомол Донеччини в цифрах и фактах от XVI к XVII конференциии обласной комсомольской организации, Донецк, 1972, стор. 16—17.

²² Там же, стор. 16.

²³ Там же, стор. 17—18.

²⁴ В. Д. Белоколюс. Назв. праця, стор. 37.

Н. М. Казанович
ШКОЛИ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО
УЧНІВСТВА УКРАЇНИ
В РОКИ ДРУГОЇ П'ЯТИРІЧКИ

У 1933 р. радянський народ приступив до здійснення другої п'ятирічки. Країна вступила в період завершення соціалістичної реконструкції народного господарства. У промисловості поряд з розгортанням капітального будівництва висувався на перший план завдання освоєння нових підприємств. Потрібен був певний час для підготовки кадрів інженерів, техніків, кваліфікованих робітників. У розв'язанні цих завдань значну роль відігравала мережа фабрично-заводського учнівства, яка була основною стаціонарною формою підготовки кваліфікованих робітників з числа підлітків. Дана проблема частково висвітлена в історико-партійній літературі¹. Спеціальних досліджень на цю тему немає. У даному повідомленні зроблено спробу заповнити цю прогалину.

У роки першої п'ятирічки школи ФЗУ розподілялись на три категорії: 1) школи масових професій, які готували робітників третього-четвертого розрядів зі строком навчання 2 роки; 2) школи, які готували робітників-універсалів п'ятого-шостого розрядів зі строком навчання 2,5—3 роки; 3) школи висококваліфікованих робітників, а також майстрів зі строком навчання 3—4 роки. В навчальних планах шкіл ФЗУ значна частина відводилася загальноосвітнім дисциплінам. Школи випускали переважно робітників третього-четвертого розрядів. Ці молоді робітники недостатньо були підготовлені з основної спеціальності.

15 вересня 1933 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову «Про школи фабрично-заводського учнівства», зобов'язали всі господарчі наркомати в навчальних планах і програмах 80% учбового часу відводити на навчання біля верстата по спеціальності, а решта — на теорію. Строки навчання скорочувались до 6 місяців, а з деяких спеціальностей — до одного року. Після закінчення школи ФЗУ випускник мав відробити на виробництві не менше 3 років².

Виконуючи цю постанову, партійні організації промислових підприємств, де були ФЗУ, провели значну роботу по їх перебудові: створили нові програми, при заводоуправліннях діяли семінари для викладачів і адміністрації ФЗУ, в цехах виділяли робітничі місця для учнів, поліпшили матеріальну базу шкіл. Широкого розповсюдження набуло шефство передових робітників та інженерів над школами ФЗУ. Так, на заводі ім. Петровського на Донеччині шефством займалось 205 передовиків, на Макіївському металургійному заводі — 125, на заводі Ілліча — 79³.

Партійні комітети і профспілки контролювали роботу шкіл ФЗУ: організовували рейди робітників-ударників. Так, на Донецькому металургійному заводі бригада ударників у складі І. Кузьміна, В. Саринчен-

¹ Історія Української РСР, К., 1967; Розвиток народного господарства Української РСР (1917—1967), К., 1967; Історія робітничого класу Української РСР, К., 1967; Ленінський план соціалістичної індустріалізації та його здійснення на Україні, К., 1969; Н. Д. Давыдова. Коммунистическая партия Украины в борьбе за выполнение второго пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР, К., 1953; Е. Иващенко. Борьба КПСС за повышение культурно-технического уровня в годы второй пятилетки, К., 1955; М. В. Бельская. Рабочий класс Украины в годы второй пятилетки, К., 1955; Г. ж. Рабочие кадры тяжелой промышленности Украины в начале 2-й пятилетки. Днепропетровский инженерно-строительный институт. Сборник научных трудов, 1960; Ф. Р. Замоглядов. Работа парторганизаций Донбасса по подготовке кадров для угольной промышленности. — Ученые записки Донецкого госпединститута. Кафедра марксизма-ленинизма. Вып. 10, 1962; та ін.

² Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР, 1933, № 59, стр. 357.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1281, оп. 5, спр. 167, арк. 18; оп. 4, спр. 167, арк. 19, 21.

ка, І. Ромадана, Г. Ніколаєва перевірили роботу школи ФЗУ по трьом основним напрямам: виробниче навчання, матеріально-побутові умови, політична освіта. Під час перевірки були виявлені недоліки, подана відповідна допомога. За пропозицією рейдової бригади парторганізація заводу оголосила внутрізаводський конкурс на кращого начальника цеху, інженера та кадрового робітника, які допомагали школі ФЗУ боротися за високу якість навчання. Адміністрація заводу виділила для цього фонд преміювання у розмірі 5 тис. крб.⁴

Наказом Наркома важкої промисловості обов'язково підписувався договір між заводом і школою про підготовку потрібних робітників⁵. Це зобов'язувало планові органи відповідальніше підходити до визначення потреби в тих або інших робітниках, за раціональне використання їх на виробництві. Так, партійна організація харківського заводу «Серп і Молот» обговорила 21 червня 1934 р. на пленумі питання про використання робітників-спеціалістів і встановила, що 22 випускники школи ФЗУ працювали не по спеціальності. Пленум зобов'язав господарників виправити це становище. Заводська газета «Соціалістична Харківщина;» в кореспонденції «Забуті фабзавучники» різко засудила факти використання випускників шкіл ФЗУ як некваліфікованих робітників⁶.

Подібні факти мали місце і на інших підприємствах республіки. Народний комісаріат важкої промисловості видав наказ про обов'язкову роботу випускників шкіл ФЗУ на виробництві протягом 3-х років по спеціальності⁷.

Виконуючи цю постанову, партійні і профспілкові організації доклали чимало зусиль розгортанню руху за самозакріплення випускників ФЗУ на виробництві. З цією метою вводилося укладання договорів між учнем і підприємством. Значних успіхів у цій справі добилися на Донеччині, де 1934 р. договори з заводами та шахтами підписали ще до закінчення учбового року 92% учнів⁸.

Значну допомогу подавали у цій справі преса, радіо.

Одним із напрямів в роботі партійних і державних органів у справі керівництва фабрично-заводською мережею було зміцнення матеріально-технічної бази шкіл.

26 травня 1934 р. РНК УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили постанову про підготовку шкіл до нового навчального року, в якій сказано, що найголовнішим завданням шкіл є забезпечення їх сучасним технічним устаткуванням і потрібними підручниками, зобов'язувала директорів підприємств та начальників шкіл ФЗУ створити для учнів нормальні умови для навчання і побуту⁹. У ході виконання даної постанови були ліквідовані школи, які не мали належного виробничого устаткування, відповідних промислових та житлових приміщень, кваліфікованих викладачів. Значно збільшився бюджет шкіл. Якщо 1934 р. асигнування на школи ФЗУ мережі НКВП СРСР складало 65 704,4 тис. крб., то 1935 р.— 79 538 тис. крб.¹⁰

Перебудова шкіл фабрично-заводського учнівства дала позитивні результати. За 1933—1934 рр. важка промисловість країни одержала 262 964 кваліфікованих робітника, серед них 65 418 було підготовлено

⁴ Там же, арк. 17, 2 в.

⁵ Там же, ф. 1252, оп. 1, спр. 57, арк. 59, 83.

⁶ «Соціалістична Харківщина», 4 серпня 1936 р.

⁷ «Техническая пропаганда», 1934, № 12, стор. 60—61.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, спр. 2690, арк. 125.

⁹ Там же, ф. 1281, оп. 5, спр. 135, арк. 172.

¹⁰ Кадры тяжелой промышленности в цифрах, М., 1936, стор. 133.

через ФЗУ НКВП УРСР, а за три останні роки першої п'ятирічки їх закінчили 125 200 юнаків та дівчат¹¹.

Після того, як нестача робочої сили була ліквідована, у діяльності шкіл ФЗУ відбулися зміни: скоротили строк навчання, в учбові плани вводились лише виробничі, спеціальні дисципліни і креслення. Викладачі спеціальних дисциплін з метою успішного засвоєння учнями предмета приділяли багато учбового часу на вивчення питань з математики, фізики, хімії та ін.

22 серпня 1935 р. РНК СРСР та ЦК ВКП(б) дозволили НКВП продовжити строки навчання з складних професій до 1,5 років, а для відповідальних — до 2 років¹². В Інструкції Народного Комісаріату важкої промисловості в зв'язку з цим вказувалось: «Подовження строків навчання запроваджується головним чином для того, щоб покращити виробниче навчання та забезпечити підготовку таких робітників, які були б здатні після закінчення школи самостійно виконувати по нормам передових робітників і з високими якісними показниками роботи 5—4 розряду»¹³. Державне управління учбовими закладами (ДУУЗ) відповідно до цієї настанови переглянуло номенклатуру спеціальностей і визначило перелік професій, для яких потрібно підвищити строки навчання. В учбових планах останні три—п'ять місяців відводились для роботи учнів біля верстата під керівництвом шкільного інструктора. Разом з тим запроваджувались загальносвітні предмети — математика, фізика, хімія¹⁴.

В результаті проведених заходів підвищилась кваліфікація випускників шкіл ФЗУ: зменшилась кількість випускників 2 розряду, збільшилась 4 і 5 розрядів. Значно поліпшився якісний склад учнів шкіл ФЗУ. Якщо в 1934 р. семикласники серед вступників до шкіл ФЗУ на Україні становили 42%, то 1935 р. — 51,8%, а 1936 — 80,2%¹⁵.

Значну увагу партійної організації приділяли політичному вихованню фабзавучників. З метою підвищення політичної роботи в школах ФЗУ 1933 р. введено посаду помполіта. До його функцій входила організація політичного навчання в школах, комплектування гуртків та політшкіл, контроль за культурно-масовою роботою. У 1935 р. в навчальні плани введено політзаняття (дві години на тиждень)¹⁶. Більше уваги стали приділяти лекціям та бесідам на політичні теми.

У липні 1938 р. Центральним управлінням народногосподарчого обліку проведено обстеження 10 127 молодих робітників Москви, Ленінграда, Дніпропетровська, Харкова, Донбасу і Баку. Дослідження показали, що радянська робітничка молодь, серед якої було чимало випускників ФЗУ, одержала добре політичне виховання¹⁷.

За роки другої п'ятирічки школи ФЗУ України стали основним каналом формування робітничих кадрів в Українській РСР. Учнів-українців до загальної кількості учнів у 1935 р. було 71,3%, а 1936 р. — 74,7%. 1934 р. питома вага дівчат серед учнів ФЗУ дорівнювала 16,2%, 1935 р. — 18,7%, 1936 р. — до 19,5%. Кожний рік пересічно 10—15 тис. дівчат ставали кваліфікованими робітницями соціалістичної індустрії¹⁸,

¹¹ Там же, стор. 128; ЦДАЖР УРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 62, арк. 102.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 1281, оп. 5, спр. 160, арк. 215.

¹³ Там же, ф. 1252, оп. 1, спр. 10, арк. 2.

¹⁴ Там же, спр. 253, арк. 78; спр. 10, арк. 2.

¹⁵ Там же, ф. 1252, оп. 1, спр. 10, арк. 17; ф. 1281, оп. 5, спр. 147, арк. 12.

¹⁶ Там же, спр. 167, арк. 6—7; ф. 1252, оп. 1, спр. 253, арк. 20.

¹⁷ А. Н. Веселов. Низшее профессионально-техническое образование в РСФСР, М., 1955, стор. 229.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 10, арк. 14; спр. 59, арк. 97; спр. 61, арк. 2, 3.

що мало велике політичне і народно-господарче значення. За роки другої п'ятирічки в нашій країні було підготовлено 1400 тис. кваліфікованих робітників, з них 211,3 тис.— на Україні¹⁹.

Досвід роботи шкіл ФЗУ в роки другої п'ятирічки став надбанням державних трудових резервів, які було створено Указом Президії Верховної Ради СРСР 2 жовтня 1940 р.²⁰

¹⁹ Ф. Л. Блинчевский, Г. И. Зеленко. Профессионально-техническое обучение в СССР, М., 1957, стор. 49; Культурне будівництво Української РСР, К., 1940, стор. 52.

²⁰ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1940, № 37, 9 жовтня.

* * *

Л. М. Кусок
ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ЧОЛІ
ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ
ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
(1966—1970 рр.)

Одним з яскравих проявів трудової активності робітничого класу є соціалістичне змагання—могутня рушійна сила розвитку соціалістичного суспільства. В. І. Ленін передбачав, що корінні зміни у виробничих відносинах при соціалізмі

створюють об'єктивну основу для широкого розвитку змагання і неминуче повинні викликати до життя бурхливий розвиток творчих сил народу. У грудні 1917 р. він писав: «Наше завдання тепер, коли соціалістичний уряд при владі,— організувати змагання»¹. Ця ж думка прозвучала і в березні 1918 р.: «Організація змагання повинна зайняти визначне місце серед завдань Радянської влади в економічній галузі»². В. І. Ленін не тільки обгрунтував необхідність змагання при соціалізмі, а й розробив його принципи—гласність, звітність, порівняння результатів, широке повторення досвіду передовиків³.

Керуючись ленінськими настановами, Комуністична партія на всіх етапах господарського будівництва надавала великого значення організації і розвитку соціалістичного змагання, систематично удосконалювала його форми.

Однією з основних рис соціалістичного змагання в 1966—1970 рр. була масовість його учасників. «Перемога соціалізму в нашій країні,— відзначав Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії,— породила небачені раніше в історії людства прояви масового трудового ентузіазму... Минуле п'ятиріччя дало щодо цього багато нового. Трудове змагання набрало справді всенародного розмаху»⁴.

В умовах розвинутого соціалізму виникали нові форми соціалістичного змагання—змагання за досягнення високих техніко-економічних показників, удосконалення техніки і технології виробництва, корінне поліпшення якості продукції, досягнення рівня кращих світових показників тощо.

Партійні організації України підтримували патріотичні починання трудящих, робили їх надбанням широких мас. У травні 1966 р. сталевари печі № 6 Жданівського ордену Леніна металургійного заводу

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 189.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 142.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 180.

⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 95.

ім. Ілліча, які працювали під керівництвом Героя Соціалістичної Праці, делегата XXIII з'їзду КПРС М. Гонди, виступили із закликом до металургів республіки розвивати соцзмагання за найшвидше освоєння проектних потужностей діючих агрегатів⁵. Ініціатори змагання зобов'язалися виплавити в першому році п'ятирічки 800 тис. т сталі, а також підвищити продуктивність агрегату, щоб за роки п'ятирічки виплавити не менше 1 млн. т сталі⁶.

Донецький обком Компартії України зобов'язав міськкоми, райкоми партії, первинні парторганізації, профспілкові, комсомольські організації широко розгорнути роботу серед трудящих промислових підприємств і шахт області з метою поширення цього почину⁷. Надаючи великого значення патріотичному почину жданівських сталеварів, Центральний Комітет Компартії України в липні 1966 р. схвалив їх ініціативу і рекомендував партійним, профспілковим, комсомольським організаціям республіки поширити ініціативу передових сталеварів серед трудящих металургійної й інших галузей промисловості, подавати всебічну допомогу колективам, які змагаються за найшвидше освоєння проектних потужностей агрегатів⁸.

З метою поширення передового досвіду жданівців партійні, профспілкові і комсомольські організації підприємств чорної металургії Донецької області в червні 1966 р. провели збори, на яких робітники взяли підвищені соціалістичні зобов'язання по освоєнню проектних потужностей агрегатів і накреслили заходи, спрямовані на виконання цих зобов'язань⁹.

Безпосередніми організаторами нового руху стали первинні партійні організації. Парторганізація цеху мартенівської печі № 1 Макиївського ордена Леніна металургійного заводу ім. Кірова в травні 1966 р. провела відкриті партійні збори, на яких роз'яснювалося значення патріотичного почину робітників Жданівського металургійного заводу. Члени бригади на чолі з Героєм Соціалістичної Праці, комуністом, делегатом XXIII з'їзду КПРС В. Холявко зобов'язалися довести продуктивність 200-тонної мартенівської печі № 1 у 1970 р. до 560 тис. т сталі на рік, тобто майже в три рази більше від її проектної потужності. Вони звернулися із закликом до всіх сталеварів країни розгорнути соціалістичне змагання за досягнення найвищої продуктивності мартенівських печей¹⁰.

Цехова парторганізація постійно спрямовувала зусилля металургів на виконання взятих соцзобов'язань. Підсумки змагання щоденно заносилися на дошку показників. Це давало змогу парторганізації оперативно усувати недоліки, виявлені в процесі роботи, забезпечувати облік не лише якісних показників виробництва, а й економічних результатів діяльності цеху і в цілому заводу за кожну добу. Для подолання недоліків парторганізація регулярно проводила відкриті партійні збори, на яких всебічно вивчався кожний випадок затримки плавки, накреслювалися шляхи удосконалення виробничих процесів. З цією метою партійна організація запрошувала на збори спеціалістів центральної заводської лабораторії, працівників Донецького науково-дослідного інституту чорної металургії¹¹. Передові сталевари ділилися практичним досвідом

⁵ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 230, спр. 1971, арк. 172.

⁶ «Радянська Україна», 25 травня 1966 р.

⁷ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 230, спр. 1971, арк. 172.

⁸ «Правда України», 3 липня 1966 р.

⁹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 230, спр. 1968, арк. 143.

¹⁰ Там же.

¹¹ «Правда України», 29 листопада 1968 р.

роботи з іншими мартенівцями. Так, В. Холявко кілька днів працював сталеваром у бригадах ряду печей, демонструючи передові навички праці безпосередньо на робочому місці¹².

Цілеспрямована організаторська робота цехової парторганізації по керівництву змаганням дала добрі наслідки. Сталевари мартена № 1 Макіївського металургійного заводу ім. Кірова В. Холявко, В. Никитенко, І. Примін і М. Коваленко успішно виконали соцзобов'язання, взяті на честь 50-річчя Великого Жовтня і добилися найвищої в світі продуктивності 200-тонної мартенівської печі. Уже в 1966 р. вони виплавили близько 550 тис. т сталі, що вдвічі перевищує річну продуктивність подібних печей у нашій країні та за рубежем і різко знизили собівартість металу. З початку року і по листопад 1967 р. вони на тій же печі виплавили 500 тис. т сталі і наполегливо йшли до поставленої мети — річної виплавки 560 тис. т сталі на 200-тонній печі¹³.

Значно перевиконали взяті зобов'язання й ініціатори соціалістичного змагання — сталевари мартенівської печі № 6 Жданівського металургійного заводу ім. Ілліча. Вони в 1966 р. виплавили 768 тис. т сталі і тим самим перевершили світовий рекорд канадських металургів і на 100 тис. т — проектний розрахунок агрегату¹⁴.

Соцзмагання за найшвидше освоєння проектних потужностей діючих агрегатів сприяло тому, що використання доменних печей в УРСР за роки восьмої п'ятирічки поліпшилося на 14,2%, а мартенівських — на 11%. Завдяки цьому було виплавлено понад план тисячі тонн металу¹⁵.

Великого поширення набуло соцзмагання і в інших галузях важкої промисловості України. Однією з нових і ефективних форм соціалістичного змагання було змагання за пошук і використання резервів виробництва на кожному робочому місці та збільшення випуску продукції при мінімальних трудових затратах. Ініціатором цього руху у 1966 р. виступив член КПРС, старший апаратник заводу синтетичних мономерів Северодонецького ордена Леніна хімічного комбінату Г. І. Захарченко. При допомозі інженерно-технічних працівників заводу він розробив економічні розрахунки параметрів технологічного процесу з метою більш економічних витрат сировини, матеріальних і енергетичних ресурсів, а також поліпшення всіх інших показників роботи. Готуючись гідно зустріти 50-річчя Великого Жовтня, новатор зобов'язався за рахунок використання резервів виробництва на своєму робочому місці виконати п'ятирічку за 4 роки і 7 місяців і заощадити за цей період 100 тис. крб.¹⁶ Партійний комітет комбінату схвалив цю ініціативу і зобов'язав парторганізацію заводу синтетичних мономерів широко популяризувати цей почин. Партійні, профспілкові і комсомольські організації у всіх цехах провели збори, виробничі наради, конференції трудящих, учасники яких брали підвищені зобов'язання по економії і бережливості на кожному робочому місці, обмінювалися досвідом роботи. Передовий почин знайшов підтримку серед працівників комбінату. Особисті зобов'язання — економити матеріали на кожному робочому місці — взяли 675 чол. Уже в першій половині 1966 р. вони внесли у фонд економії 347,3 тис. крб.¹⁷

¹² ПЛ ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 242, спр. 1, арк. 23.

¹³ «Правда України», 8 грудня 1967 р.; «Радянська Україна», 19 травня 1967 р.

¹⁴ «Радянська Україна», 19 травня 1967 р.

¹⁵ XXIV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, К., 1972, стор. 25.

¹⁶ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 2-г, спр. 995, арк. 35; «Радянська Україна», 30 липня 1966 р.

¹⁷ Там же, ф. 179, оп. 2-г, спр. 985, арк. 36; «Радянська Україна», 30 липня 1966 р.

Надаючи великого значення розвитку масового руху за бережливість, створення фонду економії на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, ЦК Компартії України в липні 1966 р. схвалив ініціативу севєродонецьких хіміків і запропонував партійним, профспілковим і комсомольським організаціям республіки поширити його на підприємства інших галузей виробництва¹⁸.

Підтриманий партійними та громадськими організаціями почин хіміків поширився на багатьох підприємствах важкої промисловості України. Так, на Харківському тракторному заводі ім. С. Орджонікідзе на липень 1966 р. уже було 4449 послідовників цього руху¹⁹. На хімічних підприємствах України послідовники цього почину внесли в рахунок п'ятирічки тільки в 1967 р. більше 3 млн. крб.²⁰

Соціалістичне змагання за використання резервів на кожному робочому місці і випуск за рахунок цього додаткової продукції поширювалось і в наступні роки. Лише на хімічних підприємствах Ворошиловградської області на січень 1970 р. працювало більше 1200 апаратників, які за 4 роки п'ятирічки заощадили сировини і матеріалів на суму близько 5 млн. крб.²¹

Важливе значення для піднесення трудової активності робітників важкої промисловості республіки мала ініціатива передових робітників Київського заводу «Арсенал» Г. Царика, М. Павленка та інших за дострокове виконання п'ятирічного плану до 7 листопада 1970 р.²² Цей патріотичний рух підтримали робітники всіх галузей промисловості, цілі колективи. Серед них — колективи ордена Леніна і ордена Трудового Червоного Прапора заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна, орденів Леніна київських заводів «Більшовик», «Ленінська кузня» та інші. Ці підприємства зобов'язалися також ширше розгорнути боротьбу за підвищення якості продукції і присвоєння їй державного Знаку якості, за економію і раціональне використання коштів, сировини, чорних і кольорових металів, електроенергії, палива, за прискорене впровадження у виробництво нових досягнень науки і техніки, за дострокове введення виробничих потужностей²³.

Заклик арсенальців знайшов широку підтримку серед робітників важкої промисловості республіки. Уже на кінець січня 1968 р. близько 100 колективів підприємств, 1400 дільниць, цехів, більше 4 тис. бригад Донецької області зобов'язалися завершити п'ятирічні завдання до 7 листопада 1970 р.²⁴

Багато трудових колективів, включившись у змагання, досягли вагомих виробничих результатів. Наприклад, колективи всіх цехів, дільниць, бригад, кожний робітник заводу «Дніпроспецсталь» взяв на себе конкретні підвищені зобов'язання, виконання яких знаходилося в центрі уваги парторганізації заводу. В цехах, бригадах партійні і профспілкові організації підприємства щоденно підбивали підсумки змагання. При цьому особливу увагу вони приділяли моральним і матеріальним стимулам — щомісяця переможцям соцзмагання присвоювалися звання кращих за професією, вручалися перехідні Червоні Прапори і вимпели, кращі виробничники заносилися на заводські цехові Дошки пошани,

¹⁸ «Радянська Україна», 30 липня 1966 р.

¹⁹ «Темп», 19 липня 1966 р.

²⁰ «Правда України», 21 березня 1968 р.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-5000, оп. 1, спр. 59, арк. 57.

²² Архів УРРПС. Стенограма X з'їзду професійних спілок УРСР, 24–26 січня 1968 р., арк. 65.

²³ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 22, спр. 261, арк. 64.

²⁴ Архів УРРПС. Стенограма X з'їзду професійних спілок УРСР, арк. 75.

нагороджувалися грошовими преміями. Це значно сприяло успішній роботі колективу, який уже в четвертому році п'ятирічки при наявному обладнанні домогся росту виплавки сталі на 3%, виробництва прокату на 7%, продуктивність праці зросла на 4,2%, прибутки — на 20%. Збитки від браку зменшилися на 11,6% при зобов'язанні 5%. При цьому 56 бригад заводу заощадили матеріалів і електроенергії для проведення ювілейної плавки, а 3 бригади — для двох плавок²⁵.

Підприємства важкої промисловості України розгорнули змагання за гідну зустріч ленінського ювілею. Уже на кінець 1969 р. у Харківській області 50 тис., Київській — 45 тис., Дніпропетровській — 22 тис., Донецькій — 20 тис. робітників виконали особисті завдання п'ятирічки і працювали в рахунок 1971—1972 рр.²⁶.

У період між XXIII і XXIV з'їздами КПРС партійні організації України також велику увагу приділяли керівництву соціалістичним змаганням за комуністичне ставлення до праці. Це сприяло тому, що ряди учасників змагання кількісно і якісно зростали. Якщо на початку 1966 р. у русі за комуністичну працю брали участь 6,3 млн. чол., то наприкінці 1971 р. — 8,6 млн. чол. За цей період кількість цехів комуністичної праці збільшилася з 26,5 до 46,5 тис., бригад — з 136 до 169,5 тис., а ударників — з 2 млн. до 3,5 млн. чол.²⁷

Дальшому розвитку змагання за комуністичне ставлення до праці сприяла підготовка до XXIV з'їзду КПРС. На цей період змаганням було охоплено 20,9 тис. підприємств і організацій, 138,3 тис. цехів, дільниць і бригад²⁸.

У роки восьмої п'ятирічки, коли соціалістичне змагання набуло всенародного розмаху, його провідною формою залишався рух за комуністичну працю. «Партія бачила своє завдання в тому, — відзначав у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду КПРС Л. І. Брежнєв, — щоб підтримувати масовий рух за комуністичне ставлення до праці, всіляко заохочувати творчу ініціативу радянських людей»²⁹.

Таким чином, в 1966—1970 рр. соціалістичне змагання на підприємствах важкої промисловості республіки при підтримці партійних організацій набуло дальшого розвитку. При цьому в 1970 р. на Україні в різних його формах брало участь більше 13 млн. чол., або 90% працюючого населення України, що сприяло достроковому виконанню завдань восьмої п'ятирічки³⁰. Тільки за рахунок інтенсифікації технологічних процесів річна виплавка чавуну в 1966—1970 рр. збільшилася на 5,3 млн. т, сталі — на 5 млн. т, річний випуск прокату зріс на 2,1 млн. т³¹. Державний Знак якості лише з 1967 р. до 1 грудня 1970 р. було присвоєно 463 виробам, що виготовлялися на 123 підприємствах³².

КПРС і Радянський уряд високо оцінили натхненну працю трудящих Української РСР. По наслідках восьмої п'ятирічки Дніпропетровська, Донецька, Кримська область і дев'ять міст республіки — Харків, Львів, Ворошиловград, Запоріжжя, Миколаїв, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Жданів і Краматорськ — були нагороджені орденами СРСР. 163 тис. передовиків виробництва всіх галузей народного господарства

²⁵ Архів УРРПС. Стенограма VII пленуму УРРПС, 25 лютого 1970 р., арк. 49.

²⁶ Там же, арк. 9.

²⁷ О. Слободанюк. З історії розвитку соціалістичного змагання. — «УІЖ», 1972 р., № 6, стор. 41.

²⁸ В. О. Романцов. Робітничий клас Української РСР (1946—1970 рр.), К., 1972, стор. 178.

²⁹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 95.

³⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 704.

³¹ XXIV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, стор. 26.

³² Архів УРРПС. Стенограма IX пленуму УРРПС, 15 грудня 1970 р., арк. 17.

республіки були нагороджені орденами і медалями. Звання Героїв Соціалістичної Праці удостоїлися 483 чол.³³

Нині партійні організації України, набувши значний досвід керівництва соціалістичними змаганнями, успішно використовують його для дальшого піднесення і розвитку трудової активності мас по успішному виконанню грандіозних завдань XXIV з'їзду КПРС.

Нове трудове і політичне піднесення всього радянського народу викликало повідомлення про скликання в лютому 1976 р. XXV з'їзду КПРС. Готуючись до цієї знаменної події, радянські люди взяли підвищені соціалістичні зобов'язання і всі свої зусилля зосереджують на їх виконанні.

³³ «Робітнича газета», 10 березня 1972 р.

Т. І. Боднар
РОЛЬ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
КОЛГОСПІВ І РАДГОСПІВ УКРАЇНИ
У РОЗВИТКУ
СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ
В РОКИ ВОСЬМОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Важливе місце в ленінській теоретичній спадщині належить вченню про соціалістичне змагання. Володимир Ілліч вбачав у соціалістичному змаганні могутній засіб розвитку творчої ініціативи і активності народних мас. «...Тільки з со-

ціалізму,— писав він,— почнеться швидкий, справжній, дійсно масовий рух вперед в усіх галузях суспільного і особистого життя, рух, який відбуватиметься при участі *більшості* населення, а далі всього населення»¹. Разом з тим В. І. Ленін зазначав, що змагання необхідно організувати. «Наше завдання тепер,— підкреслював Володимир Ілліч,— коли соціалістичний уряд при владі,— організувати змагання»². Саме організацію змагання серед трудящих Ленін вважав одним з найважливіших засобів перетворення суспільства.

Комуністична партія нашої країни, керуючись ленінськими настановами, постійно проявляє велику турботу про розвиток соціалістичного змагання. Останнім часом прийнято ряд важливих партійних рішень, в яких узагальнено великий досвід організації соцзмагання, розроблено практичні рекомендації для його поліпшення та підвищення ролі в комуністичному будівництві.

Важливу роль в організації соціалістичного змагання відіграють колгоспні і радгоспні профспілкові організації. Під керівництвом партійних організацій колгоспні і радгоспні профспілкові організації нагромадили у досліджуваний період великий позитивний досвід роботи в справі налагодження і керівництва соціалістичним змаганням. Важливою формою соцзмагання цього періоду була боротьба за досягнення кращих показників у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, дострокове виконання виробничих планів, зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів. Профспілкові організації разом з господарськими органами вишукували додаткові резерви для підвищення продуктивності праці, приділяли велику увагу впровадженню у виробництво досягнень науки і передового досвіду, розгор-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 95.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 189.

тання руху винахідників і раціоналізаторів, підвищенню культури землеробства і тваринництва, зміцненню кормової бази.

Визначаючи шляхи нового піднесення народного господарства, XXIII з'їзд КПРС поставив перед профспілковими організаціями країни завдання підвищити відповідальність кожного працівника за виконання державного плану, розвивати творчу активність трудящих, активніше залучати їх до руху за комуністичну працю³. «Одна з головних особливостей радянських профспілок,— зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у промові на XV з'їзді профспілок СРСР,— полягає в тому, що вони беруть безпосередню і активну участь у розвитку всього суспільства, у піднесенні виробництва, підвищенні його ефективності, в управлінні народним господарством»⁴.

Виконуючи рішення з'їзду, парторганізації республіки використовували різноманітні форми організаторської та масово-політичної роботи серед профспілок. В основу своєї діяльності вони поклали ленінські принципи — гласність, порівнянність результатів, можливість практичного повторення передового досвіду, товариську взаємодопомогу.

Характерною особливістю соціалістичного змагання в роки восьмої п'ятирічки була його масовість. Так, лише протягом лютого—березня 1966 р. в Тернопільській області взяли соціалістичні зобов'язання понад 130 000 чол., Вінницькій — 283 225, Хмельницькій — 186 157, а всього на Україні — понад 1 млн. чол.⁵. Курс партії на пошлях діяльності профспілкових організацій колгоспів і радгоспів викликав велике патріотичне і трудове піднесення серед колгоспників та робітників радгоспів. Широко розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання плану першого року п'ятирічки. Ініціаторами цього руху в республіці виступили працівники радгоспу «Білки» Іллінецького району та колгоспу «Україна» Крижопільського району, що на Вінниччині⁶. Почин вінниччан дістав широку підтримку серед трудівників села: майже 90% загальної кількості робітників, колгоспників і службовців сільського господарства республіки включилися в цей рух⁷.

З новою силою розгорнулося соціалістичне змагання на селі в 1967 р. Наприкінці року профспілкові організації республіки охопили соціалістичним змаганням понад 2 млн. працівників сільського господарства (на 500 тис. більше проти 1966 р.). 460 тис. трудівників села боролися за звання ударників комуністичної праці⁸.

У своїй роботі профспілкові організації колгоспів і радгоспів широко використовували нові форми і методи соціалістичного змагання. Позитивно зарекомендували себе індивідуальні, професійні, бригадні соціалістичні змагання, змагання між ланками, по видах і періодах сільськогосподарських робіт, змагання за підвищення культури землеробства і тваринництва, ефективне використання техніки, впровадження

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 73.

⁴ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 454—455.

⁵ З історії Радянської Тернопільщини, Тернопіль, 1972, стор. 88—89; Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 136, оп. 55, спр. 186, арк. 1, 5, 21, 25, 28; Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 11, спр. 5, арк. 146—151; Поточний архів Українського республіканського комітету профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель (далі — Поточний архів УРКПС). Оргмасовий відділ, зведені таблиці про соціалістичне змагання за 1966 р., арк. 1.

⁶ Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 170, оп. 4, спр. 1060, арк. 13; спр. 1074, арк. 19.

⁷ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ. Матеріали II Пленуму Українського республіканського комітету профспілки від 28 березня 1967 р., арк. 10.

⁸ Там же, арк. 5—8.

комплексної механізації тощо. Дедалі ширше практикувалося укладання договорів на змагання серед робітників і колгоспників.

Новим у соціалістичному змаганні в досліджуваній період був рух окремих районів, колгоспів, радгоспів, ланок, бригад і ферм за високу культуру землеробства і тваринництва. Цей рух охоплював цілі виробничо-територіальні колективи. Ініціатором його серед механізаторів республіки був Герой Соціалістичної Праці П. О. Журавський. Його пропозиція ефективно використовувати мінеральні добрива, кошти і нову техніку при вирощуванні цукрових буряків дістала схвалення серед механізаторів Черкаської області і республіки. На Черкащині першим цю ініціативу підтримав Жашківський районний комітет профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель. На базі ланки знатного новатора був проведений семінар бригадирів тракторних бригад усіх господарств цього району. У 1970 р. в змаганні вже брали участь 1867 бригад 463 господарств 16 районів⁹.

На всю країну прославилися механізовані ланки П. О. Журавського і кавалера ордена Леніна О. Н. Парубка, бригадирів тракторних бригад Героїв Соціалістичної Праці В. І. Водняка, А. І. Нерубойського, Г. І. Нерухи. Завдяки самовідданій праці багатьох таких же трудолюбів Черкаська область успішно виконала завдання восьмої п'ятирічки. А Жашківський, Христинівський і Маньківський райони виконали п'ятирічне завдання по виробництву і продажу державі зерна, цукрових буряків та інших сільськогосподарських продуктів за 4 роки¹⁰.

Боротьба за високу культуру землеробства допомогла господарствам республіки піднести врожайність сільськогосподарських культур, підвищити продуктивність праці і в результаті — достроково виконати соціалістичні зобов'язання перед Батьківщиною. До приймальних пунктів було здано 44 млн. т солодких коренів і засипано в засіки держави 751 млн. пудів зерна, тобто на 135 млн. пудів понад план¹¹.

У липні 1968 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». У цьому важливому документі були чітко визначені завдання партії і профспілок по дальшому піднесенню творчої активності мас, якнайповнішому використанню всіх форм морального і матеріального стимулювання трудящих. Керуючись настановами партії, профспілкові організації колгоспів і радгоспів разом з господарськими організаціями взяли на себе підвищені соціалістичні зобов'язання. За прикладом москвичів і лєнінградців трудівники села республіки включилися у всесоюзне змагання за дострокове виконання восьмого п'ятирічного плану — до 7 листопада 1970 р. Партійні, господарські та профспілкові організації Волочиського району Хмельницької та Києво-Святошинського району Київської областей виступили ініціаторами змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна¹².

За прикладом хліборобів і тваринників Київщини та Поділля господарські і профспілкові організації республіки розробили плани і зобов'язання по достроковому виконанню п'ятирічного плану виробництва і продажу державі сільськогосподарської продукції по кожній фермі, бригаді, ланці, по кожному колгоспу і радгоспу, району і області. При профкомітетах і робіткомах створювалися оперативні штаби, які в ході польових робіт представляли профорганізаціям матеріали для підве-

⁹ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ. Матеріали II Пленуму Українського республіканського комітету профспілки від 29 червня 1970 р., арк. 7.

¹⁰ «Черкаська правда», 11 жовтня 1970 р.

¹¹ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ. Матеріали II Пленуму Українського республіканського комітету профспілки від 18 вересня 1967 р., арк. 4—5.

¹² «Радянська Україна», 5 вересня 1968 р.

дення підсумків соцзмагання. Хід змагання широко висвітлювався на дошках показників, у листках трудової слави, «блискавках». Активізували свою діяльність клуби політичної агітації, пересувні агітмашини. У боротьбі за виконання взятих соціалістичних зобов'язань у перших рядах йшли: Герой Соціалістичної Праці механізатор А. І. Новицький, ланки передових механізаторів С. Ф. Попроцького, О. Г. Скрипника, трактористи В. Бледюк та П. Ліщук з колгоспу ім. Леніна Теофіпольського району Хмельницької області¹³.

Соціалістичне змагання змінювалося на певних етапах свого розвитку. Свідченням цього є рух за комуністичне ставлення до праці — вища в сучасних умовах форма соціалістичного змагання, що за своїми цілями і спрямованістю повністю відповідає висунутим Програмою КПРС завданням, органічно поєднує боротьбу за підвищення продуктивності праці на основі новітніх досягнень науки, техніки з вихованням нової людини — активного будівника комунізму. Рішення XXI з'їзду КПРС поклали початок перетворенню цього руху в рух масовий, всенародний.

Велике значення для дальшого розвитку руху за комуністичне ставлення до праці мали рішення республіканської (квітень 1960 р.) та всесоюзних (травень 1960 р. та квітень 1963 р.) нарад передовиків змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці. Характерно, що учасники цього руху на селі свідомо ставлять своїм першорядним завданням не тільки неухильне піднесення продуктивності праці в сільському господарстві, а й розвиток та зміцнення почуття колективізму, товариської взаємодопомоги і на цих шляхах знаходять величезні резерви.

Багато уваги, зокрема, приділяли рухові за комуністичне ставлення до праці профспілкові організації Полтавської області. Так, профкомітет колгоспу «Україна» Хорольського району охопив змаганням усіх членів профспілки, а в колгоспі ім. Леніна Чутівського району ударниками комуністичної праці стало 245 чол.¹⁴ Учасники цього руху постійно шукали нові невикористані резерви виробництва, удосконалювали форми організації праці.

Широкого розмаху набрав рух за комуністичне ставлення до праці у Київській, Вінницькій, Хмельницькій і Тернопільській областях. У дні відзначення ленінського ювілею на Київщині ним було охоплено 43 257 чол.¹⁵, Вінниччині — 34 954¹⁶, Тернопільщині — 15 336 чол.¹⁷, а наприкінці 1970 р. загалом по республіці налічувалося 30 478 комуністичних бригад, цехів і відділень, в яких змагалося понад 3 081 775 чол.¹⁸.

Профспілкові організації колгоспів і радгоспів піклувалися про поширення усіх форм соціалістичного змагання. Широкий простір для його розгортання мали постанови жовтневого й листопадового (1964 р.) та березневого (1965 р.) Пленумів ЦК КПРС, рішення XXIII з'їзду партії, наступних пленумів ЦК КПРС, постанов Раді Міністрів СРСР і ВЦРПС.

¹³ «Радянська Україна», 5 вересня 1968 р.

¹⁴ А. Якубов. Партія і масові організації трудящих, К., 1972, стор. 63.

¹⁵ Архів Київської облпрофради. Оргмасовий відділ. Зведений статистичний звіт про соціалістичне змагання за другу половину 1970 р., арк. 1—2.

¹⁶ Архів Вінницької облпрофради, ф. 170, оп. 1, спр. 1302, арк. 13.

¹⁷ Поточний архів Тернопільського обкому профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель. Оргмасовий відділ. Зведений статистичний звіт про соціалістичне змагання за 1970 р., арк. 1.

¹⁸ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ. Зведений статистичний звіт про соціалістичне змагання за другу половину 1970 р., арк. 3—4.

Комуністичне ставлення до праці наочно ілюструється і втілюється в комуністичних суботниках. Так, понад 185 000 чол. на Вінниччині і майже 629 260 чол. на Хмельниччині брали участь у комуністичному суботнику, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна¹⁹.

Велику організаторську роботу по охопленню трудящих комуністичним суботником здійснили в ці дні Волочиський, Летичівський, Новоушицький і Чемеровецький райкоми профспілки Хмельницької області. У комуністичному суботнику в Чемеровецькому районі взяло участь 34 715 чол., в Новоушицькому — 182 288 чол. Профспілкові організації колгоспів ім. Б. Хмельницького, «Більшовик» та ім. Кірова перерахували у фонд п'ятирічки 5153 крб.²⁰ Комуністичний суботник продемонстрував високу зрілість трудящих, глибоке розуміння і цілковиту підтримку ними політики Комуністичної партії і Радянського уряду, прагнення успішно виконати плани і соціалістичні зобов'язання останнього року восьмої п'ятирічки.

Особливе місце в роботі профорганізацій по удосконаленню соціалістичного змагання займали питання поширення передового досвіду. У 1968 р. на Україні в школах передового досвіду навчалось понад 350 тис., 1970 р.—494 тис. Під керівництвом партійних організацій профспілкові комітети створили на базі передових колективів цілу мережу шкіл, курсів, семінарів, якими наприкінці п'ятирічки був охоплений майже 1 млн. чол. Лише в 1970 р. силами профспілкових комітетів було прочитано понад 5 тис. лекцій і доповідей. Такі заходи сприяли підвищенню агротехнічного рівня членів профспілки.

Вищою формою поширення передового досвіду були університети сільськогосподарських знань та народні академії. На Україні в 1970 р. в них навчалось 6480 передовиків сільськогосподарського виробництва. На Тернопільщині, зокрема, такі школи закінчили Герої Соціалістичної Праці ланкові М. Гудик, М. Середа, Л. Скальська та багато інших. Добре було організовано навчання в університетах у Жашківському, Драбівському, Корсунь-Шевченківському районах Черкаської області. Кількість слухачів в університетах області щороку зростала. Так, у 1962 р. у них навчалось 1836 чол., у 1964—2896, а в 1970 р.—4206. Завдяки зусиллям партійних і профспілкових організацій у 1970 р. загалом по республіці було організовано 359 університетів сільськогосподарських знань, в яких навчалось близько 84 тис. чол.²¹

Ефективними формами участі трудящих у соціалістичному змаганні стали обласні огляди-конкурси професійної майстерності працівників сільського господарства. В 1970 р. цією формою змагання в республіці було охоплено понад 100 тис. механізаторів-орачів, майстрів машинного доїння, стригалів овець, бульдозеристів та інших фахівців сільськогосподарського виробництва²². Змагання за професіями є однією з кращих форм обміну досвідом роботи. Воно підвищує відповідальність трудівників за доручену справу, виховує у них почуття гордості за свою професію.

Партія і уряд високо оцінили результати творчої праці трудівників ланів. Підводячи підсумки соціалістичного змагання, ЦК Компартії України, Президія Верховної Ради УРСР, Рада Міністрів УРСР та Укрпрофрада серед кращих відзначили Кримську, Кіровоградську, Черкаську та Львівську області, 8 районів, у тому числі: Красноармійський Кримської, Білгород-Дністровський Одеської, Бродський Львівської, Христи-

¹⁹ Архів Хмельницької облпрофради, ф. 3, оп. 4, сир. 253, арк. 76—100.

²⁰ Там же, арк. 76, 79, 86, 89.

²¹ В. П. Хижияк. Комуністичне виховання трудівників села. К., 1973, стор. 87.

²² Потоцкій архів УРКНС. Оргмасовий відділ. Матеріали X Пленуму Українського республіканського комітету профспілки з січня 1970 по січень 1972 р., арк. 9.

нівський Черкаської областей; 438 колгоспів, 150 радгоспів, 461 підприємство сільського господарства, 270 механізованих загонів. Їм було присуджено 429 перехідних Червоних прапорів і 1358 перших, других і третіх грошових премій²³. За досягнуті успіхи у всесоюзному змаганні 81 колгосп і 58 підприємств сільського господарства нагороджені пам'ятними ювілейними Почесними грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС²⁴. За період з 1960 по 1969 р. за трудові досягнення орденом Леніна було нагороджено 1992 працівників сільського господарства республіки, орденом Трудового Червоного Прапора — 9297, орденом «Знак Пошани» — 16 704, медалями «За трудову відзнаку» та «За трудову доблесть» — 41 341 чол. Найвищої нагороди — звання Героя Соціалістичної Праці — протягом 1960 — 1970 рр. були удостоєні 718 трудівників села. Партія і уряд високо оцінили досягнення працівників сільського господарства республіки, нагородивши орденами і медалями Радянського Союзу 66 тис. колгоспників, робітників радгоспів та працівників партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів²⁵.

Досягнуті успіхи — результат багатогранної діяльності профспілкових організацій колгоспів і радгоспів України по мобілізації трудящих на боротьбу за дострокове виконання виробничих планів. Очолюючи трудове піднесення народних мас, вони нагромадили значний досвід керівництва соціалістичним змаганням, вивчення й узагальнення якого має велике значення для наступних етапів комуністичного будівництва.

²³ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ. Підрахунки зроблені на основі матеріалів III Пленуму Українського республіканського комітету профспілки від 27 листопада 1970 р., арк. 135—136.

²⁴ Поточний архів УРКПС. Оргмасовий відділ. Підрахунки зроблені на основі довідки про роботу Українського республіканського комітету профспілки з січня 1970 по липень 1971 рр., арк. 7—9.

²⁵ В. П. Хижняк. Назв. праця, стор. 106—107; В. С. Петренко. Село на шляхах піднесення, К., 1970, стор. 100; Сельское хозяйство СССР на современном этапе, М., 1972, стор. 145.

На допомогу викладачу історії

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНСТИТУТСЬКОГО МУЗЕЮ В УЧБОВІЙ ТА ВИХОВНІЙ РОБОТІ ІЗ СТУДЕНТАМИ

(з досвіду Дніпродзержинського ордена Трудового Червоного Прапора
індустріального інституту)

У постанові ЦК КПРС «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук» підкреслюється необхідність значного посилення всіх форм виховного впливу на студентів¹. Однією з форм виховання студентської молоді є залучення її до роботи в музеях історії того чи іншого вузу. Матеріали таких музеїв є важливим засобом у виховній роботі з студентами як в учбовий, так і в позаучбовий час. У цьому відношенні кафедра історії КПРС Дніпродзержинського індустріального інституту нагромадила певний досвід.

З числа випускників вузу вийшло багато видатних партійних, державних, військових, господарських працівників. Серед них: Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, заступник голови Ради Міністрів СРСР І. Т. Новиков, генерал-полковник К. С. Грушовий, директор Комунарського металургійного комбінату Герой Соціалістичної Праці В. С. Діордієв, один із зачинателів руху за комуністичну працю Герой Соціалістичної Праці В. Ф. Пільтяй, Герой Радянського Союзу О. О. Позняков, відповідальні партійні працівники, відомі дипломати.

Нині в інституті навчаються понад 5 тис. студентів. Щорічний випуск інженерів становить до 1 тис. чол. У 1970 р. за заслуги в підготовці інженерних кадрів і досягнення в розвитку наукових досліджень інститут нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Інститут був відкритий у 1920 р. для робітників Дніпровського державного заводу. У той час в ньому навчалися без відриву від виробництва 130 чол. Нині в інституті є денна, вечірня і загально-технічна форми навчання, а також підготовчий відділ.

Вуз має свою історію і традиції, які передаються від покоління до покоління. Ця спадкоємність поколінь відображена в залах музею. Коли на початку навчального року першокурсники приходять до музею, екскурсоводи — студенти старших курсів — розповідають про славні сторінки історії вузу, зосереджують їх увагу, зокрема, на матеріалах про Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева, якому присвячена спеціальна експозиція.

Л. І. Брежнев народився в сім'ї робітника Дніпровського металургійного заводу, виріс і навчався у Дніпродзержинську, у 1935 р. закінчив інститут. Першокурсники можуть відвідати ті місця, де жила сім'я Брежневих, побачити аудиторії інституту, де вчився Леонід Ілліч, фотографії, документи, дізнатися про його трудову діяльність під час навчання.

¹ «Правда», 2 червня 1974 р.

У музеї експонується номер багатотиражної газети «Знамя Дзержинки» за 2 лютого 1935 р. з фотографією Л. І. Брежнєва і статтею про нього парторга інституту під назвою «Ім'я його більшовик»².

Незабаром після закінчення інституту Леонід Ілліч став курсантом бронетанкового училища. У музеї інституту є його унікальна фотографія тих часів. У спогадах інженера А. Д. Куценка розповідається про їх спільне навчання в інституті і в училищі, про те, як наполегливо вони оволодівали військовою справою. Л. І. Брежнєв у передвоєнні роки працював секретарем Дніпропетровського обкому партії. У перші дні війни партія направила його до діючої армії.

Велике враження залишають у відвідувачів сторінки спогадів про участь Л. І. Брежнєва у героїчній бойовій епопеї під Новоросійськом, на легендарній «Малій землі», у боях за визволення Радянської України, у визвольному поході Радянської Армії по поданню допомоги братнім народам Польщі, Чехословаччини, Угорщини.

В музеї вузу представлені матеріали про довоєнні п'ятирічки: фотографії перших студентів-робітників Дніпровського металургійного заводу, першого голови державної екзаменаційної комісії, майбутнього академіка, віце-президента АН СРСР І. П. Бардіна — в ті часи технічного директора металургійного заводу; викладача технічного креслення О. Я. Сокола — автора відомого пам'ятника борцям за Радянську владу «Прометей», встановленого в Дніпродзержинську.

Цікавою є експозиція «Наші ветерани». В ній представлені матеріали професора інституту Є. Ф. Цуканова, який працював у вузі в 1932—1962 рр. В наступній частині експозиції, що розповідає про знатних випускників, — матеріали про його сина Г. Є. Цуканова, нині відповідального партійного працівника. В експозиції «Вони боролися за Вітчизну» містяться матеріали про другого сина проф. Є. Ф. Цуканова — Володимира, який у 1941 р. пішов на фронт з 2-го курсу інституту і героїчно загинув. Представлені також матеріали колишнього червоногвардійця, випускника інституту 1930 р., члена КПРС С. С. Горбачова, який у 1930—1932 рр. був директором інституту. Студенти активно листуються з деякими випускниками передвоєнних років або їх сім'ями, наприклад, з Г. Ф. Михалевичем — колишнім відповідальним господарським працівником, який допоміг студентам, що працюють у групі «Пошук» при музеї інституту, знайти багатьох випускників їхнього вузу, в тому числі колишнього відповідального партійного працівника П. М. Алфьорова. Його дружина надіслала для експозиції музею депутатське посвідчення чоловіка, фотографії, залікову книжку часів навчання в інституті, диплом інженера, виданий у 1935 р. тощо.

На лекціях і семінарських заняттях викладачі і студенти використовують багато матеріалів музею. Так, при вивченні теми «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» викладачі кафедри виносили на семінари тему «Студенти і співробітники інституту — учасники Великої Вітчизняної війни». Доповідачі використовували нариси, написані студентами вузу на основі матеріалів про учасників війни. Роботою студентів по написанню нарисів керують викладачі кафедри історії КПРС, історична секція СНТ, члени групи «Пошук».

З любов'ю збирали студенти документи і матеріали для нарисів про студентів і викладачів, які героїчно загинули в роки Великої Вітчизняної війни, наприклад, про Т. М. Андрієнко, члена ЛКСМУ, активну учасницю підпілля, яка до війни закінчила три курси інституту. Її по-

² «Знамя Дзержинки», 2 лютого 1935 р.

смертно нагороджено медаллю «За відвагу». Посвідчення про нагороду подарували музею сестри відважної підпільниці. Цікавим є нарис про політрука О. Г. Болотова — викладача кафедри марксизму-ленізму в передвоєнні роки.

Щоб нариси не стали лише здобутком історії, музей і кафедра історії КПРС організують зустрічі з учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн, героями нарисів. Неодноразово виступали перед студентами підполковник у відставці, учасник боїв на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни І. А. Чухно, підполковник С. М. Чупров, полковник В. Р. Муравйов, капітан у відставці, ректор інституту проф. В. І. Логинов та інші.

Важливе місце у виховній роботі вузу посідає висвітлення в музеї студентських походів по місцях бойової слави радянського народу. У музеї експонуються матеріали таких походів по місцях боїв на Кавказі: на Клухорський і Марухський перевали, у Новоросійськ, де в роки Великої Вітчизняної війни билися з ворогом колишні випускники, тепер викладачі вузу. На одній з безіменних вершин Марухського перевалу студенти встановили пам'ятний обеліск захисникам Кавказу. Звідти вони привезли для музею пам'ятки війни — каску, козуху гранат та інші предмети.

Студенти інституту пройшли по багатьох місцях бойової слави Радянської Армії на Україні, в тому числі по місцях бойових дій легендарного розвідника М. І. Кузнецова, підпільної і партійної діяльності Героя Радянського Союзу О. О. Борканюка. У дні святкування 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників особливо зміцніла дружба студентів і співробітників музею з учасниками боїв на Аульському плацдармі (Дніпропетровська область), де в 1943 р. відбулося форсування Дніпра. Завдяки учаснику цих боїв О. К. Авдєєву у музеї є фотографії воїнів — учасників форсування, рукопис спогадів полковника у відставці А. Г. Мухіна з м. Сум про бої на Аульському плацдармі, книга В. Вилітка, С. Лескіна «Восемь огненных дней» та книга І. М. Лукаша, В. А. Загоруйко «Восени сорок третього (на Аульському плацдармі)».

Поступово стало традицією, особливо у студентів вечірнього факультету, виготовляти для музею подарунки у вигляді карбування, випалювання на дереві, макетів, які використовуються для оформлення і поповнення експозиції. З великим інтересом сприймають студенти експозицію, де виставлені роботи їх товаришів.

Музей історії інституту не обмежується роботою тільки в самому приміщенні музею. Його актив організує традиційні науково-художні конференції, присвячені знаменним датам у житті нашої країни.

До 50-річчя утворення СРСР клуб інтернаціональної дружби, створений при музеї, спільно з закріпленими за академгрупами викладачами і студентами провів тижні союзних республік. Щотижня організовувались радіопередачі про радянські республіки, видавався бюлетень. Під керівництвом викладачів кафедри політекономії третьокурсники виготовили альбом про союзні республіки, була організована виставка кращих студентських газет, присвячених певним республікам.

Головна мета всієї роботи кафедри історії КПРС, музею, студентських організацій — допомогти колективу вузу виховати не тільки відмінних спеціалістів, а й патріотів, самовідданих борців за справу партії і радянського народу.

Р. І. ВЕТРОВ, Т. Я. КОВАЛЕНКО

Наш календар



15-РІЧЧЯ
МОСКОВСЬКОЇ НАРАДИ
ПРЕДСТАВНИКІВ КОМУНІСТИЧНИХ
І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ

Минуло 15 років від того часу, коли в Москві відбулася (10 листопада — 1 грудня 1960 р.) міжнародна Рада представників комуністичних і робітничих партій. У її роботі взяли участь делегації від 81 комуністичної та робітничої партії світу.

Рада проходила в обстановці дальшого зростання могутності світової системи соціалізму та посилення її впливу на весь хід суспільного розвитку. Водночас світова реакція продовжувала загострювати міжнародну напруженість, відмовлялася від мирного врегулювання міжнародних проблем і намагалася розпалювати ворожнечу в різних районах земної кулі. Під гаслами антикомунізму імперіалізм почав проводити особливо широкий наступ на фронтах ідеологічної боротьби. Намагаючись взяти історичну ініціативу в свої руки, реакція у 1956 р. добилася заборони Комуністичної партії в ФРН, а в 1959 р. — Комуністичної партії Аргентини. Вона неодноразово влаштовувала жорстокі репресії над провідними діячами ряду комуністичних і робітничих партій. Але їй не вдалося послабити бойового авангарду прогресивного людства. Світовий комуністичний і робітничий рух продовжував міцніти й зростати. Про це яскраво свідчать такі дані: якщо в 1935 р. у світі налічувалося 61 комуністична і робітничая партія із загальною кількістю членів близько 3 млн., то в 1960 р. число партій зросло до 87, в яких налічувалося майже 36 млн. чол., у тому числі, в капіталістичних країнах — близько 5,2 млн.¹

Московська Рада увійшла в історію як подія величезної ваги. Представники комуністичних і робітничих партій обговорили на Нараді кардинальні проблеми розвитку світового комуністичного та робітничого руху, детально проаналізували міжнародну обстановку і прийняли два важливі документи — Заяву Народи представників комуністичних і робітничих партій та Звернення до народів усього світу.

У своїх рішеннях Рада констатувала, що основним змістом нашої епохи є перехід від капіталізму до соціалізму, початий всесвітньо-історичною перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це епоха боротьби двох протилежних соціальних систем, епоха соціалістичних і національно-визвольних революцій, епоха краху імперіалізму та ліквідації колоніальної системи, епоха переходу на шлях соціалізму все нових народів, торжества соціалізму й комунізму у всесвітньому масштабі.

Головною, вирішальною силою нашого часу, відзначалося в Заяві, є перетворення соціалістичної системи у вирішальний фактор розвитку людського суспільства. Саме зростання могутності світової соціалістичної системи привело до радикальних змін міжнародної обстановки на користь сил миру та прогресу.

Рада констатувала, що ніякі силкування імперіалізму не зможуть зупинити поступального розвитку історії, а тому перемога соціалізму в усьому світі неминуча.

В Заяві Народи зроблено важливий висновок, що капіталізм вступив у третій етап своєї загальної кризи, яскравим свідченням чого є: торжество соціалізму в ряді країн Європи й Азії, перемога кубинської революції, могутне зростання сил, що борються за соціалізм в усьому світі, та дальше ослаблення позицій імперіалізму, небачене до цього часу піднесення національно-визвольного руху та крах колоніальної системи, загострення суперечностей капіталізму в умовах розвитку державно-монополістичного капіталізму та мілітаризму, поглиблення суперечностей між монополіями і інтересами всієї нації, згорання буржуазної демократії, тенденція до авторитарних і фашистських методів управління, глибока криза буржуазної політики та ідеології.

У Заяві зверталась особлива увага на ту дуже важливу обставину, що перехід до нового етапу загальної кризи капіталізму не був пов'язаний із світовою війною, а відбувся в обстановці мирного співіснування та боротьби двох систем.

¹ Международное коммунистическое, рабочее и национально-освободительное движение, ч. II, М., 1974, стор. 497.

Нарада підкреслила, що світова соціалістична співдружність — це економічна, соціальна та політична співдружність вільних, суверенних народів, об'єднаних тісними узами міжнародної соціалістичної солідарності, спільністю інтересів і цілей країн, що йдуть по шляху соціалізму. В ній гармонійно поєднуються інтереси всієї соціалістичної системи в цілому та національні інтереси окремих країн. Це — інтернаціональна сила, яка справляє могутній вплив на дальший хід світового розвитку, на вирішення найважливіших проблем сучасності в інтересах миру, демократії та соціалізму. **«В згуртованості, єдності комуністичних і робітничих партій, народів соціалістичних країн, в їх вірності марксистсько-ленінському вченню — головне джерело сили й непереможності кожної соціалістичної країни і соціалістичного табору в цілому»².**

Головним завданням комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн Нарада визначила невпинне зміцнення інтернаціональної єдності великої соціалістичної співдружності народів. Вона закликала братні партії країн соціалізму ніколи не забувати про величезну відповідальність перед світовим комуністичним і робітничим рухом за успішне будівництво соціалізму й комунізму в своїх країнах, за перемогу справи миру та прогресу.

Багато уваги на Нараді було приділено одній з найважливіших проблем нашого часу — проблемі війни і миру. В Заяві зазначалося, що в сучасну епоху шляхом об'єднання дій усіх прогресивних сил світу загрозу нової війни можна відвернути.

Нарада дала чітку і вичерпну характеристику основних рушійних сил визвольного руху, визначила місце й роль у ньому робітничого класу, селянства та національно-визвольної буржуазії, основні завдання національно-визвольного руху на сучасному етапі його розвитку — дальше посилення боротьби за національну незалежність і самовизначення колоніальних та залежних країн, зміцнення політичної самостійності нових держав, що визволилися від колоніального ярма, демократизація в них громадського життя, здійснення незалежної зовнішньої політики, розвиток економічного і культурного співробітництва з соціалістичними та іншими дружніми країнами. Нарада ще раз підкреслила необхідність згуртування всіх патріотичних сил народів колоніальних та залежних країн в єдиний демократичний фронт для боротьби проти колоніальної системи.

Заява відзначила, що нині виникли сприятливі міжнародні та внутрішні умови для некапіталістичного розвитку країн, що звільнилися від колоніального гноблення. Існують також можливості для утворення незалежних держав національно-демократії. Підтримка національно-визвольного руху, підкреслювалось у Заяві Наради, є прямим обов'язком комуністів і прогресивних сил усього світу.

Нарада узагальнила величезний досвід, нагромаджений комуністичним та робітничим рухом у розвинутих капіталістичних країнах. У Заяві відзначалося, що гніт монополій стає дедалі тяжчим тягарем для всіх верств населення цих країн — робітничого класу, селянства, інтелігенції, дрібної та середньої буржуазії, а тому в сучасну епоху створюються всі необхідні умови для згуртування цих сил в єдиний фронт боротьби проти монополістичного капіталу.

На Нараді було накреслено заходи, на основі яких можливе об'єднання всіх прогресивних сил в капіталістичних країнах в єдиний анимоністичний фронт. Основними з них є: боротьба за мир, захист і розвиток демократії, націоналізація найважливіших галузей економіки та демократизація системи управління ними, використання всього економічного потенціалу в мирних цілях, проведення радикальних аграрних реформ, поліпшення життєвих умов трудящих, захист інтересів селянства, дрібної та середньої буржуазії від гніту монополій, демократизація економічного, соціального та культурного життя країни. За своїм характером це демократичні, а не соціалістичні заходи, але їх проведення відповідає життєвим інтересам більшості нації і є значним кроком на шляху соціального прогресу.

Нарада закликала комуністів постійно зміцнювати зв'язки з масами, активно працювати в усіх масових організаціях і серед неорганізованих категорій населення. Велика увага зверталася на союз робітничого класу та селянства, а також на досягнення єдності профспілкового руху. В Заяві підкреслювалось, що однією з основних проблем, яка стоїть перед робітничим і комуністичним рухом в розвинутих капіталістичних країнах є проблема відновлення бойової єдності робітничого класу. Нарада виступила за встановлення союзу з соціалістичними партіями у боротьбі за завоювання влади й побудову соціалізму. В Заяві відзначалося, що комуністи будуть продовжувати боротьбу проти ревізіоністів, догматизму та сектанства. Комуністи накреслили широку програму досягнення єдності робітничого руху.

Московська Нарада внесла новий важливий вклад у розробку теорії пролетарської революції. У Заяві говорилося, що в сучасну епоху здійснення соціалістичної революції можливе мирним шляхом, без громадянської війни. Спираючись на під-

² Документи Наради представників комуністичних і робітничих партій, К., 1960, стор. 20.

тримку більшості народів і даючи рішучу відсіч опортуністичним елементам, робітничий клас зможе завдати поразки антинародним силам, завоювати більшість у парламенті, зломити опір реакційних сил і створити необхідні умови для мирного здійснення соціалістичної революції.

Багато уваги на Нараді приділялося проблемам боротьби за єдність світового комуністичного руху на основі вчення марксизму-ленінізму та пролетарського інтернаціоналізму. В Заяві наголошувалося, що кожна комуністична партія світу повинна неухильно дотримуватися ленінських принципів партійного життя, продовжувати ідейну боротьбу проти ревізіонізму, догматизму та сектанства, постійно дбати про зміцнення своїх рядів.

Нарада відзначила величезне значення діяльності та досвіду КПРС як загально-визнаного авангарду світового комуністичного руху. На ній було прийнято Звернення до народів усього світу. Нарада закликала всіх прогресивних людей земної кулі боротися за мир, проти загрози нової світової війни. У Зверненні говорилося, що війна не є неминучою, її загрозу можна відвернути, мир потрібно захистити. Це — основне завдання всіх чесних людей Землі.

Час, який пройшов після Московської Наради представників комуністичних і робітничих партій 1960 р. наочно продемонстрував історичне значення її роботи, її теоретичних і практичних рішень. Документи Наради стали важливим надбанням світового комуністичного та робітничого руху, відкрили перед прогресивними силами світу нові широкі перспективи для боротьби і перемог.

Рішення Наради 1960 р. було розвинуто й поглиблено на міжнародній Нараді представників комуністичних та робітничих партій 1969 р., яка зробила новий вагомий внесок у розробку кардинальних проблем стратегії і тактики міжнародного комуністичного і робітничого руху.

І. Ф. ЧЕРЕПАНОВ

ДО 70-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ (ТАММЕРФОРСЬКОЇ) КОНФЕРЕНЦІЇ РСДРП

Конференція більшовиків у Таммерфорсі — перша конференція нашої партії — відбулася через вісім місяців після III з'їзду РСДРП (квітень 1905 р.), який виробив тактику більшовиків у першій ро-

сійській революції. За цей час, незважаючи на жорстокі репресії царизму, революція, що розпочалась у Петербурзі в січні 1905 р., охопила величезні райони країни, поступово втягнувши в рух усі класи російського суспільства.

В країні назрівало збройне повстання. Керуючись настановою III з'їзду РСДРП про те, що «завдання організувати пролетаріат для безпосередньої боротьби з самодержавством шляхом збройного повстання є одним з найбільш головних і невідкладних завдань партії в нинішній революційний момент»¹, більшовики вживали заходів до озброєння робітників, створювали бойові робітничі дружини при комітетах РСДРП та більшовицькій військовій організації в армії. Для посилення керівництва революційними виступами селян у багатьох місцях при партійних комітетах створювалися особливі селянські групи.

На початку грудня розпочався загальний страйк залізничників, підтриманий робітниками багатьох промислових центрів країни. У ряді міст загальні страйки переросли в барикадні бої з військами і збройні повстання. 9 грудня повстали робітники Москви, які протягом майже 10 днів із зброєю в руках мужньо і стійко боролися з царськими військами. Барикадні бої і збройні виступи відбувалися також у Батумі, Кутаїсі, П'ятигорську, Мінеральних Водах, Самарі, Саратові, Сормові, Рєстові-на-Дону та інших містах. У Красноярську в результаті повстання влада перейшла до Об'єднаної Ради робітничих і солдатських депутатів, а в Новоросійську й повіті — до рук ревкому. Збройні сутички робітничих дружин з військами точилися майже скрізь.

За прикладом робітників Москви на початку грудня на збройну боротьбу з царизмом піднявся пролетаріат України. Збройні сутички робітничих дружин з козаками і військами та барикадні бої відбувалися в Катеринославі й по всій Катеринославській залізниці, у Києві, Луганську та інших містах, а в Харкові, Олександрівську й Горлівці одне за одним вибухнули збройні повстання. В цей же час ними були охоплені майже вся Грузія, Прибалтика й Фінляндія.

Успішне розгортання революції багато в чому залежало від єдності і згуртованості партії робітничого класу, яка з вини меншовиків була в цей час поділеною

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 73.

надвоє. Розкол в РСДРП шкодив інтересам революції, і це добре розуміли представники робітничого класу. Вже під час жовтневого загального страйку, який згодом переріс у барикадні бої з царизмом і збройні повстання, яскраво виявилась єдність соціал-демократично настроєних робітників. Вони спільно брали участь у політичних виступах, разом працювали в Радах робітничих і солдатських депутатів, профспілках, робітничих клубах та інших організаціях. Це переконувало їх у тому, що ліквідація розколу в партії — справа цілком реальна і кінце необхідна для успішного наступу на царизм. Далеко не всі робітники і навіть деякі молоді члени РСДРП розуміли, в чому полягає суть ідейних і тактичних суперечностей більшовиків з меншовиками, що являє собою частина партії, яка відкололася від РСДРП — меншовики. До того ж останні маскували свою опортуністичну діяльність марксистськими гаслами та революційною Програмою партії. І все ж класове відчуття підказувало робітникам — членам РСДРП, — що розкол не тільки послаблює партію і робітничий клас, а й заважає успішному розвитку революції. У зв'язку з цим широкі верстви робітників, які під впливом революції прокинулися до активного політичного життя, «вимагали того, щоб їм дали можливість самим на власному досвіді перевірити, чи дійсно шляхи меншовизму докорінно розходяться з шляхами революції»². Керовані В. І. Леніним більшовики підтримували цю вимогу, вважаючи, що її послідовне здійснення дасть змогу широким робітничим масам переконатися у згубності політики меншовиків і, таким чином, приведе до політичної ізоляції їх лідерів.

В умовах високого революційного піднесення, що панувало в країні, і широкої популярності в масах більшовицьких лозунгів лідери меншовицької частини РСДРП, відчуваючи сильний тиск з боку своїх рядових членів, змушені були робити певні кроки до зближення з більшовиками в питаннях тактики. Зокрема, в питанні про збройне повстання вони визнавали за необхідне діяти відповідно до рішень III з'їзду РСДРП.

Послідовно виступаючи за об'єднання партії, більшовики водночас неухильно відстоювали свої ідейні позиції, на конкретних прикладах показували масам суть опортунізму меншовиків. Будучи прибічником об'єднання партії, В. І. Ленін у жовтні 1905 р. в листі на і'мя ЦК РСДРП вказував: «Ми не повинні змішувати політику об'єднання двох частин із **сплутуванням** обох частин. Об'єднати дві частини — згодні. Сплутати дві частини — ніколи... Треба **боротись** якнайрішучіше із **сплутуванням** двох частин партії»³.

Виконуючи рішення III з'їзду РСДРП, який доручив Центральному Комітетові «вжити всіх заходів до підготовки і вироблення умов злиття з частиною РСДРП, що відкололась»⁴, ЦК вже в липні 1905 р. розпочав переговори з меншовицькою Організаційною Комісією (ОК) про принципи й умови злиття. Погодившись на переговори, меншовицькі лідери вживали всіляких заходів до їх саботажу й зриву. Відмовившись від об'єднання обох частин партії на основі рішень III з'їзду РСДРП, меншовики висунули цілий ряд своїх умов, які не могли бути прийняті більшовицьким ЦК. Зокрема, вони хотіли об'єднати обидві частини партії, не скликаючи з'їзду, вимагали, щоб і після об'єднання фракційні «Искра» та «Пролетарий» були збережені як офіційні органи партії тощо. Уповноважені ЦК (Красін і Богданов) на першому етапі переговорів, всупереч вказівкам Центрального Комітету, піддалися примиренським настроям і погодилися на введення меншовицьких лідерів до складу ЦК, а також на збереження за меншовиками свого друкованого органу. Дії уповноважених ЦК були суворо засуджені В. І. Леніним, після чого на наступних зустрічах з представниками меншовиків Красін і Богданов неухильно дотримувались принципів об'єднання партії, вироблених III з'їздом РСДРП. Від імені ЦК вони запропонували створити єдиний загальнопартійний друкований орган і заявили, що, коли меншовики не згодні об'єднатися з більшовиками на основі рішень III з'їзду РСДРП, це питання зможе вирішити лише об'єднаний з'їзд.

У той час, як переговори представників обох частин партії про об'єднання з вини меншовиків явно затягувалися, на місцях уже в жовтні — листопаді почали створюватися федеративні ради та об'єднані комітети міських соціал-демократичних організацій, а в деяких випадках відбувалося й пряме злиття більшовицьких і меншовицьких соціал-демократичних організацій. Багато з них у своїх ухвалах вимагало загальнопартійного злиття на основі рішень III з'їзду РСДРП. Федеративні ради, до складу яких входила однакова кількість більшовиків і меншовиків, були створені у Петербурзі, Москві, Харкові, Баку та ряді інших міст.

В умовах бурхливого наростання революційних подій, особливо після загального жовтневого страйку, перед більшовиками постав цілий ряд життєво важливих завдань, від вирішення яких великою мірою залежав дальший розвиток революції. Крім проблем, пов'язаних з об'єднанням партії, потрібно було розв'язати й ряд

² Там же, стор. 549.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 47, стор. 77—78.

⁴ КІРС в резолюціях..., ч. I, стор. 85.

інших питань, зокрема провести перебудову партії стосовно до нових умов боротьби і розширення легальних можливостей роботи, намітити тактику щодо Державної думи, у зв'язку з посиленням селянського руху переглянути аграрну програму. Все це міг зробити лише черговий з'їзд РСДРП, який за статутом мав відбутися у травні 1906 р.

Виходячи з важливості й невідкладності завдань, що стояли перед партією, ЦК РСДРП вирішив прискорити скликання чергового з'їзду і призначив його на 10 грудня 1905 р., причому запропонував, щоб одночасно і в одному й тому ж місці відбулися з'їзди обох частин партії, які б, домовившись між собою, згодом злилися в один з'їзд з однаковою кількістю вирішальних голосів як у більшовиків, так і в меншовиків. Однак меншовицька ОУ відмовилась від цієї пропозиції і 20 листопада провела в Петербурзі II Всеросійську конференцію меншовицьких комітетів, яка всупереч сподіванням меншовицьких лідерів, під тиском низу, визнала за необхідне скликати об'єднаний з'їзд партії й ухвалила рішення про злиття ОК з ЦК РСДРП і створення спільного для обох частин партії центрального друкованого органу. Конференція розглянула також питання про членство в партії і прийняла ленінське формулювання першого параграфу Статуту. Ці рішення свідчили про торжество ленінської принципової політики, давали підстави сподіватися, що об'єднання партії на більшовицьких організаційних засадах може бути здійснене.

Проте грудневий загальний страйк, а потім збройні повстання, що спалахнули в ряді міст країни, перешкодили проведенню з'їзду. Не змогли надіслати на нього своїх представників Московська та ряд інших організацій. Делегат від бакинських більшовиків був заарештований по дорозі до Петербурга. З деяким запізненням приїхали делегати з Костроми, Самари та Уралу. Від України прибули два делегати з Миколаївської більшовицької організації — В. О. Радус-Зенькович та П. П. Софронов. Делегат, обраний харківськими більшовиками, з невідомих причин до Петербурга не приїхав. Не зміг приїхати своїх делегатів і Луганський більшовицький комітет⁵. У зв'язку з цим за пропозицією ЦК делегати вирішили провести не з'їзд, а більшовицьку конференцію.

В роботі конференції, яка проходила з 12 по 17 грудня 1905 р. в Таммерфорсі (Фінляндія), взяв участь 41 делегат від 26 більшовицьких організацій⁶ (Ризької, Нарвської, Петербурзької, Тульської, Казанської, Ярославської, Самарської, Саратовської, Тамбовської, Уфимської, Тверської, Вятської, Костромської, Миколаївської, Таганрозької та ін.), а також Кавказького й Сибірського союзних комітетів РСДРП. Серед учасників конференції були В. І. Ленін, Л. Б. Красін, П. П. Румянцев, О. М. Ярославський, В. О. Радус-Зенькович, П. П. Софронов, С. А. Лозовський, М. М. Баранський, П. Ф. Куделлі, В. І. Невський, М. М. Бородин, П. М. Мостовенко, Й. В. Сталін, Г. П. Телія, Н. К. Крупська, Л. М. Кніпович та інші, а також представник меншовиків Е. Л. Гуревич (Смирнов)⁷.

Всю роботу конференції від початку і до кінця керував В. І. Ленін, який виступив на ній з двома доповідями: про поточний момент і про аграрне питання. Крім цього, були заслухані звіти делегатів з місць, організаційний звіт ЦК, обговорено питання про об'єднання обох частин РСДРП, про реорганізацію партії та про Державну думу.

Особливо велика увага була приділена об'єднанню двох частин партії. Делегати висловилися за «негайне і одночасне злиття практичних (центрів) і літературних центральних органів на началах рівності», всупереч вимогам меншовиків ухвалили, що одночасно «члени редакції можуть бути членами практичного центра»⁸. За пропозицією В. І. Леніна і П. П. Румянцева конференція ухвалила резолюцію про якнайшвидше скликання об'єднаного з'їзду, встановила норми представництва і порядок обрання делегатів⁹.

В питанні реорганізації партії делегати висловилися за дотримання принципу демократичного централізму. У спеціальному рішенні з цього приводу зазначалося, що «конференція вважає необхідним проведення широкого виборного начала з наданням обраним центрам всієї повноти влади в справі ідейного і практичного керівництва, поряд з їх змінюваністю, найширшою гласністю і строгою підзвітністю їх дій»¹⁰. Водночас, виходячи з того, що в умовах жорстокої боротьби з царизмом здійснення виборного принципу в партії повинно поєднуватися із збереженням і зміцненням її конспіративного ядра, конференція вказувала, що «не слід тепер же добиватися повної одноманітності всіх систем виборних установ, але відступити від повного демо-

⁵ П. Шморгу н. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років. К., 1975, стор. 126.

⁶ А. П'ясковський. Перша (Таммерфорська) конференція РСДРП, К., 1956, стор. 21.

⁷ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 2, К., 1967, стор. 125.

⁸ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 93.

⁹ Там же, стор. 93—94.

¹⁰ Там же, стор. 94.

кратизму (двоступневі вибори і т. п.) допустимі лише в силу непереборних практичних перешкод»¹¹.

Важливе місце на конференції було відведено розглядові аграрного питання, доповідь з якого зробив В. І. Ленін. «Усі, хто чув цю доповідь, — писав згодом О. Ярославський, — пам'ятають про величезне враження, яке справила вона на слухачів. Враження це лишилося не тільки тому, що Ленін винятково глибоко знав аграрне питання, але й тому, що Ленін давав широку перспективу руху»¹². Після обговорення основної доповіді й перспектив розвитку селянського руху в умовах буржуазно-демократичної, а в майбутньому й соціалістичної, революції конференція за пропозицією В. І. Леніна ухвалила внести на черговому з'їзді РСДРП зміни до аграрної програми партії, зокрема, пункт про викупні платежі й «відрізки», як такий, що втратив уже своє значення, усунути, а «замість нього поставити, що партія підтримує революційні заходи селянства аж до конфіскації всієї державної, церковної, монастирської, удільної, кабінетської і приватновласницької землі»¹³. Конференція вказала також на необхідність самостійної організації сільського пролетаріату і «роз'яснення йому непримиримої протилежності його інтересів і інтересів сільської буржуазії»¹⁴.

11 грудня, тобто напередодні відкриття конференції, царський уряд опублікував закон, згідно з яким мали проводитися вибори до Державної думи. Враховуючи ту обставину, що революція в Росії успішно розвивалася, конференція ухвалила активно бойкотувати «поліцейську Думу, відкидаючи всяку участь в ній»¹⁵. Усім соціал-демократичним організаціям вона радила «широко використати виборчі збори не для того, щоб провадити, підкоряючись поліцейським обмеженням, будь-які вибори до Державної думи, а для того, щоб розширити революційну організацію пролетаріату і вести в усіх верствах народу агітацію за збройне повстання»¹⁶. Як основне завдання поточного революційного моменту конференція ухвалила: «Повстання повинно бути негайно підготовлене, організоване всюди, бо тільки його перемога дасть можливість скликати дійсне народне представництво, тобто вільно обрані установчі збори на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування»¹⁷.

Всі питання, що стояли на порядку денному Таммерфорської конференції, обговорювалися з величезним ентузіазмом. Через багато років, пригадуючи роботу конференції, Н. К. Крупська писала: «З яким піднесенням вона пройшла! Революція тоді була в самому розпалі, кожний товариш був охоплений величезним ентузіазмом, всі готові до бою. В перервах училися стріляти»¹⁸. 17 грудня за пропозицією В. І. Леніна конференція спішно завершила роботу, і всі її делегати повернулися в свої організації для участі у збройному повстанні проти царизму, яке на той час уже розпочалося у Москві та інших містах Росії.

Отже, Таммерфорська конференція РСДРП, яка проходила в період найвищого піднесення першої російської революції, підсумувала досвід революційної боротьби в країні восени 1905 р. і під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна розробила для партії чіткі директиви з цілого ряду найважливіших питань революційної боротьби на найближчий час. Поряд з III з'їздом РСДРП вона відіграла визначну роль в історії більшовизму, стала одним з важливих етапів дальшого зміцнення Комуністичної партії Радянського Союзу.

Ю. П. ЛАВРОВ

¹¹ Там же.

¹² Е. м. Ярославский. Таммерфорская конференция большевиков 1905 года, М., 1940, стор. 37.

¹³ КПРС в резолюциях... ч. I, стор. 95.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же, стор. 95—96.

¹⁸ Н. К. Крупская. Спогади про Леніна, К., 1959, стор. 112.

70 РОКІВ З ЧАСУ ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ МАТРОСІВ, СОЛДАТІВ І РОБІТНИКІВ СЕВАСТОПОЛЯ

забезпечити союз з селянством й ізолює від неї ліберальну буржуазію. Виконуючи цю настанову, більшовики розгорнули велику виховну й організаторську роботу по мобілізації широких народних мас на дальший розвиток революції.

Пролетаріат Севастополя в основній своїй масі взяв участь у революції політично зрілим, класово організованим і маючим досвід боротьби з царським самодер-

У квітні 1905 р. під керівництвом В. І. Леніна відбувся III з'їзд РСДРП, на якому підкреслювалося, що перша російська революція переможе лише в тому разі, коли пролетаріат, який очолить її,

жавством. Одним з найбільших підприємств міста був військово-морський порт, на території якого знаходилися Лазаревське, докове та мінне адміралтейства і склади. Там працювало понад 3 тис. робітників — висококваліфікованих спеціалістів. Абсолютна більшість севастопольців і військ місцевого гарнізону підтримували об'єднану соціал-демократичну організацію — найчисленнішу і найвпливовішу в місті¹, куди входили більшовики і меншовики і якою керував місцевий комітет РСДРП. На правах районних до неї приєдналися портова, міська і військова організації. Севастопольський комітет РСДРП відав усією організаційно-пропагандистською роботою в місті, фортеці й на кораблях Чорноморського флоту.

1905 р. комітет надрукував великим тиражем і розповсюдив листівки «Наші вимоги», «До всіх робітників Севастополя», «До всіх робітників і робітниць Севастополя» «Товариші матроси», «До всіх», «Пора кінчати» та багато ін., в яких закликали матросів, солдатів і робітників до збройного повстання проти царизму². Були налагоджені й успішно підтримувалися зв'язки з соціал-демократичними організаціями Петербурга, Одеси, Харкова, Ростова-на-Дону, Сормово та інших міст³. З-за кордону до Севастополя надходила нелегальна література.

Виходячи з настанови В. І. Леніна про те, що «якщо революція не стане масовою і не захопить... війська, тоді не може бути й мови про серйозну боротьбу»⁴, Севастопольський комітет РСДРП проводив агітаційну роботу серед солдатів місцевого гарнізону і матросів Чорноморського флоту з метою залучення їх на бік пролетаріату. Незважаючи на те, що після червневих подій багато керівників військової організації РСДРП Чорноморського флоту було заарештовано, віце-адмірал Г. П. Чухнін доповідав керуючому морським міністерством про політичну неблагонадійність 75 процентів особового складу матросів та необхідність заміни їх надійними людьми⁵. З свого боку керуючий морським міністерством і начальник головного управління морського штабу доповідалі царю про ненадійність команд ескадрених броненосців «Екатерина II» і «Синоп» та присутність на інших кораблях ескадри груп по 50—60 революційно настроєних матросів, а також утрату офіцерами авторитету і влади⁶.

Після того як 17 жовтня стало відомо про опублікування царського маніфесту, по всьому місту почалися мітинги. Тисячі людей збиралися на них, щоб послухати більшовицьких ораторів, які в своїх палких промовах розвінчували брехливість обіцянок царя. Наступного дня охорона міської тюрми зробила по мирній демонстрації три залпи, внаслідок чого 8 чол. було вбито і багатьох поранено. Цей злочин властей переповнив чашу народного гніву. В місті почалися страйки і демонстрації, активну участь в яких взяли також матроси і солдати.

В перших числах листопада відбулися спільні наради представників соціал-демократичної й членів військової організації, на яких було вирішено, що флот приєднується до спільної боротьби робітників й разом з солдатами висуне вимоги, оголосить загальний політичний страйк і буде готуватися до повстання⁷.

8 листопада почалися заворушення на крейсері «Очаков». На мітингах, які слідували один за одним, робітники, солдати і матроси вибирали делегатів й розробляли вимоги вищому командуванню, яке намагалося будь-що перешкодити єднанню матросів і солдатів з робітниками. Під час одного з таких мітингів (11 листопада) матрос К. Петров поранив контр-адмірала Писаревського і штабс-капітана Штейна, що й стало початком передчасного збройного виступу матросів. У ніч з 11 на 12 листопада й протягом наступного дня в ротах і екіпажах проходили вибори депутатів. У повстанні взяли участь близько 2 тис. матросів і частина солдатів Брестського полку. До 15 листопада число повсталих зросло до 8 тис. чол.

12 листопада в Лазаревських казармах зібралися 40 депутатів від матроських екіпажів деяких кораблів, рот Брестського полку та фортечної артилерії, а також делегати від робітників порту. Було створено Раду матроських, солдатських і робітничих депутатів, яка призначила виконавчий орган — Матроську комісію—для безпосереднього керівництва повстанням. До її складу ввійшли представники місцевого комітету РСДРП, військової соціал-демократичної організації і робітників порту⁸. Рада виробила вимоги, що включали й пункти про скликання Установчих зборів та 8-годинний робочий день.

Повстання охопило кораблі Чорноморського флоту. До повсталих приєдналися фортечні саперна рота і запасний батальйон фортечної артилерії. На ескадреному

¹ Севастопольское вооруженное восстание в ноябре 1905 года (далі — Севастопольское вооруженное восстание...). Документы и материалы, М., 1957, стор. 5

² Див. Севастопольское вооруженное восстание..., стор. 51—72.

³ «Пролетарская революция», 31 (18) октябрю 1905 г.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 349.

⁵ ЦДА ВМФ, ф. 417, оп. 1, спр. 38 852, арк. 1—3.

⁶ Там же, спр. 24 486, арк. 217.

⁷ Див. Севастопольское вооруженное восстание..., стор. 15.

⁸ Там же, стор. 19.

броненосці «Св. Пантелеймон» («Потемкин») команда під керівництвом більшовика І. Сиротенка підняла червоний прапор.

14 листопада за пропозицією Матроської комісії командувати кораблями, які перейшли на бік повсталих, було доручено лейтенантові П. П. Шмідту. Він прибув на крейсер «Очаков» і з цього моменту центр керування повстанням перемістився на цей корабель. Більшовики І. Сиротенко, О. Гладков, Р. Доукін, С. Ушаков, М. Антоненко, С. Частник, В. Карнахов та ін. стали помічниками Шмідта і фактичними керівниками повстання. В революційну ескадру повсталих входило 13 бойових кораблів. Проте майже на всіх з них за наказом Г. П. Чухніна була виведена з ладу артилерія.

15 листопада з тюрем були визволені матроси — учасники повстання на броненосцях «Потемкин», «Георгий Победоносец» і «Прут». У порту з допомогою робітників повсталі захопили арсенал, розібрали з нього гвинтівки, кулемети, боєприпаси, а також рукоятки з ударниками до гармат «Св. Пантелеймона». З допомогою робітників морського відомства артилерія броненосця була відремонтована.

Уранці 16 листопада урядові війська почали штурм флотських казарм, де засіли повсталі. На пропозицію царських офіцерів здатися в полон, матроси і солдати відповіли відмовою. Проте сили були не рівні, не вистачало зброї і боєприпасів. Повстання зазнало поразки. «Севастопольські події, — писав В. І. Ленін, — знаменують цілковитий крах старого, рабського порядку у військах, того порядку, який перетворював солдатів в озброєні машини, робив їх зняряддям придушення найменших прагнень до свободи»⁹.

Севастопольське повстання в листопаді 1905 р. мало велике значення для розвитку революційного процесу в царській армії і флоті. Воно було однією з найвидатніших подій в першій російській революції 1905—1907 рр.

О. М. БЛИЗНЮК

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 102.

ПОБОРНИК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЄДНАННЯ

(До 100-річчя з дня народження
А. В. Луначарського)

23 листопада 1975 р. минуло 100 років з дня народження А. В. Луначарського — партійного і державного діяча, революціонера, соратника В. І. Леніна, першого наркома освіти РРФСР, академіка, одного з організаторів і творців нової соціалістичної культури. Володимир Ілліч високо цінував Анатолія Васильовича як політичного діяча, партійного публіциста, організатора культурного будівництва, знавця мистецтва. «Напрочуд багато обдарована натура», «чудовий товариш», «ця людина не тільки знає все і не тільки талановита, — ця людина будь-яке партійне доручення виконає і виконає чудово»¹, — говорив В. І. Ленін про А. В. Луначарського у бесідах з О. М. Горьким, О. Ю. Шмідтом. «У Анатолія Васильовича була не просто талановитість — це була талановитість, поставлена на службу більшовизму...»², — писала Н. К. Крупська.

Життя А. В. Луначарського тісно пов'язане й з Україною, з розвитком її культури. А. В. Луначарський народився в Полтаві. У 1886—1895 рр. навчався в 1-й Київській гімназії. Це був період, для якого характерне «поголовне захоплення теорією марксизму російської освіченої молоді...»³. Луначарський з 15 років почав вивчати марксизм, став його полум'яним пропагандистом. Він добре знав українську мову, захоплювався народною творчістю. В гімназії юнак перечитав всю більш значну українську літературу. Анатолій Васильович високо цінував і популяризував твори класиків української літератури Т. Г. Шевченка, М. М. Коцюбинського, І. П. Котляревського, Панаса Мирного, Лесі Українки, І. Я. Франка, В. С. Стефаніка.

У працях «Великий народний поет (Тарас Шевченко)» (1911 р.), «Шевченко і Драгоманов» (1914 р.) Луначарський називав Т. Г. Шевченка поетом народним, глибоко революційним поборником остаточного визволення людства, до поетичного таланту якого захоплено відносилися «не тільки українці, але і вся прогресивна Росія, все, що мислить і відчуває в ній»⁴.

¹ Спогади про Володимира Ілліча Леніна, т. 1, К., 1969, стор. 266; «Вестник Коммунистической академии», 1935, № 3, стор. 39.

² «Коммунистическое просвещение», 1934, № 1, стор. 80.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 28.

⁴ А. В. Луначарский й. Статті о литературе, М., 1957, стор. 411.

А. В. Луначарський був особисто знайомий з М. М. Коцюбинським, з яким зустрічався у М. Горького на острові Капрі⁵. У 1929 р. відзначалося 65-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського, А. В. Луначарський опублікував в «Учительской газете» статтю, присвячену ювілярові, в якій називав його найталановитішим українським письменником, а твір «Фата моргана» — найкращим полотном в українській літературі⁶.

В умовах царизму, який все робив «для взаємовідчуження народів»⁷, А. В. Луначарський активно підтримував все прогресивне в українському національно-визвольному русі, і в ньому хотів бачити «поєднання любові до свого народу і служіння йому з духом гуманізму і служіння загальнолюдським ідеалам»⁸⁻⁹. Він різко виступав проти будь-якої форми націоналізму, проти намагань націоналістів вирити прірву між своїм народом і рештою світу.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції він очолив одну з найважливіших ділянок соціалістичного будівництва — культурний фронт. Справжній інтернаціоналіст, він розумів «необхідність глибокої внутрішньої спаяності в процесі економічного і культурного співробітництва між народами»¹⁰.

А. В. Луначарський боровся за зміцнення дружби між усіма націями і народностями СРСР, за тісне єднання культур, взаємозбагачення, співробітництво і допомогу, виступаючи разом з тим проти будь-яких спроб применшити або принизити значення культури якого б то не було народу. «Людство іде нестримно по шляху до інтернаціоналізації культури..., але інтернаціоналізм не передбачає адже знищення національних мотивів в загальнолюдській симфонії, а лише їх багату і вільну гармонізацію»¹¹, — писав Анатолій Васильович.

А. В. Луначарський в перші ж дні після перемоги Великого Жовтня взяв участь у розв'язанні питання про перевезення до Києва історичних реліквій українського народу, які ще в часи царювання Катерини II були відправлені до Петербурга¹².

Особливу увагу в боротьбі за утвердження нової соціалістичної культури А. В. Луначарський надавав школі¹³, виступав за тісне співробітництво Народних Комісаріатів освіти РРФСР і УРСР в будівництві радянської школи. У травні 1920 р., наприклад, обидва Наркомоси видали спільну постанову «Про єдність освітньої політики» і обмінялись представниками¹⁴. Ці установи обмінювалися інформацією, літературою, що видавалась. Наркомосу УРСР надавалась фінансова, матеріальна допомога.

Наприкінці 1921 р. Наркомос УРСР звернувся до А. В. Луначарського з листом, в якому аналізував роботу періодичних видань з педагогіки і пропонував створити єдиний центральний педагогічний орган, зібравши в ньому всі кращі педагогічні сили. Відповідаючи на лист, Луначарський надіслав виписку з протоколу засідання президії науково-педагогічної секції Державної Вченої Ради від 24 січня 1922 р., де вказувалося, що в найближчому майбутньому науково-педагогічна секція приступає до видання журналу. Працівників освіти Української РСР було запрошено до співробітництва в журналі¹⁵.

Анатолій Васильович послідовно відстоював і розвивав марксистсько-ленінські принципи єдиної загальноосвітньої трудової політехнічної школи і знаходив в цьому підтримку В. І. Леніна, Н. К. Крупської. Наркома освіти РРФСР знали в усіх кутках країни. «Я об'їхав тепер не менше тринадцяти повітів, був в Росії і на Україні і дуже багато бачив різних шкіл і багато розмовляв з селянами з приводу шкіл»¹⁶. Анатолія Васильовича поважали, любили. Про це свідчать численні телеграми, надіслані на його ім'я від імені учасників з'їзді конференцій, нарад, зборів.

А. В. Луначарський високо оцінював діяльність української Ради захисту дітей і неодноразово вказував на необхідність використовувати досвід її роботи в РРФСР¹⁷⁻¹⁸.

⁵ Історія української літератури, т. 5, К., 1968, стор. 224.

⁶ «Учительская газета» (Бесплатное приложение. Литература. Искусство. Культура), вересень 1929 р., № 9, стор. 7.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

⁸⁻⁹ А. В. Луначарський. О национализме вообще и украинском движении в частности.— «Украинская жизнь», 1912, № 10, стор. 15.

¹⁰ Н. А. Трифонов. А. В. Луначарский и советская литература, М., 1974, стор. 491.

¹¹ А. В. Луначарский. Собрание сочинений, т. 7, М., 1967, стор. 183.

¹² Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. I, К., 1959, стор. 9.

¹³ Див. А. В. Луначарский о народном образовании, М., 1958, стор. 463.

¹⁴ М. М. Грищенко. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР.— Наукові записки УНДІПу, т. VI, К., 1957, стор. 46.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 2, спр. 38, арк. 346; спр. 710, арк. 7—8.

¹⁶ А. В. Луначарский о народном образовании, стор. 115.

¹⁷⁻¹⁸ В. И. Ленин и А. В. Луначарский. Переписка, доклады и документы — «Литературное наследие», т. 80, М., 1971, стор. 230, 286.

Перший нарком освіти РРФСР багато зробив для розвитку української радянської літератури, театру, кіно, для зближення культур російського і українського народів. Він гостро засуджував так звану теорію боротьби двох культур, яка підривала єдність російського і українського народів в боротьбі за їх спільну справу.

У 1928 р. у київській пресі він видрукував ряд статей, в яких підкреслював, зокрема, цінність і необхідність поширення творів П. Г. Тичини, В. М. Сосюри.

А. В. Луначарський цікавився історичним минулим українського народу, пам'ятками культури, дбав про їх збереження. З серпня 1926 р. він відвідав Дніпропетровський історичний музей, очолюваний відомим вченим Д. І. Яворницьким, якого Анатолій Васильович знав і цінував «за працю повну любові і знання»¹⁹.

А. В. Луначарський подавав значну допомогу в справі організаційно-творчого зміцнення українського радянського театру. У червні 1926 р. відбулися перші гастролі театру ім. І. Франка в Москві. Перед приїздом франківців А. В. Луначарський опублікував в «Известиях» статтю «Гості з України», в якій ознайомив читачів з репертуаром театру, писав про його реалістичний напрямок у мистецтві²⁰. Громадськість Москви з інтересом сприйняла приїзд українських артистів і їх виступи на столичній сцені.

У січні 1927 р. А. В. Луначарський брав участь у роботі першого Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників. 14 березня 1927 р. він виступив на ювілейному шевченківському вечорі у Великому театрі. Цей виступ ще раз засвідчує, з якою повагою і любов'ю ставився А. В. Луначарський до українського народу і його культури, яка «повинна бути одночасно і національною і глибоко загальнолюдською, яким був сам Шевченко в його великих піснях»²¹.

В російсько-українському культурному єднанні велике значення мав перший Тиждень української літератури, який проходив з 10 по 17 лютого 1929 р. в Москві — Ленінграді. В Тиждні взяли участь українські і російські письменники, артисти, художники, композитори. В ньому брав участь і А. В. Луначарський. На вечорі дружби в Колонному залі Будинку спілок Анатолій Васильович виступив з доповіддю, в якій дав аналіз розвитку української літератури і мистецтва, рекомендував розширити можливості ознайомлення російського читача з досягненнями української літератури, «раз і назавжди закріпити узи братніх народів і їхніх культур»²². Він виступав за встановлення братніх зв'язків між літературами всіх радянських народів. При його сприянні в наукових установах країни розпочалася систематична робота по вивченню культур братніх народів СРСР. З мандатами, підписаними А. В. Луначарським, українські дослідники почали збирати матеріали про життя і творчість Т. Г. Шевченка²³. А коли на початку 30-х років постало питання про видання журналу «Советская страна», який мав знайомити читачів з літературними досягненнями народів СРСР, редактором намічалось призначити саме А. В. Луначарського²⁴.

Статті, промови, практична діяльність Луначарського відіграли позитивну роль у розвитку українського кіно. Його окремі твори були екранізовані на республіканських кіностадіях. Так, 1924 р. на Одеській кінофабриці ВУФКУ екранізували його п'єсу «Канцлер і слюсар». Певний вплив А. В. Луначарський справляв на творчість видатного українського режисера О. П. Довженка, якого знав особисто, глибоко шанував, цінив і захоплювався його мистецтвом, талантом, «шаленою язичеською пристрасстю до землі, життя, природи»²⁵. Високу оцінку А. В. Луначарський дав кінотвору художника «Земля»²⁶.

А. В. Луначарський прожив багате і яскраве життя, яке є прикладом служіння народу, справі будівництва нового суспільства, прикладом самовідданої боротьби за зміцнення дружби народів, за міцне єднання і розквіт їх культур.

В. М. ДАНИЛЕНКО

¹⁹ В. Я. Хоменко. Анатолій Васильович Луначарський, К., 1974, стор. 163.

²⁰ А. В. Луначарський. Собрание сочинений, т. 3, стор. 293.

²¹ А. В. Луначарський. Незданные материалы.— «Литературное наследство», т. 82, М., 1970, стор. 213.

²² «Комуніст», 13 лютого, 1929 р.

²³ Ш. Я. Вядро. А. В. Луначарський і українська культура.— В кн. «А. В. Луначарський — критик. Статті», К., 1975, стор. 206.

²⁴ Н. А. Трифонов. А. В. Луначарський и советская литература, стор. 496.

²⁵ Галина Серебрякова. Самобутність.— В кн. «Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженка», К., 1973, стор. 54.

²⁶ Н. А. Луначарская - Розенель. Память сердца. Воспоминания, М., 1965, стор. 474—475.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

ТРЕТИЙ КОНГРЕСС КОМИНТЕРНА.
РАЗВИТИЕ КОНГРЕССОМ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИНИИ
КОММУНИСТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ.
КОММУНИСТЫ И МАССЫ,
Полигиздат, М., 1975, 632 с.

За сучасних умов гострого ідейного протиборства між світом соціалізму і капіталізму дослідження ленінської теоретичної спадщини, досвіду міжнародного комуністичного руху має надзвичайно важливе наукове й практичне значення. У зв'язку з цим особливо актуальним є вихід у світ рецензованого збірника, підготовленого науковими співробітниками Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Це — чергова книга серії «Основні етапи історії міжнародного комуністичного руху»*. В ній всебічно вивчаються важливі питання, які розглядалися на III конгресі Комінтерну. Актуальність дослідження цих проблем пояснюється ще й тим, що у працях буржуазних і реформістських істориків фальсифікуються документи Комінтерну¹ і в спотвореному вигляді трактується його багатогранна практична діяльність.

У рецензованому збірнику розглядається комплекс проблем, зв'язаних з розробкою III конгресом Комінтерну питань стратегії і тактики міжнародного комуністичного руху «...стосовно переходу робітничого класу від безпосереднього революційного штурму буржуазних порядків до облоги «капіталістичної фортеці» (стор. 7).

Як відомо, робота III конгресу Комінтерну проходила з 22 червня по 12 липня 1921 р. під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна та його найактивнішою участю в підготовці документів цього міжнародного форуму.

У статті К. К. Ширниї «Розробка В. І. Леніном і Комінтерном курсу міжнародного комуністичного руху в нових умовах» аналізується обстановка, що склалася

* Раніше видано працю «Второй конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом идейных, тактических и организационных основ коммунистических партий», М., 1972.

¹ Див. Г. С. Сорокин. Действительность против вымыслов. Критика буржуазной и реформистской историографии Коммунистического Интернационала, М., 1974.

в комуністичному русі напередодні III конгресу Комінтерну. Автор висвітлює основні питання ленінської стратегії і тактики, спрямованої на підготовку широких народних мас до вирішальних боїв за встановлення диктатури пролетаріату. В цей період тривав процес утворення комуністичних партій в цілому ряді країн, що мало величезне значення не лише для пролетаріату, але й для всіх експлуатованих.

У промові на Московській губернській конференції РКП(б) 21 листопада 1920 р. В. І. Ленін підкреслював, що головне завдання пролетаріату, всіх трудящих полягало в тому, «...щоб зберегти можливість існування пролетарської влади і Радянської республіки, навіть в разі затягування соціалістичної революції в усьому світі»². Як показує К. К. Ширниї, комуністи, розуміючи значення Країни Рад для розвитку світового революційного процесу, організували масові виступи трудящих на її захист, що було головним критерієм виявлення інтернаціоналізму на ділі.

Проблеми стратегії і тактики у боротьбі комуністів за маси, визначені III конгресом Комінтерну, розглядаються у статті Ф. І. Фірсова. «Класове виховання, підвищення свідомості мас, підведення мас на їх власному досвіді до революційних позицій, революційне ставлення до кожного питання повсякденного життя, здійснення авангардної і керівної ролі партії, — зазначає автор, — все це є невід'ємним принципом масової боротьби і політики компартій» (стор. 174). Значне місце в статті приділено аналізу рішень конгресу, спрямованих на організаційне зміцнення компартій. Автор підкреслює, що у доповідях, промовах В. І. Леніна, документах конгресу було закладено основи єдиного пролетарського фронту — запоруки успіху трудящих у боротьбі проти гнобителів. На це зверталася увага й у «Відозві Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу до пролетарів усіх країн», прийнятій 17 липня 1921 р. Ф. І. Фірсов приділив також велику увагу питанням боротьби проти реформізму.

Основні принципи ленінської тактики, головні завдання діяльності комуністів у

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 20.

профспілках розглядаються в статті Г. М. Адибекова.

Чільне місце в збірнику відведено завданням, поставленим перед комуністичними партіями в розвитку молодіжного жіночого руху. Зокрема, настанови Комінтерну про розгортання роботи комуністичних партій серед жінок в період 1919—1921 рр. розкрито в статтях Г. Є. Павлової і Є. А. Севрюгіної.

Велику увагу конгрес приділив викриттю сектантської тактики прихильників «теорії наступу», що пропагувалась «лівими» комуністами і могла привести до відриву молодих компартій від широких народних мас. Тому В. І. Ленін, захищаючи тактику Комінтерну, говорив: «Якщо конгрес не буде вести рішучого наступу проти таких помилок, проти таких «лівих» дурниць, то весь рух приречений на загибель. Таке мое глибоке переконання»³.

В доповідях, виступах на засіданнях III конгресу Комінтерну та його комісії В. І. Ленін звертався до величезного досвіду партії більшовиків, ставлячи його на службу світового комуністичного руху. В збірнику звернуто увагу на міжнародне значення діяльності ленінської партії, а також на те, як комуністи капіталістичних країн у конкретних умовах аналізували й узагальнювали досвід класової боротьби. Комуністичним партіям, наголошував В. І. Ленін, слід подумати про нагромадження власного досвіду.

Значне місце в книзі відведено ролі III конгресу Комінтерну в організаційному та ідейному зміцненні його секцій — комуністичних партій і, зокрема, Компартії Німеччини. Статті з цього питання написали науковці з НДР Г. Хорчанські, С. Вебер, Е. Левін.

У статтях Д. Е. Куніної, Є. Н. Соколова, Ф. І. Фірсова, О. І. Курочкиної, В. С. Неволіної, А. Б. Лібмана, Р. І. Малюкявичюс, І. А. Штеймана, Є. І. Співаковського,

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор 21.

В. П. Груздева йдеться про діяльність компартій Італії, Франції, США, Польщі, прибалтійських країн, Чехословаччини, Болгарії, Румунії, Югославії та про подання В. І. Леніним їм допомоги у боротьбі проти ідеології та політики реформізму, за воювання, згуртування пролетаріату і широких народних мас. Автори підкреслюють, що розроблені III конгресом Комінтерну тактичні завдання мали неочікуване значення для розвитку світового комуністичного руху, його організаційного та ідейного зміцнення.

Позитивним у збірнику є нове у постановці ряду важливих проблем розвитку комуністичного руху, а його джерельна база — багата і різноманітна. Ряд документів, почерпнутих авторами з Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, уперше введено у науковий обіг. Аналіз статей збірника дозволяє зробити висновок, що в них поглиблено вивчення ленінської теоретичної спадщини, діяльності Комуністичного Інтернаціоналу.

Ряд питань, які розглядалися на III конгресі Комінтерну, не втратили свого значення для світового комуністичного руху і на сучасному етапі його розвитку. Тому бажано було б ширше їх висвітлити на сторінках збірника. Особливо велике значення має вивчення досвіду боротьби В. І. Леніна, Комінтерну проти опортунізму, буржуазного націоналізму, за єдність рядів міжнародного комуністичного руху.

Враховуючи порівняно великий обсяг окремих статей, доцільно було б дати в них коротку характеристику радянської і зарубіжної історіографії, а також список основних джерел і літератури, використаних авторами статей.

В цілому збірник написано на високому теоретичному і науковому рівні. Його автори внесли певний вклад у дослідження важливих проблем історії міжнародного комуністичного руху.

О. В. Хланта

*И. Л. ПЕТРОВИЧ.
В. И. ЛЕНИН О ЗАДАЧАХ
РЕВОЛЮЦИОННОЙ БОРЬБЫ
ПРОЛЕТАРИАТА ПОЛЬШИ,*

*изд-во БГУ им. В. И. Ленина, Минск,
1974, 240 с.*

Готуючи свого часу до 100-річчя з дня народження геніального вождя трудящих нашої Батьківщини і всього світу працю «В. І. Ленін і польський робітничий рух», яка увійшла до складу колективної монографії «Інтернаціональна сила ленінських ідей» (К., 1970), автору цих рядків довело-

ся ґрунтовно вивчити як радянську, так і польську літературу, що стосується цієї теми. Враховуючи цю обставину, а також познайомившись з рецензованою монографією білоруського історика Й. Л. Петровича, можна сказати, що її тема досить актуальна не тільки в політичному, а й у науковому відношенні.

Згадана книга побудована за проблемно-хронологічним принципом. У першому розділі, озаглавленому «В. І. Ленін про соціально-економічне становище Королівства Польського і завдання пролетаріату» (стор. 15—79), автор докладно розглядає політичне й економічне становище, яке

склалося на початок ХХ ст. на польських землях, що входили до царської Росії. В ньому він аналізує два напрями — революційний і угодовський — у польському робітничому русі і погляди В. І. Леніна на завдання пролетаріату в умовах нового співвідношення класових сил у королівстві.

Другий розділ монографії (стор. 80—113) присвячений першій російській революції, 70-річчя якої, до речі, широко відзначається цього року в нашій країні. Зрозуміло, що автор говорить не взагалі про революцію, а, насамперед, про єдність боротьби за соціальне і національне визволення польських трудящих у той період.

«В. І. Ленін про небезпеку великодержавного шовінізму і місцевого націоналізму» — так зветься третій, передостанній розділ рецензованої праці (стор. 114—153). Якщо його перший підрозділ, в якому йдеться про погляди В. І. Леніна на єдине завдання пролетаріату Росії в боротьбі проти шовінізму і націоналізму, цілком доречний у даному розділі, то другий, в якому хоч і містяться дуже цікаві і мало відомі факти, зокрема, про викриття більшовиками та Соціал-демократією Королівства Польського і Литви шовіністичної та націоналістичної політики буржуазно-поміщицьких партій у польському питанні в Державній думі, нібито випадає за змістом з даного розділу.

Особливо добре враження справляє останній розділ (стор. 154—209), в якому розглядається, з одного боку, боротьба В. І. Леніна проти реформізму, ревізійнізму і націоналізму угодовської Польської соціалістичної партії, а, з другого, — критика вождем російського пролетаріату помилок польських соціал-демократів у питанні про русійні сили буржуазно-демократичної та соціалістичної революції.

Аналізуючи лепіньські праці, Й. Л. Петрович підводить читача до висновку, що польський пролетаріат повинен був очолити боротьбу трудящих не тільки за соціальне, а й національне визволення. Справа в тому, що боротьба за національну незалежність не тільки не суперечить пролетарському інтернаціоналізмові, як це уявляли собі польські соціал-демократи, а й відповідає його суті, бо пролетаріат є ворогом усіх форм гноблення трудящих, у тому числі й національного.

Слід окремо сказати про використання ученим з братньої республіки історичних праць та архівних джерел, зокрема, фактів і цифр з фондів ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ЦДІА СРСР у Москві та Ленінграді, а також з Центрального архіву ЦК ПОРП і Головного архіву стародавніх актів (ГАСА) у Варшаві. Значну кількість нового (точніше, відносно нового) матеріалу почерпнуто автором із згаданих архівів ЦДІА СРСР і ГАСА. Цей матеріал сприяє вивченню, зокрема, соціально-економічного розвитку Польщі, польського робітничого і національно-визвольного руху, політики російського царизму щодо Поль-

щі. Автор рецензованої праці докладно розглянув погляди в польському питанні різних політичних партій, представлених у Державній думі.

Правда, не завжди ці документи безпосередньо стосуються головної теми книжки Й. Л. Петровича. Однак необхідно вітати залучення невідомого чи маловідомого матеріалу, який має відношення хоча б до побічних аспектів ленінської теми.

Що стосується знання літератури з даного питання, то вона авторові в основному відома, але, на жаль, не обійшлося без прикрих пропусків. Масмо на увазі, зокрема, праці польських істориків З. Лукавського — про Польське Коло в Державній думі в 1906—1909 рр. (Вроцлав, 1967) і М. Вежховського — про польське питання в III і IV думах (Варшава, 1966), а також окремі праці проф. Ф. Тиха.

Наведемо ще один приклад. Як видно з книги, що розглядається, її автор інколи посилається на деякі праці відомого польського сучасного історика проф. Ж. Корманової, проте він, мабуть, не знає, що вона є також автором і упорядником двох важливих бібліографічних довідників з історії польського робітничого руху*. А тим часом знання обох довідників є необхідним для історика-полоніста, який працює над періодом кінця XIX і початку ХХ ст.

Ще одне критичне зауваження стосується хронологічних рамок книги. Ми вважаємо, що автор не повинен був завершувати виклад матеріалу 1918 р., як це він зробив. Нам здається, що працю слід було б довести до смерті В. І. Леніна, тобто до січня 1924 р. Адже й після 1918 р., коли було відроджено польську державу, В. І. Ленін продовжував ґрунтовно займатися польськими справами, допомагав молодій Комуністичній робітничій партії Польщі виробити правильне співвідношення соціальних і національних завдань, які стояли перед її пролетаріатом.

В книзі є й ряд інших, дрібніших недоліків. Частина їх стосується написання імен і географічних назв. Так, неправильно пишеться прізвище згаданого вище вченого Ж. Корманові (стор. 12, 216, 227). Назва німецького міста — Лейпціг, а не Ліпськ (стор. 69). Отже, з'їзд польських соціал-демократичних груп, який відбувся в Лейпцігу в 1900 р., слід називати не Ліпським (стор. 69), а Лейпцігським.

В цілому, незважаючи на окремі недоліки, рецензована монографія заслуговує позитивної оцінки. В той же час було б бажано, щоб Й. Л. Петрович продовжив роботу над своєю працею, виправляючи в процесі доробки ряд вказаних хиб.

П. М. Калениченко

* Z. K o r m a n o w a. Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w latach 1866—1918, Warszawa, 1949; I i j. Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego, t. 1, 1918—1939, Druki zwarte, Warszawa, 1960.

В. А. ДУНАЕВСКИЙ.
 СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ
 НОВОЙ ИСТОРИИ СТРАН ЗАПАДА.
 1917 — 1941 гг.,
 изд-во «Наука», М., 1974, 375 с.

Автор рецензованої праці поставив собі за мету показати здобутки і недоліки радянської історичної науки в галузі дослідження різних проблем нової історії країн Західної Європи і Америки. Для цього він використав значну кількість архівних матеріалів, які зберігаються у фондах ряду науково-дослідних історичних установ (Інституту історії СРСР АН СРСР та його Ленінградського відділення, Інституту світового господарства та світової політики та ін.), архівах журналу «Історик-марксист», Московського та Ленінградського університетів, а також у 15 особистих архівних фондах визначних радянських істориків.

В. А. Дунаєвський проаналізував стан дослідження радянськими істориками проблематики нової історії країн Заходу, не обмежившись при цьому оглядом лише монографій, а й ознайомився з журнальними статтями, які становлять певний інтерес.

У вступі та останньому (сьомому) розділі монографії висвітлено процес становлення та етапи розвитку радянської історіографії нової історії, показана діяльність співробітників науково-дослідних установ, історичних товариств, викладачів вузів у цьому напрямі. Автор слушно зазначає, що «становлення радянською історіографією тематики дослідження з історії нового часу... йшло паралельно з пошуками найбільш обґрунтованих критеріїв періодизації» (стор. 27). На нашу думку, тут не зайвим було б також наголосити на тому, що критерієм для визначення радянськими істориками хронологічних рамок нової історії є марксистсько-ленінське вчення про соціально-економічні формації.

У книзі розкрито видатну роль В. І. Леніна як організатора науково-дослідних установ з історії у Радянській країні (Комуністична академія, Інститут Маркса—Енгельса, Інститут червоної професури), наукові працівники яких вивчали проблеми нової історії зарубіжних країн. Показано вклад Володимира Ілліча у дослідження і теоретичне обґрунтування періодизації нового часу, історії робітничого руху, Паризької Комуні, Великої Жовтневої соціалістичної революції, міжнародних відносин. Саме ленінські ідеї дали змогу радянським історикам домогтися успіхів у вивченні багатьох складних питань нової історії. В монографії висвітлено керівну роль КПРС у розвитку радянської історичної науки. Автор називає майже 40 партійних документів: резолюції і матеріали з'їздів КПРС, постанови ЦК КПРС,

декрети Раднаркому, підписані В. І. Леніним, тощо.

Вдалим є другий розділ монографії («Вивчення західноєвропейських і американських буржуазних революцій XVII—XIX ст. і Паризької Комуні 1871 р.»), в якому всебічно висвітлені досягнення радянських істориків у дослідженні революцій на Заході кінця XVIII ст., особливо Великої Французької буржуазної революції (М. Н. Лукін, К. П. Добролюбський, Ц. Фрідлянд та інші), а також революції 1848—1849 рр. (Я. М. Захер, О. І. Молок, А. С. Ніфонтов). Проте, говорячи прозагалом правильну оцінку Ц. Фрідляндром санкюлотів, автор співставляє його погляди з міркуваннями сучасного ленінградського історика В. Ревуненкова. Але ж ці дослідники трактують дане питання по-різному. Зазначимо, що концепція В. Ревуненкова піддана критиці радянськими істориками¹.

У 20—30-х роках радянські вчені створили ґрунтовні праці з історії промислового перевороту в Англії, робітничого руху в Англії, Франції, США, Німеччині (О. В. Єфімов, С. Б. Кан, Ф. В. Потьомкін, Ф. О. Ротштейн, Є. В. Тарле), І Інтернаціоналу (Ю. М. Стеклов). Відзначаючи їх незаперечні заслуги, автор водночас вказує на деякі несправді положення праць М. Лукіна, Л. Райського, Є. Тарле та інших.

В монографії чимало уваги приділено дослідженню процесу розвитку ідей утопічного соціалізму в Західній Європі. Автор показав недоліки у вивченні цієї проблеми в перші післявоєнні роки. Однак з середини 20-х років радянські історики В. П. Волгін, П. П. Щоголев, А. Р. Іоаннісіян та інші домоглися серйозних успіхів, створивши праці, які не втратили свого значення і сьогодні.

Значне місце у рецензованій монографії займає характеристика книг і збірників документів, присвячених міжнародним відносинам та національно-визвольним рухам. Ці питання досліджували А. С. Єрусалімський, С. Д. Сказкін, В. П. Потьомкін, М. М. Покровський, В. М. Хвостов, Є. В. Тарле.

У 30-х роках видано кілька праць, в яких аргументовано викривалися людиноненавистницькі «теорії» фашистських історіографів. Серед них слід виділити збірник «Против фашистской фальсификации истории», який мав велике виховне значення. Радянські історики йшли в авангарді прогресивних сил світу в боротьбі проти реакції та фашистського мракобісся.

Поряд з діяльністю наукових установ і колективів учених Москви та Ленінграда автор показав роботу й інших наукових центрів країни. Дослідження проблем нової історії в 20—30-х роках він розглядає як єдиний для всього Союзу РСР

¹ Див. Французький ежегодник. 1970, М., 1972.

процес і водночас зупиняється на вкладі істориків союзних республік. Зокрема, В. А. Дунаєвський розповідає про творчу діяльність фахівців нової історії Харкова, Києва, Одеси (стор. 293).

Однак, на нашу думку, слід було б детальніше розкрити процес дослідження проблем нової історії в різних союзних республіках. Адже в цей час у щойно створених університетах Баку, Самарканда, Ташкента, Тбілісі були відкриті кафебри нової або загальної історії, молоді

науковці цих республік навчалися в аспірантурі історичних установ Москви та Ленінграда, спеціалізуючись по новій історії Заходу.

Монографію В. А. Дунаєвського з великим інтересом читають фахівці-історики, її використовуватимуть викладачі історичних факультетів вузів і студенти при підготовці семінарів і написанні дипломних праць.

Л. А. Коваленко, П. Ф. Лаптіп.

**КРИТИКА
БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ
ТА РЕВІЗІОНІСТСЬКИХ ПЕРЕКРУЧЕНЬ
ІСТОРІЇ КПРС ***

вид-во «Вища школа», К., 1975, 350 с.

Протягом останніх років значно посилилася фальсифікація марксизму-ленінізму, ленінської теоретичної спадщини, історії КПРС, компартій національних республік СРСР як з боку буржуазних ідеологів, так і з боку ревізійністів правого і «лівого» гатунку. На службу антикомунізму поставлена ціла армія буржуазних істориків, філософів, економістів різних угруповань. У численних «дослідженнях», написаних з антикомуністичних, антинаукових позицій, ці «суспільствознавці» зводять злісний наклеп на історичне минуле і комуністичне сьогодення нашої країни, на В. І. Леніна, намагаються очорнити переможну ходу соціалізму і комунізму, нейтралізувати розповсюдження ідей марксизму-ленінізму на всій планеті, дезорієнтувати світовий революційний рух робітничого класу в країнах капіталу, спрямувати революційну боротьбу трудящих по шляху троцькізму, роз'єднати революційні сили сучасності, силкуються довести непохитність капіталізму.

Викриття фальсифікаторів, ревізійністів, реформістів є одним з найактуальніших завдань історико-партійної науки. Колектив авторів рецензованої монографії дав належну відсіч буржуазній фальсифікації основних напрямів діяльності партії, висвітлив ідейно-теоретичні аспекти буржуазних перекручень історії КПРС та історії Компартії України від 90-х років XIX ст. і до наших днів. На широкому теоретичному і фактичному матеріалі автори

показали абсолютну неспроможність і упередженість буржуазних ідеологів у трактуванні ними історичних фактів, питань теорії і практики революційної боротьби.

Спираючись на велику джерельну базу, друковані праці радянських істориків й архівні матеріали, автори монографії розкривають особливості сучасних ідеологічних диверсій антикомунізму, зведеного в ранг державної політики ряду капіталістичних країн, наводять беззаперечні факти підступності цілої системи антирадянської пропаганди.

Одним із вузлових пунктів боротьби між марксистами-ленінцями і представниками об'єднаних реакційних сил сучасності є питання виникнення і розвитку більшовизму та історичної ролі КПРС у будівництві соціалізму й комунізму, в перетворенні нашої країни з відсталой, аграрної в могутню індустріальну державу, що має великий революціонізуєчий вплив на хід світових подій.

У праці документально доведена неспроможність буржуазних спроб протиставити ленінізм марксизмові, викриваються «теорії» про «суто російський характер» ленінізму, показано значення марксистсько-ленінського вчення для класової боротьби пролетаріату. Авторі розкривають боротьбу В. І. Леніна за створення послідовно революційної партії нового типу, доводять упередженість намагань антикомуністів заперечити пролетарський характер РСДРП, спроби зобразити її як змовницьку організацію. Аргументовано спростовуються вигадки українських буржуазних націоналістів про відсутність передумов для поширення пролетарської ідеології на Україні.

Сучасні буржуазні ідеологи намагаються перекрутити ленінську теорію революції, підмінити її так званою теорією «перманентної революції» Троцького, довести, що теорія Троцького нібито «з великою точністю» «пророкувала» ленінську тактику в революції, що ця теорія і є ленінською теорією переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну (с. 28). Насправді, зазначають автори праці, це абсолютно не відповідає історичній дійсності. Відомо, що В. І. Ленін розробив чітку теорію переростання буржуазно-

* Авторський колектив: чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, професори Л. Ю. Беренштейн, М. О. Буцько, П. М. Шморгун, доценти М. О. Гурін, Я. С. Калакура, І. Ф. Курас, О. Ф. Мінгазутдінов, В. Б. Павленко, В. І. Полурез, Я. М. Серішев, В. П. Шевчук.

демократичної революції в соціалістичну. За вченням Володимира Ілліча буржуазно-демократична і соціалістична революції — це два етапи одного революційного процесу. «...Від революції демократичної ми зараз же почнемо переходити і якраз в міру нашої сили, сили свідомого і організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції. Ми стоїмо за безперервну революцію. Ми не спинимося на півдорозі»¹. Свідченням торжества лєнінської теорії соціалістичної революції була Велика Жовтнева соціалістична революція, що поклала початок нової епохи — епохи революційного переходу від капіталізму до соціалізму.

У книзі ґрунтовно проаналізовано і піддано аргументованій критиці буржуазні та буржуазно-націоналістичні фальсифікації діяльності більшовиків у роки першої буржуазно-демократичної революції, в період нового революційного піднесення, а також під час Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії. На основі численних документів автори розкривають наклепи буржуазних соціологів щодо національної політики більшовицької партії, показують роботу, що вели В. І. Ленін, партія і більшовицькі організації України в досягненні єдності дій російського, українського та інших народів у боротьбі проти царизму і буржуазії у дожовтневий період. Ця єдність дій після Жовтневої революції перетворилася в непорушну дружбу народів. Автори викривають буржуазну фальсифікацію діяльності більшовицьких організацій у період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, спроби буржуазних соціологів заперечити її закономірність і неминучість, піддають критиці фальсифікаторські твердження щодо характеру, особливостей, русійських сил національно-визвольного руху на Україні.

Використовуючи численні документи і матеріали, автори показали безпосередній зв'язок правлячих кіл імперіалістичних країн Антанти з буржуазно-націоналістичною контрреволюцією та її партіями, їх об'єднання для спільних дій проти встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні, а також у Прибалтиці, Білорусії, Середній Азії, на Закавказзі.

У монографії наведено яскраві приклади героїзму комуністів, робітничого класу і селянства, трудящих національних окраїн у боротьбі проти внутрішньої контрреволюції і зовнішньої інтервенції, підкреслено інтернаціональну солідарність трудящих у захисті Радянської Росії. В роки громадянської війни у лавах Червоної Армії боролися близько 250 тис. чол. — представників багатьох народів Європи і Азії. На території Радянської Росії було сформовано інтернаціональні частини: 5 диві-

зій, 3 бригади, 55 полків, 40 батальйонів, 46 загонів (стор. 106). Великий теоретичний і фактичний матеріал, наведений авторами, повністю спростовує вигадки і свідому фальсифікацію діяльності В. І. Леніна, партії, причин перемоги Радянської республіки в громадянській війні.

Викладаючи суть лєнінських накреслень будівництва соціалізму в Радянському Союзі, автори на численних і конкретних прикладах, фактичному матеріалі викривають буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів історії боротьби радянського народу за індустріалізацію, соціалістичну перебудову сільського господарства, здійснення культурної революції в країні, послідовно розкривають роль Комуністичної партії у боротьбі за втілення в життя лєнінського плану збудови соціалізму в СРСР.

Особливу увагу автори зосередили на критиці буржуазних фальсифікацій з питань утворення СРСР і здійснення національної політики КППС, як одного «...з вирішальних факторів, що забезпечили сприятливі умови для перебудови суспільства на соціалістичних засадах, піднесення економіки і культури всіх радянських республік, зміцнення оборонної могутності та міжнародних позицій багатонаціональної держави трудящих»². У монографії піддано критиці погляди західнонімецьких істориків, які ігнорують національні особливості у розвитку радянських республік за роки Радянської влади, силкуються політику КППС у національних республіках ототожнити з колоніальною політикою імперіалістичних держав, твердять про неможливість добитися високого життєвого рівня трудящих при соціалізмі.

Автори, використовуючи численні документи, розвінчують міфи буржуазної історіографії в оцінці всесвітньо-історичної перемоги партії і народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. і післявоєнного періоду. У книзі показано, що перемога радянського народу була перемогою найбільш передової, заснованої на наукових принципах революційної, справді гуманістичної ідеології над людиноненавистницькими ідеями фашизму; закономірність перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, яка привела до соціальних і політичних зрушень — утворення світової соціалістичної системи, співдружності країн, що сьогодні є вирішальним фактором захисту миру і безпеки. Разом з тим автори гостро критикують найбільш поширені нині в буржуазній історіографії фальсифікації підсумків другої світової війни.

У праці переконливо показана класова упередженість у фальсифікації найважливішої проблеми сучасності — ролі КППС

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 209.

² Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КППС від 21 лютого 1972 р., К., 1972, стор. 4.

як керівної сили у будівництві комунізму. Вістря своїх нападок буржуазна пропаганда зосереджує на тому, щоб «довести», нібито в період комуністичного будівництва керівна роль Комуністичної партії не зростає, а послаблюється. У книзі з марксистсько-ленінських методологічних позицій теоретично обґрунтовуються фактори і причини, які обумовлюють об'єктивну закономірність зростання керівної ролі партії в комуністичному будівництві.

Позитивно оцінюючи цю фундаментальну працю, підготовлену авторським колективом, хотілося б висловити окремі побажання. Книга написана відповідно до наукової періодизації історії КПРС, проте часом у ній недосить повно дано критику фальсифікації буржуазними соціологами окремих періодів історії партії, які вивчаються за учбовими програмами і підручниками для вузів та системи партійної освіти. Доцільно було б дати, зокрема, критику буржуазної фальсифікації історії партії періоду реакції, періоду пер-

шої світової війни, розробки В. І. Леніним теорії соціалістичної революції в роки першої світової війни, стратегії і тактики партії в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, початку соціалістичного будівництва в країні, питань здійснення культурної революції в СРСР тощо.

У кінці книги автори наводять ґрунтовно добрану бібліографію. На нашу думку, для зручності користування цей список літератури доцільно було б подати з поділом відповідно до кожного розділу. На жаль, у список літератури автори чомусь не включили матеріалів, розміщених у журналах «Вопросы истории КПСС», «Коммунист», «Комуніст України», «Український історичний журнал».

Рецензована праця, безперечно, приверне увагу широкого кола читачів — викладачів вузів, вчителів, пропагандистів, студентів та ін.

Г. М. Кривошея, І. В. Шульга

Л. НАГОРНА.

**ПРОТИ БУРЖУАЗНИХ
ФАЛЬСИФІКАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КПРС.**

Політвидав України, К., 1974, 197 с.

В ідеологічних битвах нашого часу, обумовлених несумісністю соціальних ідеалів і корінних інтересів робітничого класу і буржуазії, непримиренно стикаються і два протилежні світогляди в національному питанні — пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм. Намагаючись перешкодити дальшому згуртуванню робітничого класу, зміцненню єдності основних революційних сил сучасності, імперіалістична буржуазія охоче бере на озброєння пропаганду національної винятковості, підігрівання націоналістичних передсудів, культивування расової нетерпимості і національної ворожнечі. Саме тому, як підкреслено в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», національне питання є однією з гострих ділянок боротьби між соціалізмом і капіталізмом, марксизму-ленізму проти буржуазної і ревізіоністської ідеології.

Гострота ідейних битв в національному питанні зумовила особливий інтерес буржуазної пропаганди до досвіду здійснення Комуністичною партією Радянського Союзу своєї національної політики. Різноманітні домисли і фальсифікації, які нагромаджуються «радянологами» з приводу характеру й цілей національної політики КПРС, мають на меті применшити значення того справді революційного пере-

вороту, який здійснила в сфері національних відносин партія інтернаціоналістів-ленінців.

Завдання своєчасної, аргументованої, предметної критики ідеологічних міфів, за допомогою яких сучасний антикомунізм намагається опорочити марксистсько-ленінську теорію націй, дискредитувати практику розв'язання національного питання в СРСР, являє собою одне з найважливіших завдань радянських вчених-суспільствознавців. У цьому плані значний інтерес являє собою рецензована монографія. Піддаючи критичному аналізу широке коло антикомуністичних видань, що з'явилися протягом останніх 10—15 років, автор ставить своїм завданням простежити загальну концептуальну спрямованість сучасної буржуазної історіографії Радянської багатонаціональної держави, показати хибність її методологічних основ, проілюструвати тісний взаємозв'язок, який існує між буржуазною наукою і антикомуністичною політикою. Відзначимо зразу ж, що мета, поставлена перед собою автором, досягнута.

Відомо, що будучи змушений пристосуватися до тих якісних змін у розстановці класових сил у сучасному світі, які зв'язані із зростанням могутності соціалізму, антикомунізм виявляє все більшу гнучкість, постійно оновлює свій ідеологічний арсенал, віддає перевагу більш тонким, замаскованим формам ідеологічного впливу. В книзі послідовно простежується еволюція буржуазної історіографії і політології в оцінках національної політики КПРС, піддається критичному аналізу модифікація антикомуністичної тактики в умовах розрядки міжнародної напруже-

ності, простежується процес своєрідної «девальвації» найбільш примітивних антикомуністичних міфів. Значна увага приділяється викриттю політичної спрямованості буржуазної пропаганди, показу форм і методів, що їх використовують антикомуністи у «психологічній війні» проти соціалістичних країн, національно-визвольного і робітничого руху.

Нинішній антикомунізм уже не відмітає з порога досягнень соціалізму — він намагається фальсифікувати корені цих досягнень, зобразити їх як результат розвитку процесів урбанізації, незалежних нібито у своїй основі від тієї або іншої суспільно-економічної формації. В монографії показано, як спритно використовує буржуазне «комунізмознавство» 70-х років різноманітні еволюційні схеми, які ґрунтуються на включенні соціалізму в механістичну схему розвитку «єдиного індустріального суспільства». Чимало уваги приділено і аналізу намагань буржуазних ідеологів «вписати» націоналізм в концепцію «єдиного індустріального суспільства» і навіть оголосити його рушійною силою «соціальних змін» у цьому суспільстві. За твердженням К. Дойча, Г. Хартля та інших західнонімецьких «комунізмознавців», внутрішні процеси розвитку «індустріального суспільства» неминуче ведуть до створення стабільних соціальних комунікаційних систем, які дедалі більше ізолюються одна від одної і ідеологічним відображенням яких є нібито націоналізм.

Спрямованість цих і подібних їм схем проти реального соціалізму і проти принципів соціалістичного інтернаціоналізму предметно простежується в книзі. Автор переконливо спростовує антикомуністичні твердження про «глобальну вибухову хвилю націоналізму», про всесильний «вірус націоналізму», який, мовляв, фатально вражає і соціалістичний лад. Ідеологи імперіалізму сподіваються, що, звівши в абсолют і подавши в гіпертрофованому вигляді окремі націоналістичні прояви в різних районах земної кулі, вони зможуть переконати своїх читачів у «нежиттєвості» і «практичній безплідності» ідей пролетарського інтернаціоналізму, у вічності міжнародних конфліктів і національної ворожнечі. Тим часом процеси, що відбуваються в сучасному світі, є неспростовним свідченням неухильного розширення сфери дії пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, його неспорної, життєвої сили.

Будь-яка фальсифікація національної політики КПРС в сучасній «радянології» починається з намагання дискредитувати й опорочити її теоретичні основи. Спеціальний розділ монографії відведений критиці схоластичних маніпуляцій буржуазних ідеологів навколо програми партії в національному питанні. Значна увага в книзі приділяється викриттю фальсифікаторських викривлень інтернаціонального принципу побудови і діяльності нашої партії, розвінчання спроб буржуазних

ідеологів спотворити смисл одного з найважливіших положень національної програми більшовицької партії — права націй на самовизначення, фетишизувати «незалежність», «самостійність» розвитку націй.

Об'єктом постійної уваги фальсифікаторів всіх мастей є практична діяльність КПРС, спрямована на розв'язання національного питання в умовах багатонаціональної держави. В монографії викривається наклепницький обскурантизм буржуазних теоретиків в «аналізі» радянського досвіду національно-державного будівництва. Добровільне об'єднання народів у єдиний союз набуває в сучасному антикомунізмі вигляду інтеграції, що нібито проводилася згори всупереч інтересам і бажанням націй. Автор розвінчує спроби буржуазних ідеологів і їх емігрантських підспівувачів представити соціалізм у вигляді антинациональної сили, а націоналізм зобразити у вигляді виразника інтересів і прагнень неросійських народів. Союз РСР став саме тією формою устрою багатонаціональної держави, яка в неймовірно складних умовах капіталістичного оточення і тяжкої спадщини минулого згуртувала народи нашої країни навколо Комуністичної партії, створила якнайкращі умови для подолання їх вікової нерівності, для розвитку і зміцнення їх дружби, для їх бурхливого господарського і політичного піднесення і для більш-менш одночасного їх вступу у фазу соціалізму.

Центральне місце в книзі займає критика буржуазних домислів про характер національних відносин в СРСР. Буржуазні ідеологи заперечують існування і навіть принципову можливість нового, соціалістичного типу національних взаємин, намагаються ототожнити соціалістичний і капіталістичний спосіб розв'язання національного питання і в такий спосіб забезпечити ідеологічний захист віджилого капіталістичного ладу. Цій меті служать різноманітні антикомуністичні доктрини — від традиційного міфу «радянського колоніалізму» до підновлених версій «деколонізації», «невидимого колоніалізму» в СРСР і т. ін. На основі значного фактичного матеріалу, що ілюструє величезні здобутки радянських республік в галузі економіки і культури, автор розкриває всесвітньо-історичне значення характерного для соціалізму нового типу національних взаємовідносин, несполучного як з національним нігілізмом, так і з національною обмеженістю. Якщо при капіталізмі умовою існування багатонаціональних спільностей є, як правило, ліквідація й заперечення національних спільностей, що входять до їх складу, то в умовах соціалізму нова спільність — радянський народ — є тим міцнішою, чим більш розвинутими є її складові частини — національні спільності.

Буржуазній пропаганді постійно властиве прагнення за допомогою закидів на адресу національної політики КПРС щодо «русифікації», щодо втрати «етнічної індивідуальності», «національного обличчя»

спотворити і скомпрометувати об'єктивний процес зближення народів, інтернаціоналізації всіх сфер їх суспільного життя. Доводячи необхідність герметизації духовного життя націй, сучасний антикомунізм зображує все інтернаціональне, загальносоюзне не інакше як у вигляді «культурної і інтелектуальної русифікації». В монографії викриваються спроби антикомуністів, у тому числі і «вчених» з емігрантського табору, спекулювати на національних почуттях людей і, прикриваючись ширмою турботи про «збереження національних культур», «чистоту національних мов» і т. ін., гальванізувати націоналістичні настрої й передсуди.

Найпоширеніший спекулятивний прийом, до якого часто вдаються політики і пропагандисти буржуазного світу, полягає в отождоженні патріотизму з націоналізмом. В книзі послідовно викривається механізм подібної підміни понять. В її основі, як справедливо зауважує автор, лежить заперечення докорінно нової природи соціалістичного патріотизму, головним змістом якого є виданість справі комунізму, со-

ціалістичному суспільному і державному ладові, політиці марксистсько-ленінської партії. Пролетарський інтернаціоналізм і його вища форма — соціалістичний інтернаціоналізм — настільки ж споріднений з радянським патріотизмом, наскільки він ворожий і непримиренний до буржуазного націоналізму. Тому XXIV з'їзд КПРС наголосив на необхідності і надалі виховувати усіх трудящих у дусі непримиренності до будь-яких проявів націоналізму і шовінізму, національної обмеженості і чванливості у будь-яких їх формах.

Монографія Л. Нагорної, написана з принципів, партійних позицій, вносить помітний вклад у справу критики буржуазних, буржуазно-націоналістичних і ревізіоністських фальсифікацій історії КПРС. Вона принесе велику користь викладачам суспільних наук, пропагандистам, лекторам, всім працівникам ідеологічного фронту в їх роботі по вихованню трудящих на принципах марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму.

В. В. Добрецова

І. С. ХМІЛЬ.

АНТИКОМУНІЗМ

У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ І ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ США,

вид-во «Наукова думка», К., 1975, 333 с.

В останні роки радянська американістика збагатилася рядом змістовних праць, присвячених аналізові різних аспектів економіки і політики Сполучених Штатів, особливо сучасної зовнішньої політики американського імперіалізму. Новим цінним добробком з цієї тематики є книга І. С. Хміля, в якій автор головну увагу зосередив на розкритті сутності антикомунізму в конкретно-історичному зв'язку з стратегією і тактикою американського імперіалізму та розвитком внутрішньополітичних подій у цій найбільшій капіталістичній країні.

Позитивною рисою рецензованої праці є її комплексний характер. Автор не обмежується аналізом лише ідеологічних питань, зв'язаних з антикомунізмом як явищем американської дійсності, але й розкриває економічні і політичні передумови панівної ідеології сучасного американського суспільства.

Наукову цінність монографії обумовлює, насамперед, її багата документальна база. І. С. Хміль широко використав документи і публікації конгресу і уряду США, статистичні збірники, щорічники, протоколи, довідки, а також періодичну пресу. Значний фактичний матеріал взято з критично використаної літератури американських істо-

риків, економістів, філософів, політичних і державних діячів. Все це дозволило науковцеві уперше ввести в науковий обіг великий і цікавий матеріал з надзвичайно актуальної проблеми. Він не лише описує і висвітлює події, але й кваліфіковано аналізує їх, аргументовано полемізує з буржуазними авторами, переконливо доводить безпідставність їх антикомуністичних тез. Під кутом зору проблеми свого дослідження автор яскраво розкриває анатомію сучасного американського суспільства, використовуючи при цьому свої власні спостереження, набуті за час тривалого перебування в Сполучених Штатах.

Книга складається з вступу, п'яти розділів і післямови. У першому розділі на основі узагальнення фактичного матеріалу автор показує, що з перемогою Великого Жовтня буржуазія США зробила антикомунізм невід'ємною складовою частиною своєї державної політики. Аналізуючи зародження «холодної війни», І. С. Хміль наводить нові підтвердження того, що саме американський імперіалізм несе головну відповідальність за її розв'язування і що це була не випадкова, а заздалегідь запланована стратегія, розрахована на зміцнення капіталістичної системи, забезпечення інтересів панування монополістичної буржуазії, гальмування розвитку революційного процесу в світі. Проте життя довело приреченість цих реакційних планів. Імперіалізм виявився безсилим повернути втрачену ним історичну ініціативу.

Протягом післявоєнних років антикомунізм став найважливішою частиною зов-

нішньої і внутрішньої політики правлячих кіл США, пройняв усі сфери суспільного життя цієї держави. Наведений у другому розділі документальний матеріал переконливо викриває американський конгрес як головного глашатая ідеології антикомунізму. Ворожістю до сил миру і прогресу пройнята, насамперед, діяльність його юридичних та інших комітетів, які в обох палатах займаються антикомуністичною діяльністю за специфікою своїх повноважень. Так, у палаті представників — це спеціальний комітет по розслідуванню «антиамериканської діяльності», перейменованій у 1969 р. на комітет внутрішньої безпеки.

Рельєфно в книзі зображено антикомуністичну істерію, розв'язану правлячими колами США в післявоєнні роки. Справа «Амеразії», широка кампанія чистки державного апарату мали на меті привести його у відповідність з агресивним курсом, нейтралізувати тих, хто виступав за продовження співробітництва між США і СРСР. В результаті «перевірки лояльності» протягом 1947—1951 рр. ФБР і Комісія цивільної служби переглянули справи 3 225 611 федеральних службовців.

І. С. Хміль розкриває реакційну сутність заходів, спрямованих на політичне обезкровлення профспілок й встановлення державного контролю над їх діяльністю, показує справжній зміст «шпигуноманії», метою якої було живити в країні антикомуністичний психоз і створювати підтримку політиці агресії.

Проаналізувавши систему антикомуністичних акцій, знеособлення людини в США, автор доходить висновку, що при зовнішніх ознаках «демократії» та змінах, які час від часу відбуваються в складі конгресу і його комітетах, «зберігається цілковита наступність політики, що відповідає інтересам класу буржуазії, її монополістичних кіл і носієм якої в системі буржуазної держави є виконавчі установи, гігантська армія чиновників, в руках яких, як вказував В. І. Ленін, перебуває реальна робота управління» (стор. 132).

В третьому розділі значне місце відведено ФБР і Пентагону. Зокрема, наводяться цікаві дані про витрати військового відомства США, що становлять головний і найбільший розділ бюджетних асигнувань держави.

Характеризуючи антикомуністичну пропаганду США на міжнародній арені, автор правомірно зосереджує увагу на діяльності інформаційного агентства США — головного інструменту офіційної пропаганди Сполучених Штатів на закордон. 1973 р. у 85 зарубіжних країнах агентство мало 137 своїх стаціонарних інформаційних центрів та читальні і 108 «освітньо-інформаційних» центрів. ЮСІА видає 56 журналів 28 мовами, в тому числі двомісячник «Проблеми комунізму», який систематично зводить наклепи на СРСР, зарубіжні соціалістичні країни, міжнародний комуністичний рух.

З особливим інтересом читається четвертий розділ. Узагальнюючи великий фактичний матеріал і свої особисті спостереження, І. С. Хміль підкреслює, що «антикомунізм у США не полишено на одну пропаганду, — в суспільно-економічній структурі, в суспільних відносинах створюються, а при необхідності... і культивуються такі умови і взаємозалежності, які б надавали антикомунізму вірогідність, штовхали ті чи інші соціальні групи і прошарки самою логікою їх суспільного буття до самовиразу в дусі антикомунізму» (стор. 190).

Автор слушно зазначає, що в США дрібну буржуазію взято під опіку як масового носія буржуазного світосприймання і правопорядку. Її не тільки оберігають, — її культивують. Така ж політика проводиться й щодо дрібних акціонерів — «блїх комірців», профспілкової бюрократії. Водночас у книзі переконливо показана безпідставність вигадок буржуазних ідеологів про «демократизацію капіталу» та «народний капіталізм».

Глибше, ніж це робилося в попередніх публікаціях, аналізуються тонкощі внутрішньої політики правлячих кіл США, спрямованої чл підтримку ілюзії про капіталізм і дискредитацію ідей соціалізму. Жалюгідне становище, в якому перебувають «громадські» школи, «громадські» лікарні та ін., покликане живити серед обивательської маси передсуду, ніби суспільна власність не забезпечує кращої якості, ніж приватна.

В п'ятому розділі книги йдеться про різні форми антикомунізму в політичному житті США, системі освіти, культури. Автор показує, як з допомогою гри в плюралізм, ідейну, політичну та організаційну різномірність американська буржуазія намагається нейтралізувати суспільні рухи невдоволення й протесту.

Оцінюючи книгу І. С. Хміль в цілому, можна констатувати, що радянська історіографія збагатилася новим фундаментальним дослідженням, яке істотно розширює і уточнює уявлення про соціально-економічне і політичне життя США.

Проте рецензована праця не позбавлена й окремих недоліків. Іноді надмірне захоплення підзаголовками веде до зайвого роздрібнення структури розділів і дещо відвертає увагу від проблеми дослідження. Не зовсім чітко продумано виклад окремих питань теми. Так, зокрема, про антикомунізм американської зовнішньої політики йдеться в різних розділах. Крім того, слід було б уточнити назву другого розділу, щоб вона не виглядала надто глобальною. Характеризуючи різні джерела, що живлять антикомунізм в США, бажано було б проаналізувати і «продукцію» американських «радянологів».

Вказані недоліки не знижують цінності рецензованої книги, яка, безперечно, викличе великий інтерес у науковців та широких кіл громадськості.

В. С. Брує

Хроніка та інформація

МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В КИШИНЕВІ

16—18 вересня 1975 р. у м. Кишиневі відбулася наукова конференція з проблеми «Єдність і співробітництво народів СРСР», скликана Науковою радою «Історія соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР» при Відділенні історії АН СРСР, інститутами історії Академії наук України, Білорусії та Молдавії. У її роботі взяли участь вчені Москви, науковці та викладачі вузів з Української, Білоруської, Молдавської, Киргизької РСР, прибалтійських республік, Уральського наукового центру АН СРСР, співробітники краєзнавчих музеїв, учителі, представники партійних, радянських та громадських організацій.

Вступним словом конференцію відкрив президент Академії наук Молдавської РСР, чл.-кор. АН СРСР Я. С. Гросул. Він, зокрема, підкреслив, що Комуністична партія і Радянський уряд завжди приділяли і приділяють величезну увагу теоретичній розробці різних питань ленінської національної політики та її практичному втіленню в життя.

У доповідях і повідомленнях було глибоко розкрито кардинальні аспекти проблеми.

На пленарному засіданні заслухано шість доповідей. «Ленінська національна політика КІРС — основа розв'язання національного питання, зміцнення дружби і братерського єднання соціалістичних націй та народностей СРСР» — тема доповіді першого секретаря ЦК Компартії Молдавії, д. філос. н. І. І. Бодюла.

У доповіді чл.-кор. АН СРСР М. П. Кіма «Національне й інтернаціональне в житті народів: типологія їх співвідношення» були по-новому висвітлені такі аспекти цієї проблеми, як співвідношення національного й інтернаціонального, їх роль у житті народів СРСР та взаємовпливи.

Заст. директора Інституту історії СРСР АН СРСР, д. і. н. В. П. Шерстобитов зробив доповідь на тему: «Співробітництво радянських народів як фактор формування і розвитку нової історичної спільності». Оратор наголосив на тому, що радянський народ як нова історична спільність людей утворився лише за соціалізму, охарактеризував етапи її розвитку, визначив політичні, економічні та ідеологічні основи її формування.

У доповіді директора Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелева «Ленінізм і актуальні питання інтернаціонального виховання трудящих» ґрунтовно проаналізовано різноманітні форми і методи виховної діяльності Комуністичної партії, показано вклад учених, зокрема Української РСР, у цю благодію справу.

«Про найважливіші закономірності і деякі особливості утворення й зміцнення братерської дружби радянських народів» — такою була тема доповіді заст. директора Інституту історії партії при ЦК Компартії Білорусії, Героя Радянського Союзу, д. і. н. О. А. Філімонова. Він переконливо показав, що у партизанському русі, який широко розгорнувся в роки Великої Вітчизняної війни на території Білоруської РСР, активну участь брали представники багатьох національностей.

На багатому фактичному матеріалі академік-секретар АН МРСР, чл.-кор. АН МРСР А. М. Лазарев у доповіді «Великий Жовтень і національне самовизначення молдавського народу» переконливо спростував вигадки буржуазних фальсифікаторів щодо розв'язання національного питання в СРСР.

На конференції працювали три секції. Учасники першої з них — «Соціалістичний інтернаціоналізм в економічних відносинах» — заслухали доповіді д. і. н. А. В. Лихолата (Київ) «Дружба народів СРСР — велике завоювання соціалізму», чл.-кор. АН МРСР С. Я. Афтенюка (Кишинів) «Основні етапи зміцнення співробітництва молдавського народу з братами народами в боротьбі за зміцнення влади Рад і в соціалістичному будівництві (1918—1940 рр.)», д. і. н. В. І. Царанова (Кишинів) «Роль допомоги братніх республік у побудові соціалізму в Молдавській РСР (1940—1950 рр.)», д. і. н. Ю. І. Корабльова (Москва) «Братерське співробітництво народів СРСР при захисті завоювань соціалізму», д. і. н. М. Н. Лещенка (Київ) «Формування української буржуазної нації», а також близько 20 наукових повідомлень, з якими виступили А. В. Репіда (Кишинів), С. М. Сирцова (Київ), К. В. Стратієвський (Кишинів), А. В. Нико-

нов, К. А. Гафурова, З. Г. Романова (Москва) та інші.

На секції «Соціально-політичні фактори співробітництва радянських націй і народностей» заслухано доповіді: «Зміни соціальної структури радянського суспільства в умовах будівництва і функціонування розвинутого соціалізму» В. Є. Полетаєва і С. Л. Сенявського (Москва), «Робітничий клас — авангард інтернаціонального братерства народів СРСР» Л. Є. Репіди і П. Л. Рибалко (Кишинів), «Науково-технічна революція і зближення соціалістичних націй» Д. Т. Урсула (Кишинів), «Вирівнювання соціально-класової структури націй СРСР у процесі будівництва комунізму» А. А. Завтура (Кишинів), «Роль соціалістичного змагання в зміцненні і розвитку інтернаціоналізму і дружби народів СРСР» Л. С. Рогачевської (Москва), «Дружба народів СРСР — одне з могутніх джерел всенародного партизанського руху на окупованих територіях Радянського Союзу в роки Великої Вітчизняної війни» Р. Р. Крючка (Мінськ) і більше 20 наукових повідомлень, присвячених історії робітничого класу СРСР і соціалістичному інтернаціоналізму, бойовій співдружності трудящих України і Білорусії в роки громадянської війни, допомозі радянського тилу партизанському рухові в роки Великої Вітчизняної війни, впливу співробітництва народів СРСР на національну структуру робітничого класу (на матеріалах Української РСР), змінам духовного обличчя колгоспної молоді, розвитку соціалістичного змагання, впливу науково-технічної революції на зміцнення єдності народів СРСР тощо, які зробили Ф. П. Шевченко, В. О. Романцов (Київ), А. В. Мохова, І. Д. Мацюк, В. М. Гру (Кишинів), Л. В. Рутес, І. П. Остапенко, Н. К. Петрова (Москва) та інші.

Учасники секції «Зближення соціалістичних культур і духовна спільність народів СРСР» прослухали доповіді к. і. н. Р. В. Даниленко (Кишинів) «Про деякі питання інтернаціоналізації суспільного життя і культурного співробітництва

народів СРСР за соціалізму», д. і. н. А. М. Лисецького (Кишинів) «Творчий розвиток КПРС ленінської національної політики в період розвинутого соціалізму», д. філос. н. Ю. І. Римаренка (Київ) «Методологічні принципи наукової критики націоналізму», к. філол. н. Т. К. Черторижської (Київ) «Російська мова як засіб міжнаціонального спілкування» та ін.

На засіданнях цієї секції було зроблено також 16 наукових повідомлень, зокрема про формування молдавської соціалістичної нації, інтернаціоналізацію населення союзних республік у ході комуністичного будівництва (на прикладі Білоруської РСР), діяльність Компартії Молдавії по інтернаціональному вихованню трудящих (1951 — 1958 рр.), історіографію та принципи складання бібліографії з проблеми «Радянський народ — нова історична спільність», науково-технічне співробітництво Радянської Білорусії з братніми республіками СРСР, роль традицій пролетарської солідарності в інтернаціональному вихованні молоді тощо. З ними виступили А. В. Грекул (Кишинів), С. С. Гуцул, Ю. Д. Рошкован (Бельці), Ю. І. Афонін, З. Н. Сорока (Мінськ), Н. В. Комаренко, Т. О. Комаренко, Г. С. Брега (Київ), Є. О. Зайцева (Донецьк), В. Д. Єсаков, А. Л. Ненароков (Москва) та інші.

Після заслухання доповідей і повідомлень відбувся широкий і корисний обмін думками щодо перспектив розвитку наукових досліджень з питань національних відносин.

На заключному пленарному засіданні учасники конференції прийняли ряд рекомендацій, спрямованих на поліпшення науково-координаційної, видавничої, методологічної роботи істориків, їх контактів при написанні колективних монографічних досліджень. Матеріали конференції будуть опубліковані.

Після закінчення роботи конференції її учасники побували в різних містах і районах Молдавської РСР, де прочитали багато лекцій для трудящих республіки.

Н. В. Комаренко

XVI МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «КРУГЛОГО СТОЛА АРХІВІВ»

2—5 вересня 1975 р. у Києві, в Жовтневому палаці культури, проходила XVI міжнародна конференція «Круглого стола архівів» (МККСА)*. Уже сам факт проведення світового форуму в столиці Радян-

ської України свідчить про визнання заслуг радянських спеціалістів у розвитку архівної справи.

В роботі конференції взяли участь представники національних архівних служб 35 країн світу та 7 міжнародних організацій. Соціалістичні країни були представлені 11 делегаціями, у тому числі СРСР, Української РСР та Білоруської РСР. На конференцію, як спостерігачів, було запрошено керівників архівних управлінь усіх союзних

* Докладну розповідь про історію створення та проведення міжнародних конференцій «Круглого стола архівів» вміщено в журн. «Архіви України», 1975, № 4, стор. 81—88.

республік. Загалом у конференції взяли участь 120 чол. Робочими мовами конференції були російська, французька та англійська. Конференція була присвячена проблемам підготовки, перепідготовки і просування по службі працівників архівів та зберігання і використання архівних документів діячів літератури і мистецтва. Делегацію від Української РСР на конференції представляли: начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів республіки, к. і. н. О. Г. Мітюков, завідувачий кафедрою архівознавства та спеціальний історичний дисциплін Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, д. і. н., проф. В. І. Стрельський, директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР В. П. Коба, радники — заступник начальника Головархіву УРСР М. Г. Савченко, начальник відділу наукового використання документів та інформації Головархіву УРСР Б. Д. Нененко та старший інспектор цього відділу З. П. Борисюк.

Вступним словом конференцію відкрив президент МККСА, директор Федерального архіву Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії Ф. Білян. Учасників конференції привітали заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько, президент Міжнародної ради архівів, начальник Головного архівного управління СРСР П. І. Долгих, віце-президент Академії наук УРСР, академік І. К. Білодід, секретар виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих В. Ф. Зернецький, начальник Головархіву УРСР О. Г. Мітюков.

З доповіддю «Підготовка, перепідготовка і просування по службі в архівах», яка слухалася на трьох перших робочих засіданнях, від імені Бюро підготовки конференції виступив директор архівних служб Парижа К. Гют. На основі матеріалів, що були представлені 33 країнами і 2 міжнародними організаціями, він охарактеризував сучасний стан підготовки і перепідготовки кадрів архівістів різних категорій. У доповіді було відзначено плановий характер підготовки архівістів у Радянському Союзі та інших соціалістичних країнах, підкреслювалося, що в архівних установах нашої країни підвищення кваліфікації спеціалістів є обов'язковим для всіх категорій працівників. Доповідач відзначив, що в багатьох країнах світу кадри архівістів готуються у спеціальних школах, вузах, аспірантурі. Так, зокрема, в Австрії діє Інститут історичних досліджень в Італії — 17 шкіл архівознавства. У Польщі архівістів готують університети в Гданську, Торуні, Вроцлаві і Любліні, СРСР — історико-архівний інститут у Москві, а також ряд університетів, на яких є кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін.

Значна увага у доповіді була приділена також формам і методам підготовки кадрів центральними архівними дирекціями.

Відзначено, що в Шотландії й Угорщині щорічно організовуються курси для підготовки наукових співробітників, у Польщі, Швеції і СРСР — для перепідготовки науково-технічних кадрів, а в СФРЮ — курси перепідготовки співробітників 1-ої та 2-ої категорій. Архівні установи ЧССР організовують курси для співробітників окружних архівів, а Італія — періодичні курси для працівників відомчих архівів.

В СРСР, Польщі, СФРЮ велика увага приділяється проведенню теоретичних семінарів і конференцій, які розглядаються як службові завдання для співробітників усіх категорій. У кожній країні до підготовки кадрів підходять по-різному. Так, у Польщі архівісти, яким виповнилося 55 років, не зобов'язані удосконалювати свою кваліфікацію. В СРСР на вечірніх і заочних заняттях у Московському історико-архівному інституті можуть навчатися лише науково-технічні працівники віком від 18 до 25 років.

Учасники конференції мали змогу дізнатися про перспективи щодо поліпшення перепідготовки кадрів архівістів у різних країнах, а також про те, як це завдання здійснюється на практиці у Бразилії, Болгарії, Канаді, Франції, Угорщині, Швеції, СРСР тощо. Доповідачі були одностайні в тому, що контакти і міжнародні зв'язки архівістів мають бути тіснішими.

Значну увагу приділив доповідач питанню просування по службі в архівних установах. В нашій країні це право гарантується трудовим законодавством. Переміщення співробітників на вищу посаду залежить певною мірою від їх кваліфікації, тривалості служби, а також набутого досвіду. За таким же принципом підвищують у посадах співробітників архівів у Нідерландах, Польщі, Швеції, Югославії, Фінляндії та інших країнах. У просуванні по службі певну роль відіграють курси, стажування або спеціальна підготовка. Але одним з головних критеріїв, які дають право на підвищення в посаді, є професійна ділова кваліфікація.

Взявши участь в обговоренні доповіді, радянські делегати розповіли про загальний стан підготовки спеціалістів архівної справи у вищих навчальних закладах, охарактеризували навчальні програми з архівознавства та їх координацію у масштабі всієї країни. Вони наголошували, що питання підготовки архівістів у Радянському Союзі розглядаються як складова і невід'ємна частина державної кадрової політики.

Активну участь у дискусії взяли члени делегацій НДР, ПНР, ЧССР, СФРЮ, НРБ, СРР, виявивши при цьому спільність поглядів з радянськими архівістами з проблемами підготовки і перепідготовки архівних кадрів.

Водночас представники капіталістичних країн у своїх виступах вказували на складність координації питань підготовки і перепідготовки кадрів архівних працівників

у вищих учбових закладах і архівах, відсутність у більшості країн уніфікованих навчальних програм, на труднощі у фінансуванні.

Отже, обговорення на конференції проблем підготовки і перепідготовки архівних кадрів показало значні переваги соціалістичної системи, плановий характер якої дає змогу врахувати потребу в кадрах архівістів і відповідно до цього проводити їх планомірну підготовку у вищих учбових закладах шляхом стаціонарного, заочного і вечірнього навчання.

Великий інтерес учасників конференції викликала доповідь директора Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР В. П. Коба «Архіви літератури і мистецтва». Проблемами збирання і використання документів особового походження, у тому числі документів діячів літератури та мистецтва, зазначила доповідач, цікавляться в усьому світі. Це питання вже неодноразово розглядалося на міжнародних конгресах і симпозіумах, зокрема, на Першому міжнародному конгресі архівів (Париж, 1950 р.), секції Сьомого міжнародного конгресу архівів (Москва, 1972 р.), спеціальному симпозіумі, що відбувся в 1973 р. у Мартині (Чехословаччина), та ін. У доповіді було узагальнено практичний досвід роботи з документами особового походження, якого набули працівники Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР.

При збиранні матеріалів для державного зберігання з питань літератури і мистецтва співробітники архіву використовують виключно добровільні методи. Це — передача в дар, надходження у вигляді виморочного майна*, купівля. Завдяки масово-роз'яснювальній роботі, яку проводять співробітники архіву, щорічно збільшується обсяг матеріалів, переданих у дар. За останні п'ять років закуплено тільки 5% від загального обсягу документів, які надійшли на державне зберігання. Велику допомогу співробітникам архіву в цій справі подають творчі спільки.

За рішенням уряду республіки до архіву-сховища передаються документи і матеріали видатних представників української культури, що знаходяться в даний час в інших сховищах, зокрема музеях і бібліотеках республіки. Тому однією з важливих проблем є координація дій архівів, бібліотек і музеїв у цьому напрямі.

* Виморочне майно — спадкове майно, що переходить у власність держави в установленому законом порядку (ст. 555 Цивільного Кодексу УРСР).

Архів-музей веде загальнореспубліканський централізований облік документів діячів української культури. Виявлені документи записуються на спеціальні картки обліку, з них складаються довідкові картотеки. Така форма роботи дає змогу одержати вичерпну інформацію про наявність у державних сховищах республіки документів про того чи іншого діяча і не допустити розсосередження матеріалів однієї особи між різними установами.

В. П. Коба розповіла про форми і методи пропаганди архівних документів — проведення наукових конференцій, публікацію документів у періодичних виданнях, організацію радіопередач, виставок документів тощо. Тільки протягом 1971—1974 рр. співробітниками архіву опубліковано понад 90 статей і добірок документів, організовано 28 радіо- і телепередач, присвячених, головним чином, ювілейним датам видатних діячів української літератури і мистецтва.

Архів проводить велику роботу щодо тематичного виявлення документів. Протягом 1971—1974 рр. співробітники архіву-музею виявили документи на такі важливі теми, як: 1) участь діячів української літератури і мистецтва у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні; 2) роль української творчої інтелігенції у Великій Вітчизняній війні СРСР 1941—1945 рр. і її внесок у справу перемоги над фашизмом; 3) дружні зв'язки представників української літератури і мистецтва з братніми республіками Радянського Союзу та іншими країнами; 4) історія розвитку кіно на Україні та інші.

В. П. Коба сплилася також на використанні документів діячів літератури і мистецтва у зарубіжних країнах, а також порушила інші важливі проблеми, які стоять перед працівниками архівних установ. Рекомендації на тему «Архіви літератури і мистецтва», прийняті XVI міжнародною конференцією «Круглого стола архівів», послужать розв'язанню багатьох теоретичних і практичних питань, що виникають у роботі архівістів.

Робота конференції свідчить про зростання міжнародного авторитету архівних установ СРСР, великий інтерес архівістів капіталістичних країн до вивчення досвіду радянського архівного будівництва. Підсумки конференції підтверджують необхідність дальшого розширення міжнародних зв'язків архівних установ нашої країни, активізації участі радянських архівістів у роботі Міжнародної ради архівів, її комітетів і комісій, «Круглого стола архівів».

В. М. Солонинко.

VII ВСЕСОЮЗНА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ-СЛАВІСТІВ

24–27 червня 1975 р. у Чернівцях відбулася VII Всесоюзна наукова конференція істориків-славистів, присвячена 30-річчю великої перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні і визволенню зарубіжних слов'янських народів з-під гітлерівської окупації, 70-річчю першої російської революції, 40-річчю VII конгресу Комінтерну і 100-річчю національно-визвольного повстання в Боснії та Герцеговині.

У роботі конференції взяли участь 211 науковців з 74 вищих навчальних закладів і наукових установ 50 міст Радянського Союзу, а також проф. Сараєвського університету (СФРЮ) Радослав Петрович. Досить активну участь у конференції брали слависти, які працюють на Україні.

Вступним словом конференцію відкрив заступник голови оргкомітету, д. і. н. І. М. Теодорович. З привітанням до учасників конференції звернувся проректор Чернівецького університету по науковій роботі, доц. С. С. Костишин, який розповів про успіхи вузу.

З великим інтересом присутні заслухали доповідь другого секретаря Чернівецького обкому Компартії України, к. техн. н. В. І. Слінченка «Соціалістичні перетворення в Чернівецькій області». Далі слово взяв сектором Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР, д. і. н. Л. Б. Валев, який прочитав підготовлену разом з науковцями інституту к. і. н. В. С. Парсадановою, к. і. н. І. І. Попом і к. і. н. Г. М. Славніним доповідь «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу і визвольна, антифашистська боротьба народів зарубіжних слов'янських країн». У доповіді розповідалося про вплив боротьби радянського народу на піднесення руху Опору слов'янських народів проти гітлерівських окупантів, а також про допомогу Радянського Союзу цьому руху.

Цікаву доповідь «Зміна соціально-класової структури суспільства соціалістичних держав Європи в процесі будівництва соціалізму» прочитав заст. директора Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР, д. і. н. О. І. Недорезов. Він висвітлює процес перетворення класово-антагоністичного суспільства в суспільство єдності робітників, селян і трудової інтелігенції. Не менш змістовну доповідь «Національний фронт в європейських країнах народної демократії та його роль у будівництві соціалізму» виголосила зав. відділом Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова, яка дала теоретично-узагальнюючу оцінку ролі Національного фронту в усіх європейських державах, що стали на шлях будівництва соціалізму після другої світової війни.

З інформацією про основні проблеми викладання курсу історії південних і західних слов'ян у вузах країни виступив зав. кафедрою Московського університету, проф. В. Г. Карасьов. Він охарактеризував загальний стан викладання курсу, а також

зупинився на проблемах спеціалізації. Доповідач особливо наголосив на необхідності швидкого видання двох підручників, підготовлених кафедрою Московського університету і колективом вчених вузів України.

Після пленарного засідання робота конференції продовжувалася в шести секціях. У першій секції «Соціалістичні революції і будівництво соціалізму в зарубіжних слов'янських державах» працювало дві підсекції. На першій підсекції розглядалися проблеми соціалістичного будівництва, другій — питання співробітництва соціалістичних країн. На засіданнях першої секції було заслухано 8 доповідей і 30 повідомлень, в обговоренні яких взяли участь 25 науковців.

У доповідях і повідомленнях першої підсекції висвітлювалися такі проблеми: соціальна структура суспільства, класи і класові відносини, розвиток культури, освіти, ідеологічної та виховної роботи. Цікаві й змістовні доповіді виголосили доценти В. В. Сухарев (Інститут історії партії при ЦК Компартії України), який зупинився на змінах у складі робітничого класу Чехословаччини в 1945–1960 рр., Л. Г. Федоренко (Запорізький машинобудівний інститут) — на розвитку вищої школи в ПНР, А. І. Черній (Ровенський педагогічний інститут) — на діяльності Болгарської комуністичної партії по підготовці кадрів робітничого класу в період будівництва основ соціалізму (1948–1958 рр.), д. економ. н. Я. С. Хонігсман (Тернопільський фінансово-економічний інститут) — на зміні соціальної структури селянства Польщі у зв'язку з аграрною реформою, Р. М. Постоловський (Ровенський педагогічний інститут) — на ідейно-політичній роботі Комуністичної партії Чехословаччини щодо виховання молоді (1969–1974 рр.), О. М. Росинський (Інститут суспільних наук АН УРСР) — на нинішній структурі робітничого класу ПНР, Р. А. Зозуляк (Інститут суспільних наук АН УРСР) — на розвитку польської середньої школи протягом 40-х — 60-х рр., а канд. мистецтвознавства Т. І. Бушина (Чернівецький університет) — на досягненнях польського монументально-декоративного мистецтва за перше десятиріччя народної влади.

У другій підсекції змістовну доповідь «Чехословаччина і проблема європейської безпеки в 1949–1960 рр.» зробив д. і. н. І. А. Петерс (Інститут історії АН УРСР). З повідомленням про протиборство двох світових систем у галузі ідеології виступив к. і. н. В. К. Мороз (Інститут суспільних наук АН УРСР). С. В. Бакалейко (Київський інститут інженерів цивільної авіації) говорила про науково-технічне співробітництво країн — членів РЕВ у галузі сільського господарства, а Б. П. Крачковський (Інститут суспільних наук АН УРСР) — про розвиток зв'язків

між трудящими державних сільськогосподарських підприємств УРСР із трудівниками відповідних підприємств зарубіжних соціалістичних держав протягом восьми п'ятирічки. Не менш цікавими були виступи Л. Д. Чекаленко (Київський університет) — про вклад Української РСР у радянсько-польське науково-технічне співробітництво за повоєнні тридцять років, к. філос. н. А. І. Доронченкова (Інститут філософії АН УРСР) і к. і. н. Шакара Файзієва (Самаркандський міськомком Компартії Узбекистану) — про участь болгарських робітників у трудових колективах Узеbeckої РСР (1957—1959 рр.), М. Д. Римші (Вінницький педагогічний інститут) — про співробітництво трудящих Хмельницької області з трудящими Силістринського округу НРБ.

На другій секції «Перемога над фашизмом і встановлення народно-демократичного ладу в зарубіжних слов'янських країнах» працювали дві підсекції, де розглядалися питання боротьби проти фашистських загарбників і становлення народно-демократичного ладу. На них було обговорено 9 доповідей і 33 повідомлення.

З доповідями на першій підсекції виступили: д. і. н. П. М. Калениченко (Інститут історії АН УРСР) — «Взаємодія Радянської Армії з цивільним польським населенням в ході визволення Польщі (липень 1944 — травень 1945 рр.)» (доповідь автора, який не зміг бути присутнім на конференції, прочитав С. М. Антонюк), к. і. н. Ю. І. Макара (Чернівецький університет) — «Польське питання у відносинах держав антигітлерівської коаліції на завершальному етапі другої світової війни», доц. М. І. Турівненко (Донецький університет) — «Слов'янський комітет СРСР і його діяльність у воєнні та повоєнні роки».

Про роль ППР у формуванні морально-політичного обличчя воїнів Війська Польського (1944—1945 рр.) говорив І. М. Мірошніченко (Тернопільський медичний інститут), про участь радянських партизанських загонів у боротьбі проти фашистських окупантів на території східних районів Польщі в 1943—1944 рр. — В. А. Білоус (Луцький педагогічний інститут), про роль радянських і польських фронтових газет у зміцненні радянсько-польського братерства — к. і. н. Ж. О. Бондаренко (Київський педагогічний інститут) і Л. В. Ярош (Інститут суспільних наук АН УРСР), про бойове співробітництво Армії лодової і Батальйонів хлопських — Т. Г. Медоварова (Дніпропетровський університет), про діяльність польських комуністів по відтворенню у підпіллі профспілок (1943—1944 рр.) — М. А. Рудой (Дніпропетровський університет), про боротьбу проти гітлерівської «п'ятої колонії» в Польщі у вересні 1939 р. — В. М. Сухооруків (Кримський облдержархів).

Значне місце у виступах славістів відведено югославській тематіці. Зокрема, чл.

кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко (Інститут історії АН УРСР) зупинився на участі південних слов'ян у партизанському русі на Україні (1941—1944 рр.), В. М. Козак (Харківський університет) — на участі радянських людей у партизанському русі в Македонії та Чорногорії (1943—1944 рр.), к. і. н. М. В. Куян (Криворізький гірничорудний інститут) — на допомозі Радянського Союзу в створенні бойової авіації НВАЮ, к. і. н. О. В. Кузьмін (Харківський університет) — на взаємодії Радянської Армії з Народно-визвольною армією Югославії на завершальному етапі війни, к. і. н. С. Л. Каїров (Миколаївський інститут культури) — на тактиці Комуністичної партії Югославії у повстанні 1941 р. І. М. Гойло і П. П. Брицький, які представляли Чернівецький університет, доповіли про форми та методи антифашистської боротьби в Чехословаччині і злочини фашизму в окупованих слов'янських країнах під час другої світової війни. На другій підсекції з повідомленнями виступили доценти С. М. Антонюк (Київський університет) — про участь воїнів Радянської Армії у відбудові народного господарства Польщі в 1944—1945 рр., М. І. Леднев (Харківський політехнічний інститут) — про вплив визвольної місії Радянської Армії на розвиток і характер болгарської революції, А. О. Копилов (Кам'янець-Подільський педагогічний інститут) — про функції комітетів Вітчизняного фронту Болгарії після 9 вересня 1944 р.

Третя секція обговорила «Проблеми робітничого, комуністичного і національно-визвольного руху в слов'янських країнах». У двох підсекціях, що займалися доповідним і поживтєвим періодами, було заслухано 12 доповідей і 26 повідомлень.

На засіданнях першої підсекції від України з доповідями виступили доценти І. І. Белякєвич (Львівський університет) — «Участь польських інтернаціоналістів у військовій підготовці Жовтневого збройного повстання в Петрограді в 1917 р.», П. М. Серпенінов (Луцький педагогічний інститут) — «Зв'язки російської і польської революційної еміграції з І Інтернаціоналом на початку 70-х років XIX ст.», С. Ш. Грінберг (Донецький університет) — «З історії становлення болгарської фабричної промисловості». З повідомленнями виступили Ю. І. Поп (Вінницький педагогічний інститут) — про участь чехословацької соціал-демократичної партії в боротьбі з національного питання в Австро-Угорщині наприкінці XIX—початку XX ст., к. і. н. Л. Ю. Волькович (Львівський торговельно-економічний інститут) — про ставлення польської партії «Пролетаріат» до тактики терору, О. В. Крапівін (Донецький університет) — про керівництво БРСДП (тісних соціалістів) молодіжним рухом у Болгарії під час першої світової війни.

Друга підсекція, охоплюючи тематику

першого етапу загальної кризи капіталізму, присвятила свої засідання обговоренню наслідків діяльності Комінтерну, комуністичних і робітничих партій держав Центральної та Південно-Східної Європи по згуртуванню мас на боротьбу проти засилья експлуататорів, загрози війни і фашизму. Чільне місце тут відведено інтернаціональним зв'язкам комуністів. Проф. І. М. Гранчак (Ужгородський університет) зробив доповідь «Соціалістичне будівництво в СРСР і розвиток революційного руху в Чехословаччині (1918—1938 рр.)», доц. О. М. Швидак (Житомирський педагогічний інститут) разом із проф. О. М. Мацком (Мінський педагогічний інститут) — «Інтернаціональна діяльність Комуністичної партії Польщі (1918—1938 рр.)», к. і. н. В. П. Чугайов (Інститут суспільних наук АН УРСР) — «Діяльність «Червоної допомоги» в Польщі, 1924—1938 рр.», проф. Г. П. Чернявський (Харківський інститут культури) — «Комуністична партія — організатор руху солідарності радянського народу з революційною боротьбою болгарського народу (1923—1931 рр.)», доц. М. В. Ляхович (Чернівецький університет) — «Солідарність трудящих слов'янських країн з боротьбою робітничого класу Румунії в 1933 р.»

У повідомленнях, виголошених українськими славістами, переважала польська тематика. Зокрема, проф. М. М. Кравець (Чернівецький університет) у своєму виступі говорив про інтернаціональну єдність польських і українських трудящих у боротьбі проти сил реакції в середині 20-х років ХХ ст., В. О. Нерод (Інститут суспільних наук АН УРСР) — про солідарність трудящих УРСР з трудящими Польщі під час світової економічної кризи 1929—1933 рр., О. Д. Голодненко (Івано-Франківський педагогічний інститут) — про роль преси у формуванні інтернаціональної свідомості на території Західної України, доц. М. Д. Куликівський (Луцький педагогічний інститут) — про аграрну програму Комуністичної партії Польщі, доц. О. П. Сьома (Івано-Франківський педагогічний інститут) — про боротьбу Комуністичної партії Польщі за єдність робітничого класу, к. і. н. Б. А. Стеблич (Львівський університет) — про участь трудящих Польщі в міжнародному русі солідарності на захист Г. Димитрова під час Лейпцизького процесу, М. Т. Гонжа (Чернівецький університет) звернув увагу присутніх на боротьбу комуністів Північної Буковини за інтернаціональне згуртування трудящих у роки румунської боярської окупації, а С. К. Мішурієва (Одеський медичний інститут) — на громадську і педагогічну діяльність Райни Кандевої в СРСР (1928—1945 рр.).

Четверта секція об'єднувала тематику «Проблеми соціально-економічного та політичного розвитку і національно-визвольний рух слов'янських народів наприкінці ХVIII — в середині ХІХ ст. Східна кри-

за». Тут було обговорено 13 доповідей і 19 повідомлень. Зокрема, цікаву доповідь про причини повстання в Боснії і Герцеговині виголосив Радослав Петрович з СФРЮ.

Українську славистику представляли доповіді д. і. н. П. С. Соханя (Інститут історії АН УРСР) — «Визвольна боротьба на Балканах в середині 70-х років ХІХ ст. і громадськість України», доц. В. П. Чорнія (Львівський університет) — «Повстання в Боснії та Герцеговині і болгарський революційно-визвольний рух», доц. В. Ю. Федоріщева (Чернівецький університет) — «Ідея єдності слов'янських народів у працях чеських і словацьких просвітителів кінця ХVIII—ХІХ ст.» Про революційно-патріотичний рух у Галичині і Королівстві Польському в 30-х роках ХІХ ст. говорив І. М. Нефьодов (Луцький педагогічний інститут), про українсько-польські революційні зв'язки 60—70-х років минулого століття — к. і. н. С. М. Трусевич (Інститут суспільних наук АН УРСР), про польське повстання 1863—1864 рр. у Молдавії — Р. І. Стовбун (Вінницький педагогічний інститут), про проблему генезису капіталізму в сільському господарстві держав Східної Європи в історіографії Народної Польщі — Т. А. Балабушевич (Центральна наукова бібліотека АН УРСР), про оцінку С. М. Кравчинським польського «соціально-революційного» руху — Ю. Н. Іванов (Миколаївський педагогічний інститут), про виникнення слов'янознавства на Україні — проф. Л. А. Коваленко (Кам'янець-Подільський педагогічний інститут), про висвітлення теми національно-визвольної боротьби південних слов'ян у творчості буковинських письменників-демократів ХІХ ст. — П. М. Ніколенко (Чернівецький університет).

На п'ятій секції розглядалися проблеми розвитку слов'янських народів у період феодалізму. На її засіданнях було заслухано й обговорено 6 доповідей і 16 повідомлень. Доповідь «Східнослов'янське і польське книгодрукування наприкінці ХVI—ХVII ст.» зробив к. і. н. Я. Д. Ісаєвич (Інститут суспільних наук АН УРСР). З повідомленнями виступили проф. В. О. Маркіна (Київський університет) — про структурні зміни у феодалійній власності на землю в володіннях Речі Посполитої ХVI—ХVIII ст. (на матеріалах Правобережної України); доц. П. В. Михайлипа (Чернівецький відділ Інституту історії АН УРСР), доц. Т. П. Брянцева (Київський університет) і О. В. Єрощіна (Харків) — про політику Речі Посполитої щодо міських промислів на Україні у другій половині ХVI — першій половині ХVIII ст., міст Правобережної України у другій половині ХVIII ст. та Молдавії на початку ХVII ст.; проф. І. Г. Шульга (Вінницький педагогічний інститут) — про значення матеріалів митних застав як джерела для вивчення історичних зв'язків південних і західних слов'ян з Росією у другій

половині XVIII ст.; І. С. Захара (Інститут суспільних наук АН УРСР) — про історію російсько-польських культурних зв'язків кінця XVII — початку XVIII ст.; Г. К. Кожоляно (Чернівецький університет) — про соціально-економічну і культурну спільність молдавської та слов'янських народів у XIV—XVIII ст.; В. М. Петегірич (Інститут суспільних наук АН УРСР) — про зв'язки культури древньоруського населення Прикарпаття і Волни в IX—XIII ст. з культурою західних слов'ян.

Шоста секція обговорила проблему «Міжслов'янські зв'язки і місце слов'янських країн у системі міжнародних відносин». Тут було заслухано 6 доповідей і 11 повідомлень. З доповідями виступили проф. А. Ф. Кізченко (Київський університет) — «Ідеологічна боротьба в оцінці зовнішньої політики Чехословаччини напередодні другої світової війни» і д. і. н. І. М. Теодорович (Чернівецький університет) — «Польсько-німецькі стосунки після Мюнхенського диктату». З повідомленнями виступили В. П. Газін (Чернівецький університет) — про німецьку економічну експансію в Польщі і Чехословаччині під час Веймарської республіки, Є. В. Лихач (Чернівецький університет) — про неофіційну дипломатію Лондона в питанні про незалежність слов'янських народів Австро-Угорщини в роки першої світової війни, к. і. н. Г. І. Хенегар (Івано-Франківський педагогічний інститут) — про Балканську політику Румунії на початку XX ст., к. і. н. М. В. Кірсенко (Київський університет) — про греко-сербські відносини 1912—1913 рр., доц. Л. А. Демиденко (Київський педагогічний інститут) — про

історико-етнографічні дослідження болгарського населення УРСР.

На заключному пленарному засіданні учасники конференції заслухали інформації головного редактора журналу «Советское славяноведение», д. і. н. І. І. Костюшка, редактора республіканського наукового збірника «Українське слов'янознавство», доц. В. П. Чорнія, заступника редактора міжвідомчого збірника «Питання нової та новітньої історії», проф. Г. Й. Чернявського, редактора журналу «Балканские исследования», що виходить з минулого року в Інституті слов'янознавства і балканістики АН СРСР, д. і. н. Г. Л. Арша — про роботу названих друкованих органів. Про відображення слов'янознавства в довідниковій літературі проінформувала головний бібліотекар Державної публічної історичної бібліотеки РРФСР, к. і. н. Н. М. Пашаєва.

Із заключним словом виступив заступник голови оргкомітету, доц. І. О. Воронков (Московський університет).

На конференції було схвалено провести наступну, VIII конференцію в лютому 1978 р. на базі Донецького університету, на якій будуть розглядатися проблеми утворення й розвитку незалежних слов'янських держав у зв'язку з 60-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції і 100-річчям національної державності слов'янських країн Балканського півострова, питання викладання курсу історії південних і західних слов'ян у вищій школі.

Учасники конференції закликали всіх істориків-славистів своєю науковою, педагогічною діяльністю внести посильний вклад у гідну зустріч XXV з'їзду КПРС.

Ю. М., І. Т.

ЗУСТРІЧ З УЧИТЕЛЯМИ — ЧИТАЧАМИ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»

Вперше в республіці при Центральному інституті вдосконалення вчителів у квітні — червні 1975 р. працювали тримісячні курси підготовки директорів загальноосвітніх середніх шкіл. На курсах слухачі прослухали цикл лекцій з питань марксистсько-ленінської теорії, а також теорії навчання і практики комуністичного виховання, актуальних питань школознавства, психології та педагогіки, проблем політики, науки, техніки і культури.

20 червня ц. р. з учителями зустрівся головний редактор «Українського історичного журналу», зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н. П. М. Калениченко, який розповів про основні напрями роботи журналу, створеного в 1957 р., а також про історичні дати, що широко відзначаються цього року — 30-річчя перемоги нашої країни у Великій Вітчизняній війні, 70-річчя

першої російської революції та 150-річчя повстання декабристів.

Багато уваги тов. Калениченко приділив матеріалам, що друкуються в розділі «На допомогу викладачу історії». Авторами цих статей, зазначив головний редактор, виступають кращі педагоги республіки, працівники обласних інститутів удосконалення вчителів, Науково-дослідного інституту педагогіки та Міністерства освіти УРСР. Центральне місце в цих матеріалах відводиться методичним розробкам з окремих тем, засобам узаочнення, даються поради вчителям при вивченні питань краєзнавства.

На закінчення виступу П. М. Калениченко запросив вчителів республіки брати активну участь у роботі журналу.

А. В. Тарасенко

РЕЗЮМЕ

Величие ленинского наследия. — В материале кратко освещается работа научно-лингвистической конференции, посвященной завершению издания Полного собрания сочинений В. И. Ленина на украинском языке, отмечается его большое значение в идейной, научной, политической и культурной жизни республики.

Л. А. Лешенко. Новые рубежи ленинской политики мирного сосуществования. — В статье анализируется значение коренных сдвигов в современной международной жизни, которые происходят в результате реализации Программы мира, выдвинутой XXIV съездом КПСС. Автор раскрывает классовое содержание миролюбивой внешней политики СССР, разоблачает происки врагов мира.

В. Е. Омельчук. Воплощение ленинских принципов о критике и самокритике в деятельности КПСС. — На основе ленинских положений в статье раскрывается роль и место критики и самокритики в деятельности КПСС, освещается революционизирующая роль марксистско-ленинского критического метода в строительстве социализма и коммунизма.

А. Т. Юрченко. Зачаток марксистской партии российского рабочего класса (К 80-летию петербургского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса»). — В статье освещается выдающаяся роль В. И. Ленина в сплочении и активизации деятельности петербургских социал-демократов и передовых рабочих, в создании «Союза борьбы за освобождение рабочего класса». Автор раскрывает влияние ленинского «Союза борьбы» на развитие социал-демократического рабочего движения также в других городах и рабочих центрах страны.

И. К. Васюта. Революционно-освободительная борьба крестьянства Западной Украины в 1918—1939 гг. — В статье на широком фактическом материале показана революционно-освободительная борьба трудящегося крестьянства Западной Украины в период буржуазно-помещичьего государства, освещается руководящая роль в этой борьбе КПП и КПЗМ.

В. В. Косолапов. Политика КПСС как предмет комплексного исследования общественных наук. — В статье рассматривается политика КПСС как предмет комплексных исследований общественных наук, определяются основные направления исследования, раскрывается значение такого рода исследований.

SUMMARIES

Greatness of Lenin's Legacy.—The article deals in brief with scientific-linguistic conference devoted to completion of publication of the Complete collections of works by V. I. Lenin in Ukrainian. Great importance of this event for ideological, scientific, political and cultural life of the Republic is emphasized.

L. A. Leshchenko. New Advances of Lenin's Policy of Peaceful Coexistence.—The paper deals with an analysis of radical improvement in the system of present international relations resulted from realization of the peace Program put forward by the 24th Congress of the CPSU. The author shows the class essence of the peace foreign policy of the USSR, exposes the intrigues of enemies of peace.

V. E. Omel'chuk. Embodiment of Lenin's Principles of Criticism and Self-Criticism in the Activity of the CPSU.—On the basis of Lenin's principles the significance and place of criticism and self-criticism in the CPSU activity are revealed and revolutionizing role of the Marxist-Leninist critical method in socialism and communism construction is elucidated.

A. T. Yurchenko. A Source of the Marxist Party of the Russian Working Class (On the 80th Anniversary of the Petersburg "League of Struggle for the Emancipation of the Working Class").—The article deals with the eminent role of V. I. Lenin in consolidation and stirring the Petersburg Social Democrats and progressive workers to greater activity, in creation of "League of Struggle for the Emancipation of the Working Class". The author shows the influence of the Lenin's "League of Struggle" on development of social-democratic working movement in other towns and working centres of the country as well.

I. K. Vasyuta. Revolutionary-Liberation Struggle of Peasantry of the Western Ukraine in 1918—1939.—The revolutionary-liberation struggle of the working peasantry of the Western Ukraine in the period of bourgeois-landlord supremacy and the leading role of the Communist party of Poland and Communist party of the Western Ukraine are shown in the article.

V. V. Kosolapov. The CPSU Policy as a Subject of a Complex Study for Social Sciences.—The CPSU Policy is considered in the article as a subject of a complex study for social sciences. Main trends of the research are determined, significance of such researches is shown.